

**TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME
KURUMU TARAFINDAN DESTEKLENEN TARIMSAL
İŞLETMELERDE KIRSAL KALKINMA, KALİTE VE
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ALGISI ÜZERİNE BİR ALAN
ARAŞTIRMASI (BURSA İLİ)**

Nezih Erdem BEDEL

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME KURUMU TARAFINDAN
DESTEKLENEN TARIMSAL İŞLETMELERDE KIRSAL KALKINMA,
KALİTE VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ALGISI ÜZERİNE BİR ALAN
ARAŞTIRMASI (BURSA İLİ)**

Nezih Erdem BEDEL

ORCID No: 0000-0002-3546-5794

Dr. Öğretim Üyesi İ. Bülent GÜRBÜZ

(Danışman)

ORCID No: 0000-0001-5340-3725

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

BURSA – 2019

TEZ ONAYI

Nezih Erdem BEDEL tarafından hazırlanan "TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME KURUMU TARAFINDAN DESTEKLENEN TARIMSAL İŞLETMELERDE KIRSAL KALKINMA, KALİTE VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ALGISI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI (BURSA İLİ)" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Dr. Öğretim Üyesi İ. Bülent GÜRBÜZ
ORCID No: 0000-0001-5340-3725

Başkan : Dr. Öğretim Üyesi İ. Bülent GÜRBÜZ
Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi,
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı
ORCID No: 0000-0001-5340-3725

İmza

Üye : Doç. Dr. Tolga TİPİ
Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi,
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı
ORCID No: 0000-0002-1090-3639

İmza

Üye : Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER
Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı
ORCID No: 0000-0001-8924- 6354

İmza

Yukarıdaki sonucu onaylarım

Prof. Dr. Hüseyin Aksel EREN
Enstitü Müdürü

.././...

24/09/2019

U.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

24/09/2019

Nezih Erdem BEDEL

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME KURUMU TARAFINDAN
DESTEKLENEN TARIMSAL İŞLETMELERDE KIRSAL KALKINMA, KALİTE VE
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ALGISI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI (BURSA
İLİ)

Nezih Erdem Bedel

Bursa Uludağ Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi İ. Bülent GÜRBÜZ

1963 yılında imzalanan Türkiye - Avrupa Topluluğu (AT) Ortaklık Antlaşması ile başlayan Türkiye'nin elli yıldan fazladır süregelen Avrupa Birliği (AB) mali yardımları ile olan ilişkileri günümüze kadar devam etmiştir. Bu mali yardımların tarım ve kırsal kalkınma ayağında son uygulanan IPARD programı sayesinde işletmelerin verimliliklerinin artırılması, kalite ve kalite yönetimi, hijyen ve gıda güvenliği, hayvan refahı, veterinerlik kontrolleri, çevre koruma ile iş güvenliği konularında Topluluk standartlarına ulaştırılmasına yardım edilmektedir. Bu tezin amacı IPARD programının uygulandığı 42 ilden biri olan Bursa ilindeki destek almış işletmelerin demografik ve diğer özelliklerinin ortaya konularak destekler hakkında genel bir çerçeve oluşturulması ve ayrıca da bu işletmelerdeki kırsal kalkınma, kalite ve sürdürülebilirlik kavramlarının betimleyici özelliklerinin incelenmesidir. Amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen 97 adet örneklem hacmine tam sayım yöntemiyle anket uygulanmış, sonuçlar SPSS programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre IPARD programının Bursa ilinde kadın öncelikli yatırımcılara ve genç girişimcilere ulaşma konusunda yetersiz kaldığı görülmüştür. Programdan destek almış olan işletmelerden tüzel kişilik olan, proje sahibinin yüksek düzeyde eğitime sahip olduğu ve aylık net gelirleri yüksek olan işletmelerin gelen amaç ve hedefler doğrultusunda programı daha iyi özümsemiş oldukları görülmüştür. Ayrıca genel algı ortalamalarına ve istatistiksel olarak farklı çıkan ortalamalara bakıldığında yatırımcıların kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algılarının kalite algılarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna göre faydalanıcıların kalite yönetimi, gıda güvenliği, hijyen, ürün ve hammadde kalitesi, satış sonrası hizmet kalitesi gibi konulardaki AB standartları hakkında bilgi ve farkındalık düzeylerinin daha da artırılması uygun olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarım ve kırsal kalkınma, destekleme, tarımsal işletme, IPARD, kalite ve sürdürülebilirlik algısı

2019, ix + 108 sayfa.

ABSTRACT

MSc

A FIELD STUDY ON CONCEPT OF RURAL DEVELOPMENT, QUALITY AND SUSTAINABILITY IN THE AGRICULTURAL ENTERPRISES WHICH SUPPORTED BY AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT SUPPORT INSTITUTION (PROVINCE OF BURSA)

Nezih Erdem BEDEL

Bursa Uludağ University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Agricultural Economics

Supervisor: Dr. İ. Bülent GÜRBÜZ

Turkey's relationship with European Union (EU) financial support, ongoing more than fifty years which begins with Turkey – European Community (EC) Association Agreement signed in 1963, has come until now. By means of IPARD program latest applied on the agriculture and rural development base of this financial support, it is aided in order to reach the Community Standards in the fields of increasing productivity of the entities, quality and quality management, hygiene and food safety, animal welfare, veterinary controls, environmental protection and work safety. The aim of this paper is forming a general frame for the supports by revealing the demographic and other characteristics of supported entities in Bursa where is the one of the 42 cities IPARD program applied, and also performing descriptive research about the concept of rural development, quality and sustainability in these entities. 97 sample group determined by the purposeful sampling method was conducted questionnaire with complete inventory method, the results was analyzed by SPSS program. According to the results it was occurred that IPARD program in Bursa failed to satisfy the primary women investors and young entrepreneurs. It was in sight that among the supported entities which is legal entity, of which owner has high level education and which has high level monthly income had adopted better in accordance with the aim and objectives of the IPARD program. Moreover, considering the general means of perception and the means which are statistically significant, it was determined that rural development and sustainability perception of the beneficiaries are higher than quality perceptions. Consequently, it would be suitable that the increasing the level of awareness of beneficiaries about the EU standards in the fields of such as quality management, food safety, hygiene, product and raw material quality, after sales service quality.

Key words: Agriculture and rural development, support, agricultural entity, IPARD, quality and sustainability perception

2015, ix + 108 pages.

ÖNSÖZ VE/VEYA TEŞEKKÜR

“Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Tarafından Desteklenen Tarımsal İşletmelerde Kırsal Kalkınma, Kalite ve Sürdürülebilirlik Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması (Bursa İli)” konulu yüksek lisans tez çalışmamın bütün aşamalarında desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. İ. Bülent GÜRBÜZ’e ve ayrıca yüksek lisan eğitimim süresince tecrübe ve bilgi birikimlerini aktaran başta Uludağ Üniversitesi Tarım Ekonomisi bölüm başkanı Prof. Dr. Hasan VURAL’a ve bölümün saygıdeğer öğretim üyelerine teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Yüksek lisans tez çalışmam kapsamında anket soruları için ilgi ve alaka ile zamanlarını ayıran işletme sahiplerine, çalışmam için Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu verilerin kullanılmasına izin veren başta Bursa İl Koordinatörü Ömer BERKSUN’a ve tarafıma yardımlarını esirgemeyen uzmanlara teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Çalışmam süresince manevi desteğini her zaman hissettiren eşim Meliha ÜLKÜ’ye ve beni yetiştiren, eğitim ve çalışma hayatımda büyük emekleri olan annem ve babama en derin duygularıyla teşekkür ederim.

Nezih Erdem BEDEL
24/09/2019

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ VE/VEYA TEŞEKKÜR.....	iii
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ.....	v
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vii
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Amaç.....	4
1.2. Kapsam.....	10
2. KURAMSAL TEMELLER ve KAYNAK ARAŞTIRMASI.....	11
2.1. Kuramsal Temeller.....	11
2.1.1. AB Mali Yardımları.....	11
2.1.2. Türkiye'nin AB Mali Yardımları ile İlişkileri.....	12
2.1.3. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları.....	18
2.1.4. Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı.....	20
2.1.5. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu.....	24
2.2. Kaynak Araştırması.....	33
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	49
3.1. Materyal.....	49
3.2. Yöntem.....	49
3.2.1. Ana kütle ve örneklem hacminin belirlenmesi.....	49
3.2.2. Anket formunun hazırlanması ve içeriği.....	50
3.2.4. Eksik ve hatalı verilerin tespit edilmesi.....	51
3.2.5. Veri Analizi.....	52
3.2.6. Bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA).....	52
4. BULGULAR ve TARTIŞMA.....	54
4.1. Demografik Özellikler.....	54
4.2. Güvenilirlik Analizi.....	56
4.3. Faktör Analizi.....	57
4.4. Normallik Testi.....	62
4.5. Hipotezlerin Analizi.....	64
4.6. Projelerin Genel Özellikleri.....	75
5. SONUÇ.....	87
KAYNAKLAR.....	98
EKLER.....	101
ÖZGEÇMİŞ.....	108

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

Simgeler

Açıklama

p	Anlamlılık seviyesi
χ^2	Ki kare katsayısı
$\bar{x}$	Ortalama
df	Serbestlik derecesi

Kısaltmalar

Açıklama

AB	Avrupa Birliği
ABKF	Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ANOVA	Tek Yönlü Varyans Analizi
ASF	Avrupa Sosyal Fonu
AT	Avrupa Topluluğu
ATYGF	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
AYB	Avrupa Yatırım Bankası
BM	Birleşmiş Milletler
CAO	Yetkili Akreditasyon Görevlisi
CARDS	Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrara Yönelik Topluluk Yardımı
DB	Dünya Bankası
EAFRD	European Agricultural Fund for Rural Development
EAGGF	Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu
EC	European Community
ECU	European Currency Unit
ERDF	Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu
ESF	Avrupa Yapısal Fonu
ETSO	Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası
EU	European Union
FEADR	Fondul European Agricol pentru Dezvoltare Rurala
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GZFT	Güçlü yönler Zayıf yönler Fırsatlar Tehditler
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
IPA	Instrument for Pre-accession Assistance (Katılım Öncesi Yardım Aracı)
IPARD	Instrument for Pre-accession Assistance Rural Development (Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma)
ISPA	Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı
KKYDP	Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KUDAKA	Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı

LEADER	Kırsal Ekonominin Kalkındırılması İçin Faaliyetler Arasındaki Bağlantılar
LSD	Least Significant Difference
MEAD	Makine-Ekipman Alımlarının Desteklenmesi
MEDA	Euro-Mediterranean Partnership (Avrupa-Akdeniz işbirliği)
MFİB	Merkezi Finans ve İhale Birimi
MIPD	Multi-annual Indicative Planning Document (ok Yıllı Belirleyici Planlama Belgesi)
NAO	Ulusal Yetkilendirme Gevlisi
NF	Ulusal Fon
NIPAC	Ulusal Katılım Öncesi Yardım Koordinatörü
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OTP	Ortak Tarım Politikası
PHARE	Polonya ve Macaristan Ekonomilerini Yapılandırmak İçin Yardım
SAPARD	Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development (Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı)
SPSS	Statistical Package for Social Sciences
TKDK	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 2.1. IPARD Programının Uygulandığı İller	21
Şekil 4.1. Faktör analizi yamaç eğim grafiği	60

ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa

Çizelge 2.1. 2002-2006 Yılları Arasında Kullanılan AB Mali Yardımları (Milyon Avro)	14
Çizelge 2.2. IPA Mali Yardımının Aday ve Potansiyel Aday Ükelere Dağılımı	15
Çizelge 2.3. IPA (2007-2013) Türkiye Mali Yardım Miktarları (Milyon Avro).....	16
Çizelge 2.4. 2014-2020 Dönemi IPA Fonlarının Aday Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Avro)	18
Çizelge 2.5. 2014-2020 Politika Alanları ve Sektörlere Göre Endikatif Tahsisat Tablosu (Milyon Avro)	18
Çizelge 2.6. IPARD I Programındaki Tedbir ve Alt Tedbirler	22
Çizelge 2.7. IPARD II Programındaki Tedbir ve Sektörler	23
Çizelge 2.8. IPARD I alt tedbirler bazında tahsis edilen destek miktarı ile sözleşme imzalanan ve ödenen destek miktarları (Avro)	26
Çizelge 2.9. IPARD I tedbir ve alt tedbir bazında proje sayıları	27
Çizelge 2.10. IPARD I çağrı bazında sözleşme imzalanan projelerin sayısı ve destek tutarları (avro)	28
Çizelge 2.11. Bursa ilinde IPARD I alt tedbirler bazında desteklenen proje sayıları ve hibe miktarları (Milyon TL).....	29
Çizelge 2.12. Bursa ili IPARD I ilçeler bazında desteklenen proje sayıları ve hibe miktarları (Milyon TL).....	30
Çizelge 2.13. Bursa ili IPARD I yıllar bazında destek miktarları (Milyon TL)	30
Çizelge 2.14. IPARD II tedbirler bazında tahsis edilen destek miktarı ile sözleşme imzalanan ve ödenen destek miktarları (Avro)	31
Çizelge 2.15. Bursa ili IPARD II sektörler bazında proje sayıları ve destek miktarları (Milyon TL)	31
Çizelge 2.16. Bursa ili IPARD II ilçeler bazında desteklenen proje sayıları ve hibe miktarları (Milyon TL).....	32
Çizelge 2.17. Bursa ili IPARD I yıllar bazında destek miktarları (Milyon TL)	32
Çizelge 4.1. Katılımcıların demografik özellikleri	55
Çizelge 4.2. KMO ve Bartlett's testi sonuçları	58
Çizelge 4.3. Kaiser kriteri öz değerler tablosu	59
Çizelge 4.4. Faktör analizi sonuçları.....	62
Çizelge 4.5. Normallik analizi sonuçları.....	63
Çizelge 4.6. Normallik analizi çarpıklık ve basıklık sonuçları	64
Çizelge 4.7. İşletme statüsü değişkeni ve kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algılarının T-testi ile analizi.....	65
Çizelge 4.8. İşletme türü değişkeni ve kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algılarının T-testi ile analizi.....	66
Çizelge 4.9. Katılımcıların mesleki sertifika/kurs durum değişkeni ve kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algılarının T-testi ile analizi	67
Çizelge 4.10. Katılımcıların kırsal kalkınma faaliyetlerini takip değişkeni ve kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları, satış sonrası kalite algılarının T-testi ile analizi	68

Çizelge 4.11. Yaş değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.....	69
Çizelge 4.12. Eğitim durumu değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.....	70
Çizelge 4.13. Eğitim durumu değişkenine göre kalite algıları Anova testi betimsel sonuçlar	70
Çizelge 4.14. Eğitim durumu değişkenine göre kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları Anova testi betimsel sonuçlar	71
Çizelge 4.15. Sektör değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.....	72
Çizelge 4.16. Mesleki deneyim değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.....	73
Çizelge 4.17. Aylık net gelir değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.....	74
Çizelge 4.18. Sektör değişkenine göre kalite algıları Anova testi betimsel sonuçlar	74
Çizelge 4.19. İşletmelerin en üst yöneticisi değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.....	75
Çizelge 4.20. Projelerin genel özellikleri-1.....	76
Çizelge 4.21. Sektörler bazında proje sahiplerinin eğitim durumları	77
Çizelge 4.22. Projelerin genel özellikleri-2.....	79
Çizelge 4.23. Projelerin genel özellikleri-3.....	80
Çizelge 4.24. Sektörler bazında işletmelerin aylık net gelir dağılımı	81
Çizelge 4.25. Projelerin genel özellikleri-4.....	83
Çizelge 4.26. İşletmelerin gelecekteki yatırım planları	83
Çizelge 4.27. İşletmelerin gelecekteki yatırım planlarının sektörlere göre dağılımı	85
Çizelge 4.28. İşletmelerin gelecekteki yatırım planlarının aylık net gelire göre dağılımı	86

1. GİRİŞ

Avrupa genelinde kalıcı barış ve huzuru sağlamaya yönelik çalışmalar II. Dünya Savaşı'nın ardından başlamıştır. Bu çalışmaların neticesinde kömür ve çeliğin üretimi, işlenmesi ve ticaretini düzenleyen kararların bağımsız ve uluslararası bir kuruma devredilmesini bildiren ve 9 Mayıs 1950 tarihinde yayınlanan Schuman Deklarasyonu neticesinde 1951 yılında Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un bir araya gelmesiyle Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. AKÇT işbirliğinin olumlu etkileri ardından 1957 yılında yine aynı ülkeler arasında imzalanan Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuş ve antlaşmada yer alan hedefler doğrultusunda öncelikle tarım sektöründeki yapısal işsizlikle mücadele amacıyla Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (ATYGF) ile Avrupa Sosyal Fonu (ASF) oluşturulmuştur. Sonrasında ortak bölgesel politikaların temeli olması amacıyla 1975 yılında Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF) kurulmuştur. 80'lerde soğuk savaş döneminin bitmesi sonucu doğu bloğunun yıkılmasının ardından Topluluğun Akdeniz ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi söz konusu olmuştur. Topluluğa katılma ihtimali olan ülkelerin mevcut üye devletlerden daha düşük gelişmişlik düzeyine sahip olması planlanacak bölgesel politikaların şekillenmesinde etkili olmuş ve genişleme süreci için mevcut kaynakların arttırılması ve yeni mali kaynakların yaratılması ihtiyacı doğmuştur.

1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile artık Avrupa Birliği (AB) olarak adlandırılan birlik mevcut politikaları için ihtiyacı olan mali kaynakları yapısal fonlar çatısı altında toplamıştır. AB'nin kuruluşundan beri gerçekleşen en büyük genişleme 2004 yılında olmuş ve kaynaklardan yararlanacak ülkelerin sayısındaki artış çıkar çatışmalarını meydana getirmiştir. Diğer taraftan küresel bir aktör olarak dünya siyasetinde yer alan AB, üyesi olmayan fakat aday veya potansiyel aday statüsü kazanmış ülkelere de müktesebatına uyumu kolaylaştırmak amacıyla katılım öncesi mali yardımlarda bulunmaktadır.

1963 yılında imzalanan Türkiye - Avrupa Topluluğu (AT) Ortaklık Antlaşması ile başlayan Türkiye'nin elli yıldan fazladır süregelen Avrupa Birliği (AB) mali yardımları ile olan ilişkileri günümüze kadar devam etmiştir. Bu mali yardım programları temel

olarak eğitim, hukuk, sanayi, ulaştırma, çevre, tarım gibi konularda bölgeler arası gelişmişlik farklılıkların azaltılması ve daha az gelişmiş bölgelerdeki söz konusu kalkınma faaliyetlerinin hızlandırılarak ülkelerin programlı bir şekilde gerekli alt yapının oluşturularak kalkınmalarını amaçlamaktadır. Türkiye 1999 Helsinki Zirvesi'ndeki adaylık dönemine kadar olan süreçte bu mali yardım programları kapsamında çoğu kredi şeklinde olan kısıtlı miktardaki fonlardan yararlanabilmiştir.

Adaylık statüsünün kazanılmasının ardından Türkiye'ye yönelik mali yardımların miktar ve kapsamında artış yaşanmış ve birçok çeşitli alanda sağlanan bu yardımlar 17 Aralık 2001 tarih ve 2500/2001 sayılı Türkiye için katılım öncesi mali yardımlarına ilişkin Konsey Tüzüğü ile tek bir başlık altına alınmıştır.

Avrupa Birliği bu mali yardım programlarının ülke içerisinde etkin ve verimli bir şekilde kullanılması ve amacı dışında kullanılmaması için denetlenmesi amacıyla Ulusal Mali Yardım Koordinatörü, Mali İşbirliği Komitesi, Ulusal Fon ve Ulusal Yetkilendirme Görevlisi, Ortak İzleme Komitesi ve Merkezi Finans ve İhale Birimi oluşturulmuştur. Geline bu süreç içerisinde Türkiye'nin 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlamasından itibaren AB ve Türkiye arasında siyasi ve kültürel ilişkilerin oluşturulması ve bu sürece toplumunda da katılımı düşüncesi giderek ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda birçok alanda mevzuat düzenlemeleri yapılmış ve bu kapsamlı reform süreci için de mali yardımların miktarı da geçmiş dönemlere göre oldukça artmıştır.

AB'nin 2007-2013 dönem bütçesinde önemli değişikliklere gidilerek aday ve potansiyel aday ülkeler için daha önce değişik programlardan tahsis edilen mali yardımlar Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) adıyla tek bir çatı altında toplanmıştır. Temel amacı aday ülkelerin topluluğa üye olma yolundaki ihtiyaç ve önceliklerine hizmet eden projelerin desteklenmesi olan IPA, (I) Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma, (II) Sınır Ötesi İşbirliği, (III) Bölgesel Kalkınma, (IV) İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve (V) Kırsal Kalkınma olarak beş ana bileşen altında toplanmıştır. Bu çerçevede katılım öncesi mali destek sağlayan IPA, 2007-2013 döneminde kapsam dâhilindeki tüm ülkeler

için planlanan bütçenin yaklaşık yarısına yakın olan 4,8 Milyar Avroluk kısmı Türkiye için tahsis edilmiş durumdadır.

IPA beşinci bileşeni olan IPARD (Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma) programı ise AB Ortak Tarım Politikası ile ilgili müktesebatın uygulanmasına ve aday ülkelerde tarım sektörü ve kırsal alanların sürdürülebilir biçimde yönetimi ve AB müktesebatına uyumunu planlamaktadır. Aday ülke statüsünde programın yararlanıcısı ülkelerden birisi olan Türkiye, programın uygulanacağı illerin seçiminde gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) değerleri, göç değerleri ile tarım sektörü ve kırsal alan potansiyelleri açısından güçlü ve zayıf yönleri değerlendirmeye alınmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda 2007–2009 birinci faz dönemi için Afyon, Amasya, Balıkesir, Çorum, Diyarbakır, Erzurum, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Kars, Konya, Malatya, Ordu, Samsun, Şanlıurfa, Sivas, Yozgat, Trabzon, Van, Tokat illeri; 2010–2013 ikinci faz dönemi için Ağrı, Aksaray, Ankara, Ardahan, Aydın, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Denizli, Elazığ, Erzincan, Giresun, Karaman, Kastamonu, Kütahya, Manisa, Uşak, Mersin, Muş, Nevşehir, Mardin illeri seçilmiştir.

Seçilen bu illerdeki sektörlerin belirlenmesinde de illerin üretim potansiyeli, hayvan sayısı, iklimsel koşulları, gereksinimleri, rekabetçi bir yapıya kavuşma potansiyeli, çiftlik bazındaki faaliyetleriyle (arıcılık, süs bitkileri yetiştiriciliği, tıbbi ve aromatik bitki üretimi ve işlenmesi) ilgili potansiyelleri, yerel ürünleri, kültür balıkçılığı ve kırsal turizm potansiyeli gibi kriterler değerlendirmeye alınmış ve illere göre sektör dağılımı yapılmıştır. Ağustos 2012’de yapılan program modifikasyonu ile da IPARD programında geçen tüm tedbirler tüm illerde uygulanmaya başlanmıştır.

IPA çerçevesinde sağlanan fonların mali kontrolü yetki devrini aldıktan sonra aday ve potansiyel aday ülkelere devredilmekte ve fonlarda yararlanmak amacıyla mevcut idari yapılardan farklı olarak kurulmuş idari yapılara ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye için oluşturulmuş olan bu idari yapılardan biri olan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) 18 Mayıs 2007 tarihinde yürürlüğe giren 5648 sayılı kanunla kurulmuştur. Kurumun ana görevleri, tanıtım, bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmek, başvuru sahiplerinden proje başvurusu almak, başvuru yapılan

projelerden desteklenecek olanları belirlemek, yerinde kontrollerini yapmak, bu projelerle ilgili tahakkuk, ödeme ve muhasebe işlemlerini yapmak, tüm süreçle ilgili her türlü kontrol ve denetlemeyi gerçekleştirmek, faaliyet alanına giren konularda ilgili düzenlemeleri yapmaktır. Kurum merkez ve taşra teşkilatından oluşmaktadır. Merkez teşkilatında ana hizmet birimleri, yardımcı hizmet birimleri ile danışma ve denetim birimleri olmak üzere 3 ana yapı bulunmaktadır. Ana hizmet birimleri uygulamadan sorumlu Proje Hizmetleri Genel Koordinatörlüğü ve ödemelerden sorumlu Finansman Genel Koordinatörlüğü'nden oluşmaktadır. Proje başvuru aşamasından nihai ödemenin yapılmasına, nihai ödemedeki sözleşme sonuna kadar bu birimler ve alt koordinatörlükleri görev yapmaktadırlar. Kurumun merkez teşkilatındaki yardımcı hizmet birimi ise insan kaynakları ve bilgi sistemleri süreçlerinden sorumlu Personel ve Destek Hizmetleri Genel Koordinatörlüğü'dür. Bunların yanında danışma ve denetim birimleri olarak kurumun tüm hukuki işlemlerinden sorumlu Hukuk Müşavirliği ve iç denetim süreçlerinden sorumlu İç Denetim Koordinatörlüğü bulunmaktadır. Kurumun taşra teşkilatında ise IPARD programına toplam 42 ilde kurulmuş olan İl Koordinatörlükleri bulunmaktadır. Bahsi geçen organizasyon yapısına göre kurulmuş olan TKDK, IPARD fonları ile ilgili eş finansman kurallarına göre Avrupa Birliği tarafından finanse edilebilmesi için komisyonun gerçekleştirdiği akreditasyon denetiminin sonucunda başarılı olarak, öncelikle merkez teşkilatı ve 1. faz İl Koordinatörlüklerinin akreditasyon sürecini tamamlayarak 1 Temmuz 2011 tarihinde ilk başvuru çağrı ilanına çıkmıştır. Ardından 2. faz İl Koordinatörlüklerinin de akreditasyon işlemleri sonlandırılarak, 42 İl Koordinatörlüğü birlikte 23 Ocak 2013 tarihinde 9. Çağrı ilanına çıkmıştır.

1.1. Amaç

IPARD programı sayesinde sağlanan bu destekler ile birincil tarımsal üretim yapan ve bu tarımsal ürünleri işleyen işletmelerin verimliliklerinin artırılması, kalite ve kalite yönetimi, hijyen ve gıda güvenliği, hayvan refahı, veterinerlik kontrolleri, çevre koruma (su kullanımı, gübre ve nitrat kirliliği yönetimi) ile iş güvenliği konularında Topluluk standartlarına ulaştırılmasına yardım edilmektedir. Süt ve et üreten çiftlikler gibi birincil tarım ürünlerini üreten tarımsal işletmeler program gereği hayvan refahı, veterinerlik kontrolleri, çevre koruma (su kullanımı, gübre ve nitrat kirliliği yönetimi) gibi

standartları sağlamak durumundadırlar. Bu standartlar kapsamında hayvan durak ve gezinti alanları, barınakların havalandırılması, ışıklandırılması, doğum ve revir alanları, gübre depolama gibi kriterler yer almaktadır. Bunun yanında birincil tarım ürünlerini işleyen işletmelerde de program gereği kalite ve kalite yönetimi, hijyen ve gıda güvenliği, evre koruma ve iş güvenliği standartları bulunmaktadır. İşletme binasının zemin, duvar ve tavan özellikleri, personel giriş denetimleri, soyunma odaları, havalandırma/iklimlendirme sistemleri, atık yönetimi, laboratuvar kurulumu gibi kriterler de bu standartlar arasında yer almaktadır. Ayrıca kırsal turizm sektörü göz önüne alındığında ise satış sonrası ve hizmet kalitesi kavramları da ön plana çıkmaktadır. Buna göre genel anlamda IPARD programı küçük ve orta ölçekli işletmelere, uzun dönemde ekonomik sürdürülebilirlik eşiğini aşmaları ve tüm işleme aşamalarında sıkı bir kalite ve hijyen denetimi uygulamaları ve bu sayede sektöründeki adaptasyonuna katkıda bulunmak ve iç pazarda daha kolay rekabet etmelerini sağlamak için destek olmaktadır.

Buna göre programın gerekli gördüğü standartları yakalamak tek başına yeterli olmamakta sürdürülebilir bir yatırım ortaya konulması da gerekmektedir. Programa yapılan başvurularda yatırım ve uygulama dönemlerinde nakit darboğazına girme riski olup olmadığını belirlemek için mali sürdürülebilirlik değerlendirmesi yapılmaktadır. Yatırımın IPARD Programı hedeflerini taşımaması, ekonomik ve mali açıdan yetersiz olması ve sürdürülebilir olmaması proje reddini gerektiren durumlar arasındadır. Bu nedenle sürdürülebilirlik hem başvuru aşamasında hem de hibe alındıktan sonraki 5 yıllık izleme döneminde takip edilmektedir. Bu sayede de programın gereği kalite ve sürdürülebilirlik standartlarını sağlayan yatırımların kırsal alanlarda gerçekleştirilmesi ve yaygınlaşması sonucu kırsal kalkınmaya katkı sağlaması beklenmektedir.

Türkiye’de IPARD Programı ile belirlenen amaçlara ulaşımda gösterilecek başarı, hem AB yeliği için, hem de tarımsal işletmelerin rekabet gücü ve kırsal alanlarda iş ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi için faydalı olacaktır. Kırsal kalkınma problemlerinin giderilmesi için farklı bir imkân sunan IPARD programının ülke geneline yaygınlaştırılması ve tahsis edilmiş olan fonların verimli biçimde kullanımını önemli olmaktadır. Bu sayede bu gelişmelerin bölgeler ve sektörler arasında gelişmişlik

düzeylerindeki farklılıkların giderilmesinde ve AB üyeliğine giden süreçte önemli rol oynayacağı düşünülmektedir.

2014-2020 yılları bütçe dönemini kapsayan halen ülkemizde uygulanmakta olan programın ikinci dönemi (IPARD II) bir önceki programa göre yukarıda bahsedilen aynı temel amaçlar doğrultusunda bir takım değişiklikler yapılarak devam etmektedir. Devam eden programın uygulanmakta olduğu illerden biri olan Bursa araştırma alanı olarak seçilmiştir. Bursa ilinin seçilmesinde temel etkenlerden biri IPARD programında yer alan sektörler göz önüne alındığında tarımsal üretim potansiyeli, özellikle süt, et, meyve ve sebze gibi birincil tarım ürünlerini işleme potansiyeli yüksek olmasıdır. Ayrıca zeytin, zeytinyağı, Kemalpaşa tatlısı, Gedelek turşusu, İznik çinisi gibi yerel ürünlerin çeşitliliği ve hem deniz hem de dağ kırsal turizm imkânlarının bulunması da diğer etkenler olmuştur.

Bu tezin temel amacı IPARD I programının uygulandığı ve IPARD II programının halen devam etmekte olduğu 42 ilden biri olan Bursa ilindeki destek almış işletmelerin demografik ve diğer özelliklerinin ortaya konularak destekler hakkında genel bir çerçeve oluşturulması ve ayrıca da bu işletmelerdeki kırsal kalkınma, kalite ve sürdürülebilirlik kavramlarının betimleyici özelliklerinin incelenmesidir. Burada kalite konusu tek bir eksenle ele alınmamış hem ürün hem de satış sonrası hizmet kalitesi değerlendirilmiştir. Tez çalışmasının bu amaçlarının gerçekleştirilmesi için aşağıdaki hipotezler kurulmuş ve bu hipotezlere cevaplar aranmıştır.

Hipotez 1: İşletmelerin statüsü ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-a: İşletmelerinin statüsü ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-b: İşletmelerinin statüsü ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-c: İşletmelerinin statüsü ile satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 2: İşletmelerin türü ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-a: İşletmelerinin türü ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-b: İşletmelerinin türü ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-c: İşletmelerinin türü ile satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 3: Katılımcıların mesleki sertifika veya kurs durumları ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-a: Katılımcıların mesleki sertifika veya kurs durumları ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-b: Katılımcıların mesleki sertifika veya kurs durumları ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-c: Katılımcıların mesleki sertifika veya kurs durumları ile satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 4: Katılımcıların kırsal kalkınma faaliyetlerini takip durumları ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-a: Katılımcıların kırsal kalkınma faaliyetlerini takip durumları ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-b: Katılımcıların kırsal kalkınma faaliyetlerini takip durumları ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-c: Katılımcıların kırsal kalkınma faaliyetlerini takip durumları ile satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 5: Katılımcıların yaşları ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-a: Katılımcıların yaşları ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-b: Katılımcıların yaşları ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-c: Katılımcıların yaşları ile satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 6: Katılımcıların eğitim durumları ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-a: Katılımcıların eğitim durumları ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-b: Katılımcıların eğitim durumları ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-c: Katılımcıların eğitim durumları ile satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 7: Katılımcıların sektör durumları ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-a: Katılımcıların sektör durumları ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-b: Katılımcıların sektör durumları ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-c: Katılımcıların sektör durumları ile satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 8: Katılımcıların mesleki deneyimleri ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-a: Katılımcıların mesleki deneyimleri ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-b: Katılımcıların mesleki deneyimleri ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-c: Katılımcıların mesleki deneyimleri ile satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 9: İşletmelerin aylık net gelirleri ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-a: İşletmelerin aylık net gelirleri ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-b: İşletmelerin aylık net gelirleri ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-c: İşletmelerin aylık net gelirleri ile satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 10: İşletmelerin en üst yönetici durumları ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-a: İşletmelerin en üst yönetici durumları ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-b: İşletmelerin en üst yönetici durumları ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Hipotez 1-c: İşletmelerin en üst yönetici durumları ile satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

1.2. Kapsam

Çalışmada IPARD programlarına temel teşkil eden program öncesi dönem hakkında temel kavramlar tarihsel bir süreçte incelenecek ve Türkiye'deki 42 il ve Bursa özelinde programın sonuçları istatistiksel olarak sunulacak ve program hakkında genel bir bakış açısı oluşturmak amacıyla destek alan işletmelerin demografik ve diğer özellikleri istatistiksel olarak belirtilecektir. Kamu hibe desteklerinin etkileri üzerine daha önceden yapılmış olan çalışmalar incelenerek özet halinde sunulacaktır. Türkiye'nin IPARD programı ile Avrupa Birliği standartlarında rekabetçi bir üretim ve pazarlama yapabilen işletmeler ağı kurulması amaçlandığından IPARD programında yer alan sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin AB standartları kapsamında özellikle kalite ve kalite yönetimi, hijyen, gıda güvenliği, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik konularında hangi algı seviyelerinde olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. KURAMSAL TEMELLER ve KAYNAK ARAŞTIRMASI

2.1. Kuramsal Temeller

2.1.1. AB Mali Yardımları

Avrupa genelinde kalıcı barış ve huzuru sağlamaya yönelik çalışmalar II. Dünya Savaşı'nın ardından başlamıştır. Bu çalışmaların neticesinde kömür ve çeliğin üretimi, işlenmesi ve ticaretini düzenleyen kararların bağımsız ve uluslararası bir kuruma devredilmesini bildiren ve 9 Mayıs 1950 tarihinde yayınlanan Schuman Deklarasyonu neticesinde 1951 yılında Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un bir araya gelmesiyle Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. AKÇT sayesinde kömür ve çeliğin üretimi, işlenmesi ve ticaretine yönelik düzenleme yetkisi ilk defa uluslararası bir kuruma geçmiştir. Kömür ve çelik ticaretinde yaşanan işbirliğinin olumlu etkileri ardından hammadde, iş gücü, sermaye ve ürünlerin serbest dolaşımını da kapsayacak şekilde mevcut işbirliğinin daha da genişletilmesi kararı alınmıştır. Bu kararın sonucunda 1957 yılında yine aynı ülkeler arasında imzalanan Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuş ve antlaşmanın giriş bölümünde üye devletlerde yaşanan sosyal ve ekonomik açıdan bölgesel farklılıkları giderme hususunda hareket edileceği ve bu kapsamda politikalar geliştirileceği vurgulanmıştır. Bu hedefler doğrultusunda öncelikle tarım sektöründeki yapısal işsizlikle mücadele amacıyla Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (ATYGF) ile Avrupa Sosyal Fonu (ASF) oluşturulmuştur. 70'lerde Topluluğun İngiltere, İrlanda ve Danimarka ülkelerini de içine alarak ilk genişlemesini yapması ve aynı dönemlerde gerçekleşen petrol krizleri bölgedeki dengesizliklerin daha da derinleşmesine neden olmuş ve daha etkili bir ortak bölgesel politika oluşturulması zorunluluğu meydana gelmiştir. Sonrasında ortak bölgesel politikaların temeli olması amacıyla 1975 yılında Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF) kurulmuştur. 80'lerde soğuk savaş döneminin bitmesi sonucu doğu bloğunun yıkılmasının ardından Topluluğun Akdeniz ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi söz konusu olmuştur. Topluluğa katılma ihtimali olan ülkelerin mevcut üye devletlerden daha düşük gelişmişlik düzeyine sahip olması planlanacak bölgesel politikaların şekillenmesinde

etkili olmuş ve genişleme süreci için mevcut kaynakların arttırılması ve yeni mali kaynakların yaratılması ihtiyacı doğmuştur (Çolak ve Ertuğrul 2018).

1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile artık Avrupa Birliği (AB) olarak adlandırılan birlik mevcut politikaları için ihtiyacı olan mali kaynakları yapısal fonlar çatısı altında toplamıştır. 90'lı yıllarda genişleme sürecinde fonlardan yararlanacak ülke sayısının artması söz konusu kaynakların tahsisinde kapsamlı reformların yapılması ve belli kriterlerin oluşturulması zorunluluğunu doğurmuştur. AB'nin XXI. yüzyıldaki tüm politikalarına yön veren Gündem 2000 belgesi bu reformlar arasında en önemlisi olmuştur. Gündem 2000 belgesinde AB'nin başta bölgesel kalkınma politikaları olmak üzere tüm politikalarında rekabet gücüne ve sürdürülebilir kalkınmaya önem vermesi gerektiği vurgulanmıştır. AB'nin kuruluşundan beri gerçekleşen en büyük genişleme 2004 yılında olmuş ve kaynaklardan yararlanacak ülkelerin sayısındaki artış çıkar çatışmalarını meydana getirmiştir. Bu nedenle ülkeler arası adaletli bir kaynak dağıtımını yapmak amacıyla 2007 yılında yeni bir reform paketi yürürlüğe girmiştir. Diğer taraftan küresel bir aktör olarak dünya siyasetinde yer alan AB üyesi olmayan fakat aday veya potansiyel aday statüsü kazanmış ülkelere de müktesebatına uyumu kolaylaştırmak amacıyla katılım öncesi mali yardımlarda bulunmaktadır. Bu kapsamda 1999 yılında düzenlenen Helsinki Zirvesi ile aday ülke statüsü kazanmış olan Türkiye'de bölgesel politika ekseninde önemli değişiklikler yaşanmıştır (Çolak ve Ertuğrul 2018).

2.1.2. Türkiye'nin AB Mali Yardımları ile İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ilk kuruluşundan itibaren ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda kendi imkân ve girişimleriyle belirli program ve stratejiler çerçevesinde gelişmeye ve kalkınmaya çalışmıştır. Bu kalkınma çabasındaki Türkiye özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası düzlemde ülkelerin gruplaşmasına kayıtsız kalmamıştır. 1950'li yıllardan sonra Amerika Birleşik Devletleri, Dünya Bankası (DB), Birleşmiş Milletler (BM), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ile AB gibi küresel kuruluşlar Türkiye'nin kalkınma politikalarının etki alanına girmeye başlamıştır. Bu bağlamda Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg ülkelerinin ekonomik birliktelik amacıyla 1957 yılında imzaladıkları Roma Antlaşması ile kurmuş oldukları AET ilk yıllarında Türkiye'nin de dikkatini çekmiştir.

Bu kapsamda 1959 yılında topluluğa ortaklık başvurusunda bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu başvurusu AET tarafından kabul edilmiş ve 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile Türkiye-AT Ortaklık Antlaşması süreci başlamıştır. Antlaşmada ülke ekonomisinin kalkınmasına destek olmak amacıyla belli bir süre için Türkiye'ye Topluluk tarafından ekonomik olarak mali yardımlarda bulunulmasının gerekliliği özellikle vurgulanmaktadır (Akın 2016).

Türkiye-AT Ortaklık Antlaşması ile başlayan bu sürecin ilk dönemi olarak adlandırılan, 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliğine kadar geçen süre içerisinde Türkiye üçüncü ülke statüsünde görülmüş ve büyük çoğunluğu kredi şeklinde toplam 1 milyar avro olan mali yardımlardan, protokoller aracılığıyla yararlanmıştır. Gümrük Birliğinin tesis edilmesinden adaylık statüsü kazandığımız 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'ne kadar olan ikinci dönemde Gümrük Birliği'ne bağlı yeni ihtiyaçların karşılanmasına yönelik çoğu kredi şeklinde toplam 755,3 Milyon Avro tutarında yardımdan yararlanılmıştır. Bu iki dönem genel olarak adaylık öncesi mali yardımlar dönemi olarak da adlandırılmaktadır. Adaylık öncesi dönemde yararlanılan bu fonların büyük çoğunluğu Avrupa-Akdeniz işbirliği (MEDA - Euro-Mediterranean Partnership) Programı ve Avrupa Yatırım Bankası (AYB) kredileri kaynaklıdır. 1999 yılı sonu itibariyle, Türkiye'ye ayrılan MEDA Programı kapsamındaki fonların tamamı ekonomik istikrar, sosyoekonomik kalkınma, demokratikleşme ve sivil toplumun güçlendirilmesini amaçlayan ikili projelerde kullanılmıştır. MEDA Programı'nın uygulanmasında önemli rolü olan AYB de, ortak ülkelerde çeşitli alanlarda uygulanan altyapı projelerine verdiği uzun vadeli kredilerle finansman kaynağı sağlamıştır (Dinç 2014, Koçak 2009).

Adaylık statüsünün kazanılmasının ardından Türkiye'ye yönelik mali yardımların miktar ve kapsamında artış yaşanmış ve birçok çeşitli alanda sağlanan bu yardımlar 17 Aralık 2001 tarih ve 2500/2001 sayılı Türkiye için katılım öncesi mali yardımlarına ilişkin Konsey Tüzüğü ile tek bir başlık altına alınmıştır. Bu kapsamda yıllık süreçte hazırlanan finansman antlaşmalarına göre kullanılmaya başlanan bu mali yardımların amaç ve kapsamı da değişmiş, Türkiye'nin AB'ye uyum süreci ile doğrudan alakalı idari kapasitenin oluşturulmasına yönelik projelere öncelik verilmeye başlanmıştır. Bu sayede Türkiye 2001 yılı sonu itibariyle hibe nitelikli fonlardan tek bir çerçeve altında

yararlanmaya başlamış ve 2002-2006 yılları arasında 164 proje gerçekleştirerek toplam 1,32 Milyar Avro (Çizelge 2.1) değerindeki fondan yararlanmıştır (Olgun ve Sevilmiş 2017).

Çizelge 2.1. 2002-2006 Yılları Arasında Kullanılan AB Mali Yardımları (Milyon Avro)

Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	Toplam
Bütçe	126	144	250	300	500	1 320
Proje Adedi	18	28	38	35	45	164

Kaynak: Olgun ve Sevilmiş 2017

Avrupa Birliği bu mali yardım programlarının ülke içerisinde etkin ve verimli bir şekilde kullanılması ve amacı dışında kullanılmaması için denetlenmesi amacıyla Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi kurulmasını talep etmiştir. Bu kapsamda 2001/41 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile oluşturulan, 8 Ekim 2003 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından akredite edilen sistem, Ulusal Mali Yardım Koordinatörü, Mali İşbirliği Komitesi, Ulusal Fon ve Ulusal Yetkilendirme Görevlisi, Ortak İzleme Komitesi ve Merkezi Finans ve İhale Birimi organizasyonunda planlanmıştır (Dinç 2014).

Gelinen bu süreç içerisinde Türkiye'nin 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlaması da ayrıca AB mali yardımları açısından milat olarak kabul edilebilir. Müzakere sürecinin açılmasından itibaren AB ve Türkiye arasında siyasi ve kültürel ilişkilerin oluşturulması ve bu sürece toplumunda da katılması düşüncesi giderek ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda hem müktesebata uyum konusunda atılan adımlar hem de bu alanlardaki hibe yardımlarının içeriği olumlu yönde değişerek, tarımdan gıda güvenliğine, çevreden vergilendirmeye kadar olan pek çok alanda mevzuat düzenlemeleri yapılmış ve bu kapsamlı reform süreci için de mali yardımların miktarı da geçmiş dönemlere göre oldukça artmıştır (Mehter Aykın ve Gürsoy 2011).

AB'nin 2007-2013 dönem bütçesinde önemli değişikliklere gidilerek aday ve potansiyel aday ülkeler için daha önce değişik programlardan tahsis edilen mali yardımlar IPA adıyla tek bir çatı altında toplanmıştır. Temel amacı aday ülkelerin topluluğa üye olma yolundaki ihtiyaç ve önceliklerine hizmet eden projelerin desteklenmesi olan IPA,

desteklediği bu projeler aracılığıyla, AB müktesebatına uyumun ve bu uyum için gerekli idari kapasitenin oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır. IPA kapsamında sağlanacak mali desteğin genel çerçevesini oluşturmak amacıyla IPA Çerçeve Tüzüğü (1085/2006 sayılı 17 Temmuz 2006 tarihli IPA'nın Kurulması Konulu Konsey Tüzüğü, Resmi Gazete L 210, 31/07/2006) 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. Bunun devamında mali desteğin uygulama kurallarını belirlemek amacıyla da IPA Uygulama Tüzüğü (718/2007 sayılı 29 Haziran 2007 tarihli 1085/2006 sayılı IPA'nın Uygulanması Konulu Komisyon Tüzüğü, Resmi Gazete L 210, 29/06/2007) 2007 yılında mevzuata girmiştir. Buna göre (I) Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma, (II) Sınır Ötesi İşbirliği, (III) Bölgesel Kalkınma, (IV) İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi ve (V) Kırsal Kalkınma olarak beş ana bileşen altında toplanan mali yardımlar ülkelerin adaylık durumuna göre dağıtılması planlanmıştır. Aday ve potansiyel aday ülkeler (I) ve (II) numaralı IPA bileşenlerindeki mali yardımlardan ayırım yapılmaksızın yararlanabilirken, (III), (IV) ve (V) numaralı bileşenlerden sadece aday ülkeler yardım alabileceklerdir. Bu çerçevede katılım öncesi mali destek sağlayan IPA, 2007-2013 döneminde kapsam dâhilindeki tüm ülkeler için planlanan bütçenin (Çizelge 2.2) yaklaşık yarısına yakın olan 4,8 Milyar Avroluk (Çizelge 2.3) kısmı Türkiye için tahsis edilmiş durumdadır. İzlanda 2010 yılında aday statüsü kazandığından bu ülke için 2011-2013 yılları için 30 milyon avro tutarında fon ayırımı yapılmıştır (Mehter Aykın ve Gürsoy 2011, Dinç 2014).

Çizelge 2.2. IPA Mali Yardımının Aday ve Potansiyel Aday Ülkelere Dağılımı

Ülkeler	Yüzölçümü (km ²)	Avro/km ²	Nüfus 2006	Avro/kişisi	Toplam Fon (Milyon Avro)	Oran %
Türkiye	783,562	6,119	72,520,000	66,1	4 795	48,2
Sırbistan	77,474	17,890	7,425,000	186,7	1 386	13,9
Hırvatistan	56,594	17,634	4,443,000	224,6	998	10,0
Bosna-Hersek	1,209	12,810	3,843,000	170,7	656	6,6
Kosova	10,887	58,326	2,070,000	306,8	635	6,4
Makedonya	25,713	23,918	2,039,000	301,6	615	6,2
Arnavutluk	2,875	206,957	3,149,000	188,9	595	6,0
Karadağ	13,812	17,087	624,000	378,2	236	2,4
İzlanda					30	0,3
Toplam	1,022,126	9,489	96,113,000	103,5	9 944	100%

Kaynak: Olgun ve Sevilmiş 2017

Çizelge 2.3. IPA (2007-2013) Türkiye Mali Yardım Miktarları (Milyon Avro)

Bileşen	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Toplam
Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	256,7	256,1	239,6	217,8	231,3	227,49	246,3	1 675,2
Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	2,9	3,0	3,1	5,1	2,2	2,1	20,6
Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	293,4	356,8	378,0	1 790,3
İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,93	96,0	865,8
Kırsal Kalkınma	20,7	53,0	85,5	131,3	172,5	189,78	213,0	865,8
TOPLAM	497,2	538,7	566,4	653,7	779,9	860,2	935,5	4 831,6

Kaynak: Mehter Aykın ve Gürsoy 2011

Belirlenmiş olan bu fonlar için beş bileşenin programlanması ve öncelikli olarak hangi alanların belirleneceği ile ilgili rehber belge olan ve söz konusu ülkenin desteğiyle üç yıllık dönemler halinde hazırlanan “Çok Yıllı Belirleyici Planlama Belgesi” (Multi-annual Indicative Planning Document - MIPD) Türkiye’nin önerileriyle de her yıl güncellenmektedir. Söz konusu belge AB mali yardımlarının hangi sektörlerde kullanılacağını belirlemektedir. IPA fonlarından yararlanmak için aday ve potansiyel aday ülkeler bu fonların yönetiminden sorumlu idari yapılar oluşturmak zorundadırlar. Bu idari yapılar ile ilgili düzenleme ve hükümleri içeren IPA Uygulama Tüzüğü ile birim ve otoriteler kurulup, faaliyete geçirildikten sonra Avrupa Birliği fonların üzerindeki yönetim yetkisini ilgili ülkeye devretmektedir. Bu bağlamda Türkiye bu mali yardım programındaki fonların yetkisi için Avrupa komisyonu ile 2008 yılında IPA Çerçeve Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma gereği olarak merkezi olmayan yapılanmanın yeniden düzenlenmesi amacıyla 2009/18 sayılı Başbakanlık Genelgesi yayımlanmış ve bu genelge 2011/15 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler ışığında Yetkili Akreditasyon Görevlisi (CAO), Ulusal Katılım Öncesi Yardım Koordinatörü (NIPAC), Ulusal Yetkilendirme Görevlisi (NAO), Ulusal Fon (NF), Program Otoritesi, Merkezi Finans ve İhale Birimi (MFİB), Denetim Otoritesi, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK), Ulusal Otorite, İç Denetim Birimi gibi kurul, yapı ve fonksiyonlar oluşturulmuştur. Oluşturulmuş olan bu idari sistem paralelinde Türkiye’nin özellikle 2007-2013 döneminde ve 3 yıllık uzatma sürecinde sergilemiş olduğu olumlu performans hem AB’ye üyelik süreci hem de 2014-2020 bütçe döneminde gerçekleştirilecek olan IPA II

programı için önemli bir altyapı ve tecrübe oluşturmuştur (Mehter Aykın ve Gürsoy 2011, Efe 2017).

AB 2007-2013 dönemindeki aday ülkelere yönelik olan mali yardım programının 2014-2020 bütçe döneminde de devam etmesine karar vermiştir. Tek çatı altında yürütülecek bu mali yardımlarda hangi alanlara ne kadar fon tahsis edeceği ile ilgili temel belge olan “Çok Yıllı Mali Çerçevesi” Avrupa Parlamentosu'nun 19 Kasım 2013 tarihli onayının ardından 2 Aralık 2013 tarihinde Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilmiş ve 1 Ocak 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bununla birlikte IPA II döneminin genel çerçevesini oluşturan 231 sayılı IPA Tüzüğü 15 Mart 2014 tarihi itibarıyla yürürlüğe konmuştur. Bu dönemde IPA fonlarının aday ülkelere göre dağılımı Çizelge 2.4’de gösterilmiştir. Ayrıca AB Komisyonu Türkiye’ye tahsis edilen mali yardımların önceliklerini belirleyen Türkiye için Belirleyici Strateji Belgesini (Indicative Strategy Paper For Turkey 2014-2020, 2014) 26 Ağustos 2014 tarihinde kabul etmiştir. Daha sonrasında IPA II döneminin mali yardımlarının AB mevzuatlarına uygun olarak yürütülmesi amacıyla, uygulamaya ilişkin esasları içeren Çerçeve Anlaşması AB ile Türkiye arasında 11 Şubat 2015 tarihinde imzalanmış ve 22 Haziran 2015 tarihinde yürürlüğe girmiştir. (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2016: 22-23). IPA I döneminde 5 bileşen kapsamında mali yardım planlayan Avrupa Komisyonu, fonların daha etkili kullanılması amacıyla IPA II döneminde sistematik değişikliğe giderek 9 temel sektör belirlemiştir. Belirlenmiş olan bu sektörlerin ana başlıkları bazında Türkiye’deki fon dağılımı Çizelge 2.5’de gösterilmiştir (Efe 2017, Olgun ve Sevilmiş 2017, Çolak ve Ertuğrul 2018).

Çizelge 2.4. 2014-2020 Dönemi IPA Fonlarının Aday Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Avro)

Ülkeler	2014	2015	2016	2017	2018-2020	Toplam
Türkiye	620,4	626,4	630,7	636,4	1 940,0	4 453,9
Sırbistan	195,1	201,4	207,9	215,4	688,2	1 508,0
Makedonya	85,7	88,9	91,6	94,9	303,1	664,2
Arnavutluk	83,7	86,9	89,7	92,9	296,3	649,5
Kosova	83,8	85,9	88,7	91,9	295,2	645,5
Karadağ	39,6	35,6	37,4	39,5	118,4	270,5
Bosna Hersek	39,7	39,7	42,7	43,7	-	165,8

Kaynak: Olgun ve Sevilmiş 2017

Çizelge 2.5. 2014-2020 Politika Alanları ve Sektörlere Göre Endikatif Tahsisat Tablosu (Milyon Avro)

Türkiye	2014	2015	2016	2017	2018-2020	Toplam
Birliğe üyelik için hazırlayıcı reformlar	355,1	196,6	240,3	137,2	652,2	1 581,4
Sosyoekonomik ve bölgesel kalkınma	155,8	265,8	247,0	261,4	595,3	1 525,3
İstihdam, sosyal politikalar, eğitim, cinsiyet eşitliğinin teşviki ve insan kaynaklarının geliştirilmesi	37,4	62,9	65,9	68,9	199,9	435,0
Tarım ve kırsal kalkınma	72,0	100,9	77,0	158,1	504,2	912,2
Toplam	620,4	626,4	630,8	636,4	1 940,0	4 453,9

Kaynak: Efe 2017

2.1.3. Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikaları

Kırsal kalkınma AB için önemli hep ön planda olmuş hem üye ülkeler hem de aday ülkelere yönelik politikaların geliştirilmesinde temel alınmıştır. AB coğrafyasındaki alanların %91'inin kırsal alan statüsünde olması ve AB nüfusunun %56'sından fazlasının bu kırsal alanlarda yaşıyor olması bu yaklaşımın en önemli hale gelmesine neden olmuştur. Bu nedenle kırsal bölgelerin sorunları AB için öncelikli olmuş ve kırsal kalkınma politikaları hep gerekli bir hal almıştır. AB üyesi ülkelerin kırsal kalkınma politikalarını kendileri bağımsız olarak belirleme ve uygulama yetkisine sahip olmalarına rağmen, ülkelerin ihtiyaç duydukları politikaları gerçekleştirme performanslarının çok farklı olması ve politikaların birlik içerisinde ulusal ve bölgesel biçimde bölünmesinin çok zor olması nedenleriyle uygulamada çok nadir bir şekilde

görülmektedir. Bu yüzden kırsal kalkınma politikalarının birlik düzeyinde ele alınması gerekmektedir (Aslan ve ark. 2016).

Bu çerçevede 1968 yılında hazırlanan Malshot Planı Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikası kapsamında bazı çalışmaları içermektedir. Roma Antlaşması ve AB Bölgesel Politikası neticesinde oluşturulmuş olan Ortak Tarım Politikası (OTP) yapısal fonlar aracılığı uygulanmaktadır. Kırsal alanları belirli bir ekonomik seviyeye çıkaracak stratejilerden oluşan bu politika, AB’de malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımını hedeflediği gibi birlik içinde ortak bir sosyoekonomik kaynaşmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda komisyon tarafından 1988 yılında “Kırsal Toplumun Geleceği” adlı tebliğ hazırlanmış ve bütünleşmiş bir metotla kırsal alanların değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. 2000 yılına kadar çeşitli vasıtalarla gerçekleştirilen AB kırsal kalkınma politikaları bu tarihten sonra uygulanmış projelerde karşılıklı tecrübe aktarımı yapmak ve yenilikleri desteklemek için Kırsal Ekonominin Kalkındırılması İçin Faaliyetler Arasındaki Bağlantılar (LEADER) programları uygulamaya konulmuştur (Aslan ve ark. 2016).

AB Kırsal kalkınma programlarının finansmanı için üç ayrı fondan yararlanılmaktadır. Avrupa Kırsal Kalkınma Fonu (ERDF), Avrupa Yapısal Fonu (ESF) ve Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu (EAGGF) olarak isimlendirilen bu fonlar temelde tarımsal ve kırsal kalkınmanın sağlanmasını amaçlamaktadır. Tarım ve hayvancılığın kalkınması, meraların geliştirilmesi, tarımsal ürünlerin korunması, kırsal istihdamı artırma, alt yapı yatırımlarının artırılması, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerin kalitesinin artırılması ve kırsal alanlarda mesleki eğitimler gibi hedefler ile bu amaçlara ulaşılması planlanmaktadır (Aslan ve ark. 2016).

AB bünyesindeki üye ülkelere yönelik kırsal kalkınma politika ve programları üretirken aynı zamanda aday ülkelere de katılım öncesi bazı yardım politikaları oluşturmuştur. Bu bağlamda merkezi ve doğu Avrupa ülkelerine bahse konu mali yardımlar sağlanmıştır. Bu süreçte Polonya ve Macaristan Ekonomilerini Yapılandırmak İçin Yardım (PHARE) programı, Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı (SAPARD), Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı (ISPA) ve Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrara

Yönelik Topluluk Yardımı (CARDS) yürürlüğe konulmuştur. 2006 yılına kadar sürdürülen bu programlardan sonra AB 2007-2013 bütçe döneminde aday ülkelere yönelik yeni bir mali yardım programı olan Katılım Öncesi Mali Araç (Instrument for Pre-Accession-IPA) oluşturmuştur (Aslan ve ark. 2016, Olgun ve Sevilmiş 2017).

2.1.4. Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı

IPA AB'nin uyum politikasının yönetilmesi, aday ve potansiyel aday ülkelerin müktesebata uyumuna katkı sağlanması ve dolayısıyla bu ülkelerin Avrupa Birliği üyeliğine hazırlanmalarında destek sağlamaktadır. IPA beşinci bileşeni olan IPARD programı ise AB Ortak Tarım Politikası ile ilgili müktesebatın uygulanmasına ve aday ülkelerde tarım sektörü ve kırsal alanların sürdürülebilir biçimde yönetimi ve AB müktesebatına uyumunu planlamaktadır. Aday ülke statüsünde programın yararlanıcısı ülkelerden birisi olan Türkiye, IPARD programına temel kaynak olması amacıyla Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı koordinasyonunda Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi'ni oluşturmuştur. Bu temel kaynak ışığında IPARD programının oluşturulmasından önce AB Katılım Öncesi Mali Yardımları 2004 yılı programlamasında kabul edilen "AB Ortak Tarım Politikasının Uygulanmasına Hazırlık-TR 04.02.08" projesinin alt bileşeni olarak "Kırsal Kalkınma Planının hazırlanmasına destek ve Planın uygulanması için kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi" projesi uygulanmıştır. Uygulanan bu proje ile IPARD programı kapsamına alınması düşünülen sektörler, sektörlerle yapılacak yatırımlar ile ilgili tedbirler, faydalanıcıların taşınması gereken kriterler, yatırım için öncelikli olan bölgeler ile ilgili bir "Politika Çerçeve Belgesi" oluşturulmuştur. Çerçeve belgesinin ardından ilgili kamu kurum ve kuruluşlar, üniversiteler, STK'lar gibi katılımcılar ile sektör analizleri tamamlanmıştır. Bu temelde, Yönetim otoritesi olan Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan IPARD programının ana amacı, AB'nin Ortak Tarım Politikası ve gıda güvenliği, veterinerlik, bitki sağlığı gibi ilgili alanlardaki müktesebatının uygulanarak tarım sektörünün sürdürülebilir adaptasyonuna ve kırsal alanların sürdürülebilir kalkınması için öncelikli sorunların çözümüne katkıda bulunmaktır. Bu amaçla hazırlanmış olan IPARD programında temel olarak uygulanacak iller, desteklenecek tedbirler ve sektörler, faydalanıcı kriterleri, uygun yatırım alanları, mali dağılımlar gibi konularda detaylı

Çizelge 2.6. IPARD I Programındaki Tedbir ve Alt Tedbirler

Eksen	Tedbir	Alt Tedbir
Eksen-1: Piyasa etkinliğinin iyileştirilmesi ve Topluluk standartlarının Uygulanması	101. Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına yönelik yatırımlar	101-1. Süt üreten tarımsal işletmeler 101-2. Et üreten tarımsal işletmeler
	102. Üretici gruplarının kurulmasına destek	---
	103. Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasının yeniden yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlar	103-1. Süt ve süt ürünleri
		103-2. Et ve Et ürünleri
103-3. Meyve ve Sebzeler 103-4. Su ürünleri		
Eksen-2: Tarımsal çevre tedbirlerinin uygulanmasına yönelik hazırlık faaliyetleri ve yerel kırsal kalkınma stratejileri	201. Çevre ve Kırsal Peyzaja Yönelik Faaliyetlerin Uygulanmasına Hazırlık	201-1. Erozyon Kontrolü
		201-2. Su kaynaklarının korunması
		201-3. Biyolojik çeşitlilik
	202. Yerel Kırsal Kalkınma Stratejilerinin Hazırlanması ve Uygulanması (LEADER yaklaşımı)	202-1. Yetenek kazandırma, harekete geçirme ve yerel kalkınma stratejilerinin hazırlanmasına destek
202-2. Yerel kalkınma stratejilerinin uygulanması		
Eksen-3: Kırsal ekonominin geliştirilmesi	301. Kırsal altyapının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi	202-3. Yerel Eylem Gruplarının faaliyet giderleri
		202-4. İş birliği projelerinin uygulanması
	302. Kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi	---
		302-1. Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi
302-2. Yerel ürünler ve mikro işletmelerin geliştirilmesi		
303. Eğitimin iyileştirilmesi	302-3. Kırsal turizm	
	302-4. Kültür balıkçılığının geliştirilmesi	
501. Teknik Destek	---	

Kaynak: Anonim 2014

Eksen 2 kapsamındaki tedbirler IPARD programında taslak olarak yer almış olup ilerideki dönemlerde uygulanması planlanmaktadır. 301 ve 303 tedbirler 2007-2013 dönemi IPARD I programında yer almamış olup, ikinci programla birlikte faaliyete geçmesi planlanmaktadır. 2014-2020 bütçe döneminde yine aynı illerde uygulamaya geçen IPARD II programında bir önceki programa göre bir takım değişiklikler yapılmış olup desteklenecek sektörler Çizelge 2.7’de gösterilmiştir.

Çizelge 2.7. IPARD II Programındaki Tedbir ve Sektörler

Eksen	Tedbir	Sektör	
Eksen-1: Piyasa etkinliğinin iyileştirilmesi ve Topluluk standartlarının Uygulanması	101. Tarımsal İşletmelerin Fiziki Varlıklarına Yönelik Yatırımlar	101-1. Süt üreten tarımsal işletmeler	
		101-2. Kırmızı Et üreten tarımsal işletmeler	
		101-3. Kanatlı Eti üreten tarımsal işletmeler	
		101-4. Yumurta üreten tarımsal işletmeler	
	102. Üretici gruplarının kurulmasına destek	---	
	103. Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması ile İlgili Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar	103-1. Süt ve süt ürünleri	
		103-2. Kırmızı Et ve Et ürünleri	
		103-3. Kanatlı Eti ve Et ürünleri	
		103-4. Su ürünleri	
		103-5. Meyve ve Sebze Ürünleri	
Eksen-2: Tarımsal çevre tedbirlerinin uygulanmasına yönelik hazırlık faaliyetleri ve yerel kırsal kalkınma stratejileri	201. Tarım-Çevre, İklim ve Organik Tarım	201-1. Toprak Örtüsü Yönetimi ve Toprak Erozyonu Kontrolü	
		201-2. Su kaynaklarının korunması	
		201-3. Biyolojik çeşitlilik	
		201-4. Organik Tarım	
	202. Yerel Kırsal Kalkınma Stratejilerinin Uygulanması (LEADER yaklaşımı)	202-1. Yetenek kazandırma, harekete geçirme ve yerel kalkınma stratejilerinin hazırlanmasına destek	
		202-2. Yerel kalkınma stratejilerinin uygulanması	
		202-3. İş birliği projelerinin uygulanması	
	301. Kırsal Alanda Kamu Altyapı Yatırımları	---	
	Eksen-3: Kırsal ekonominin geliştirilmesi	302. Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	302-1. Bitkisel üretimin çeşitlendirilmesi ve bitkisel ürünlerin işlenmesi ve paketlenmesi
			302-2. Arıcılık ve arı ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve paketlenmesi
302-3. Zanaatkarlık ve yöresel ürün işletmeleri			
302-4. Kırsal turizm ve rekreasyon faaliyetleri			
302-5. Su ürünleri yetiştiriciliği			
302-6. Makine Parkları			
302-7. Yenilenebilir enerji yatırımları			
303. Eğitimin geliştirilmesi		---	
501. Teknik Destek	---		
Danışmanlık Hizmetleri	---		

Kaynak: Anonim 2014

2.1.5. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu

IPA çerçevesinde sağlanan fonların mali kontrolü yetki devrini aldıktan sonra aday ve potansiyel aday ülkelere devredilmekte ve fonlarda yararlanmak amacıyla mevcut idari yapılardan farklı olarak kurulmuş idari yapılara ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye için oluşturulmuş olan bu idari yapılardan biri olan TKDK 18 Mayıs 2007 tarihinde yürürlüğe giren 5648 sayılı kanunla kurulmuş olup, kamu tüzel kişiliğine haiz, idari ve mali özerkliğe sahip, özel bütçeli, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın ilgili kuruluşu olarak görev yapmaya başlamıştır. 2018 yılında Türkiye'de yeni yönetim sistemine geçiş sürecinin ardından ilgili kuruluş kanununun ismi 2 Temmuz 2018 sayılı KHK ile "Tarım Ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Hizmetleri Hakkında Kanun" olarak değiştirilmiş ve Kurumun görev ve yetkileriyle ilgili maddeler kuruluş kanunundan kaldırılmıştır. Kaldırılan bu maddeler 15 Temmuz 2018 tarihli 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararname'sinin 35. bölümünde tekrar düzenlenmiştir. Bu Kararnameye göre Kurumun ana görevleri, tanıtım, bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmek, başvuru sahiplerinden proje başvurusu almak, başvuru yapılan projelerden desteklenecek olanları belirlemek, yerinde kontrollerini yapmak, bu projelerle ilgili tahakkuk, ödeme ve muhasebe işlemlerini yapmak, tüm süreçle ilgili her türlü kontrol ve denetlemeyi gerçekleştirmek, faaliyet alanına giren konularda ilgili düzenlemeleri yapmaktır. Aynı Kararnamede düzenlendiği gibi kurum merkez ve taşra teşkilatından oluşmaktadır. Merkez teşkilatında ana hizmet birimleri, yardımcı hizmet birimleri ile danışma ve denetim birimleri olmak üzere 3 ana yapı bulunmaktadır. Ana hizmet birimleri uygulamadan sorumlu Proje Hizmetleri Genel Koordinatörlüğü ve ödemelerden sorumlu Finansman Genel Koordinatörlüğü'nden oluşmaktadır. Proje başvuru aşamasından nihai ödemenin yapılmasına, nihai ödemeden sözleşme sonuna kadar bu birimler ve alt koordinatörlükleri görev yapmaktadırlar. Kurumun merkez teşkilatındaki yardımcı hizmet birimi ise insan kaynakları ve bilgi sistemleri süreçlerinden sorumlu Personel ve Destek Hizmetleri Genel Koordinatörlüğü'dür. Bunların yanında danışma ve denetim birimleri olarak kurumun tüm hukuki işlemlerinden sorumlu Hukuk Müşavirliği ve iç denetim süreçlerinden sorumlu İç Denetim Koordinatörlüğü bulunmaktadır. Kurumun taşra teşkilatında ise IPARD programına toplam 42 ilde kurulmuş olan İl Koordinatörlükleri bulunmaktadır. İl Koordinatörlükleri tanıtım, proje başvuru, tahakkuk, sözleşmenin bitimine kadar olan

süreçteki tüm idari ve yerinde kontroller, destek hizmetleri gibi konularda il bazında sorumlulukları bulunmaktadır. Kurumun merkez ve taşra teşkilatını yanında Proje Değerlendirme ve Seçim Komisyonu, İzleme Komitesi, Denetim Otoritesi şeklinde yapılar da bulunmaktadır. Proje Değerlendirme ve Seçim Komisyonu IPARD programı kapsamında desteklenecek proje ve faaliyet listelerini ve bunlara ilişkin raporları görüşme, desteklenecek projeleri onaylama, uygulamada koordinasyonu sağlayıcı, işbirliğini geliştirici tedbirler ve karşılaşılan sorunların çözümü konusunda Kuruma görüş sunma gibi görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. İzleme Komitesi kırsal alanlardaki ilerlemeler ile kırsal kalkınma program ve desteklerinin hedeflerine ulaşmasının sağlanması ve desteklerin ulusal politika ve stratejilere uygun, birbirleri ile tutarlı, uyumlu ve etkin bir şekilde uygulanması amacıyla oluşturulmuş bir yapıdır. Denetim Otoritesi de IPA kapsamındaki fonlarla ilgili yönetim ve kontrol sistemlerinin etkili ve sağlam bir şekilde işlediğini denetlemek amacıyla kurulmuş olup, Hazine Kontrolörleri Kurulu olarak tayin edilmiştir. Bahsi geçen organizasyon yapısına göre kurulmuş olan TKDK, IPARD fonları ile ilgili eş finansman kurallarına göre Avrupa Birliği tarafından finanse edilebilmesi için 6 Nisan 2010 tarihinde akreditasyon başvurusunu yapmıştır. İki aşama şeklinde olan akreditasyon sürecinin ilk aşamasında Avrupa Birliği'nin yetkilendirdiği Ulusal Yetkilendirme Görevlisi tarafından ulusal akreditasyon gerçekleştirilmiş ve ardından Yetkili Akreditasyon Görevlisi ikinci aşama için AB Komisyonu'na yetki devri için başvurmuştur. Komisyonun gerçekleştirdiği akreditasyon denetiminin sonucunda başarılı olan TKDK, öncelikle merkez teşkilatı ve 1. faz İl Koordinatörlüklerinin akreditasyon sürecini tamamlayarak 1 Temmuz 2011 tarihinde ilk başvuru çağrı ilanına çıkmıştır. Ardından 2. faz İl Koordinatörlüklerinin de akreditasyon işlemleri sonlandırılarak, 42 İl Koordinatörlüğü birlikte 23 Ocak 2013 tarihinde 9. Çağrı ilanına çıkmıştır.

Bu kapsamda IPARD programının potansiyel başvuru sahipleri genelde çiftçiler, üretici birlikleri, çiftçi örgütlenmeleri, özel sektör kuruluşları ve bazı istisnai durumlarda kamu kuruluşlarıdır. Potansiyel başvuru sahipleri kendilerinin veya danışmanlarının hazırlamış oldukları projeleri başvuru çağrı ilanında belirtilen tarihler arasında Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'na gönderirler. Kurum tarafından gerekli tüm kontroller yapıldıktan sonra başvuru sahibi ile kurum yetkilisi arasında imzalanan

sözleşme hükümlerine göre yatırımı faydalanıcı kendi imkânları ile gerçekleştirir. Yatırım kalemleri yapım işleri, makine ekipman alımları, mimarlık, mühendislik, iş planı hazırlama ve diğer danışmanlık ücretleri ile fizibilite çalışmaları lisans ve patent haklarının devralınmasına yönelik genel masraflar gibi harcamalardır. Faydalanıcı yatırımı faaliyete soktukten sonra proje kapsamındaki tüm ödeme belgeleri ve diğer gerekli resmi belgeleri kuruma sunduktan ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu tarafından tüm gerekli kontroller yapıldıktan sonra hibe oranı (genellikle %50) karşılığındaki meblağ faydalanıcı hesabına aktarılır. IPA'nın eş finansman ilkesi gereği, hibe şeklinde tahsil edilen bu fonun %75'i Avrupa birliği bütçesinden, geri kalan %25'i de ulusal bütçeden karşılanmaktadır. Program için ayrılmış olan bu fonların tüm Türkiye'deki 42 il için ve Bursa bazındaki istatistiksel sonuçları Çizelge 2.8, Çizelge 2.9, Çizelge 2.10, Çizelge 2.11, Çizelge 2.12, Çizelge 2.13, Çizelge 2.14, Çizelge 2.15, Çizelge 2.16 ve Çizelge 2.17 de gösterilmiştir.

Çizelge 2.8. IPARD I alt tedbirler bazında tahsis edilen destek miktarı ile sözleşme imzalanan ve ödenen destek miktarları (Avro)

Tedbir	Tahsis Edilen		İmzalanan Sözleşme Tutarı		Ödenen Tutar	
	Kamu	AB (%75)	Kamu	AB (%75)	Kamu	AB (%75)
101	692 041 904	519 031 428	855 018 023	641 263 515	687 701 470	515 798 546
Süt Üreten	-	-	515 558 153	386 668 614	402 551 554	301 936 112
Et Üreten	-	-	339 459 870	254 594 902	285 149 915	213 862 434
103	170 731 255	128 048 441	231 436 490	173 577 367	170 621 338	127 966 003
Süt İşleme	-	-	83 213 723	62 410 292	56 423 135	42 317 351
Et İşleme	-	-	72 912 770	54 684 577	52 419 882	39 314 911
Meyve Sebze İşleme	-	-	63 219 985	47 414 988	53 877 428	40 408 071
Su Ürünleri İşleme	-	-	12 090 012	9 067 509	7 900 893	5 925 670
302	189 068 161	141 801 121	222 004 877	166 503 654	186 458 904	139 844 708
Çiftlik Faal. Çeşit.	-	-	101 237 682	75 928 258	96 322 476	72 241 853
Yerel Ür. Ve El San.	-	-	50 561 357	37 921 018	39 688 163	29 766 122
Kırsal Turizm	-	-	67 253 087	50 439 815	48 489 569	36 367 711
Kültür Balıkçılığı	-	-	2 952 751	2 214 563	1 958 694	1 469 020
501	940 050	752 040	893 390	714 712	777 686	622 149
Toplam	1 052 781 370	789 633 030	1 309 352 781	982 059 248	1 045 559 398	784 231 406

Kaynak: Anonim 2016

Çizelge 2.9. IPARD I tedbir ve alt tedbir bazında proje sayıları

Tedbir	Alınan Proje Başvurusu	Sözleşme İmzalanan	Tamamlanan
101	3 931	2 447	2 193
Süt Üreten	2 119	1 236	1 088
Et Üreten	1 812	1 211	1 105
103	832	495	438
Süt İşleme	324	192	165
Et İşleme	225	127	113
Meyve Sebze İşleme	240	151	141
Su Ürünleri İşleme	43	25	19
302	11 809	8 319	7 995
Çiftlik Faal. Çeşit.	10 413	7 508	7 292
Yerel Ür. Ve El San.	653	370	327
Kırsal Turizm	675	412	355
Kültür Balıkçılığı	68	29	21
Toplam	16 572	11 261	10 626

Kaynak: Anonim 2016

Çizelge 2.10. IPARD I çağrı bazında sözleşme imzalanan projelerin sayısı ve destek tutarları (avro)

Çağrı No	İmzalanan Sözleşme Sayısı	AB Katkısı	TC Katkısı	Kamu Katkısı
1. Çağrı	4	353 561,47	117 853,82	471 415,29
2. Çağrı	58	15 621 075,48	5 207 025,16	20 828 100,64
3. Çağrı	91	23 909 979,89	7 969 993,33	31 879 973,11
4. Çağrı	52	10 229 844,47	3 409 948,20	13 639 792,63
5. Çağrı	46	10 711 917,48	3 570 639,20	14 282 556,68
6. Çağrı	44	11 326 665,28	3 775 555,47	15 102 220,75
7. Çağrı	43	11 245 737,63	3 748 579,63	14 994 317,26
8. Çağrı	111	21 671 302,78	7 223 768,52	28 895 071,30
9. Çağrı	981	79 750 020,99	26 583 348,28	106 333 369,27
10. Çağrı	417	21 895 530,86	7 298 513,54	29 194 044,40
11. Çağrı	4 530	176 867 608,33	58 955 871,98	235 823 480,31
12. Çağrı	1 679	238 935 719,46	79 645 241,54	318 580 960,99
13. Çağrı	2 318	127 419 312,12	42 473 106,14	169 892 418,26
14. Çağrı	484	138 099 933,15	46 033 311,48	184 133 244,63
15. Çağrı	289	78 731 948,68	26 243 983,22	104 975 931,91
Toplam	11 147	966 770 158,07	322 256 739,51	1 289 026 897,43

Kaynak: Olgun ve Sevilmiş 2017

Çizelge 2.11. Bursa ilinde IPARD I alt tedbirler bazında desteklenen proje sayıları ve hibe miktarları (Milyon TL)

Desteklenen Alt Tedbirler	Proje sayısı	Toplam yatırım miktarı	Toplam Hibe Miktarı	Ödemesi biten proje sayısı	Ödenen Hibe Miktarı
Süt Üreten	22	60,3	26,9	22	24,38
Et Üreten (Kırmızı Et)	7	10,1	4,2	7	4,07
Et Üreten (Beyaz Et)	28	42,3	21,9	28	19,99
Süt Toplama Merkezi	1	0,4	0,2	1	0,17
Süt İşleme	1	10,2	4,3	1	2,46
Et İşleme (Kırmızı Et)	4	14,7	6,7	4	6,21
Et İşleme (Beyaz Et)	1	5,5	2,4	1	1,90
Meyve Sebze İşleme	9	30,3	10,7	9	10,22
Çiftlik Faal. Çeşit.	83	6,7	3,3	83	3,23
Arıcılık	48	5,0	2,0	48	1,89
Yerel Ürünler ve El Sanatları	10	11,4	4,7	10	4,35
Kırsal Turizm	6	9,6	3,5	6	3,02
TOPLAM	220	206,50	90,80	220	81,88

Kaynak: Anonim 2019

Çizelge 2.12. Bursa ili IPARD I ilçeler bazında desteklenen proje sayıları ve hibe miktarları (Milyon TL)

İlçe adı	Proje sayısı	Toplam yatırım miktarı	Toplam Hibe Miktarı	Ödemesi biten proje sayısı	Ödenen Hibe Miktarı
Büyükorhan	16	5,7	3,0	17	2,59
Gemlik	2	1,2	0,5	2	0,51
Gürsu	6	16,6	5,2	6	5,09
Harmancık	4	0,7	0,3	4	0,31
İnegöl	24	25,3	11,8	24	10,73
İznik	14	23,5	11,1	14	9,69
Karacabey	28	63,5	28,1	28	24,80
Keles	19	2,1	1,0	19	0,94
Kestel	4	2,3	1,2	4	1,15
Mudanya	19	8,7	3,0	19	2,67
Mustafakemalpaşa	40	20,8	9,9	39	8,29
Nilüfer	8	10,7	4,8	8	4,68
Orhaneli	7	2,6	1,2	7	1,00
Orhangazi	3	1,5	0,6	3	0,65
Osmangazi	5	5,5	2,0	5	1,77
Yenişehir	20	16,0	7,1	20	7,01
Yıldırım	1	0,0	0,0	1	0,02
TOPLAM	220	206,6	90,9	220	81,88

Kaynak: Anonim 2019

Çizelge 2.13. Bursa ili IPARD I yıllar bazında destek miktarları (Milyon TL)

Yılı	Toplam Yatırım Tutarı	Toplam Hibe Miktarı	Ödenen Hibe Tutarı
2013	32,1	13,4	10,38
2014	110,7	51,1	31,54
2015	59,7	25,1	25,50
2016	4,1	1,2	14,46
TOPLAM	206,6	90,8	81,88

Kaynak: Anonim 2019

Çizelge 2.14. IPARD II tedbirler bazında tahsis edilen destek miktarı ile sözleşme imzalanmış ve ödenen destek miktarları (Avro)

Tedbirler	Toplam Tahsis Edilen		Sözleşme İmzalanmış		Tamamlanan Projelere Ait Bilgiler				Ödenen Kamu Desteği Oranı
	Kamu Desteği	Ab Katkısı	Proje Sayısı	AB Katkısı	Proje Sayısı	AB Katkısı	Kamu Desteği	Yatırım Tutarı	
101	448 560 000	336 420 000	472	95 499 081	123	32 397 657	43 189 428	63 316 856	9,62
103	234 960 000	176 220 000	237	62 310 922	18	5 108 750	6 811 666	13 597 117	2,89
302	202 920 000	152 190 000	975	34 995 609	832	15 516 523	20 688 698	31 828 768	10,19
Toplam	886 440 000	664 830 000	1 684	192 805 613	973	53 022 930	70 689 792	108 742 741	7,97

Kaynak: Anonim 2016

Çizelge 2.15. Bursa ili IPARD II sektörler bazında proje sayıları ve destek miktarları (Milyon TL)

Desteklenen Sektörler	Proje Sayısı	Toplam Yatırım Miktarı	Toplam Hibe Miktarı	Ödemesi Biten Proje Sayısı	Ödenen Hibe Miktarı
Süt Üreten	6	11,79	5,55	3	1,31
Et Üreten (Kırmızı Et)	11	15,21	6,47	-	-
Yumurta Üreten	1	2,73	1,47	-	-
Süt İşleme	1	7,33	3,34	-	-
Et İşleme	1	11,51	4,77	-	-
Meyve Sebze İşleme	4	11,63	4,76	1	1,07
Bitkisel Ür. Çeşit. ve Geliş.	4	3,05	1,65	3	0,26
Arıcılık ve Arı Ürünleri Üretimi	17	2,07	0,97	9	0,51
Yerel Ürünler ve Mikro İşletmeler	4	7,62	3,82	-	-
Kırsal Turizm	4	5,87	3,02	1	0,54
Makine Parkları	12	2,23	1,19	9	0,83
Yenilenebilir Enerji	4	10,57	4,30	1	1,04
TOPLAM	69	91,61	41,32	27	5,56

Kaynak: Anonim 2019

Çizelge 2.16. Bursa ili IPARD II ilçeler bazında desteklenen proje sayıları ve hibe miktarları (Milyon TL)

İlçe Adı	Proje Sayısı	Toplam Yatırım Miktarı	Toplam Hibe Miktarı	Ödemesi Biten Proje Sayısı	Ödenen Hibe Miktarı
Büyükorhan	5	5,21	2,70	4	1,08
Gemlik	1	2,39	1,18	-	-
Gürsu	1	2,26	0,92	-	-
Harmanlık	-	-	-	-	-
İnegöl	10	11,52	4,57	3	1,17
İznik	2	1,78	1,00	2	0,72
Karacabey	7	16,44	7,38	1	0,47
Keles	2	1,95	1,03	1	0,05
Kestel	6	7,65	3,59	-	-
Mudanya	6	4,97	2,60	2	0,08
Mustafakemalpaşa	5	13,12	5,36	3	0,15
Nilüfer	2	0,28	0,16	2	0,12
Orhaneli	6	11,96	5,88	-	-
Orhangazi	2	0,25	0,13	2	0,13
Osmangazi	3	8,58	3,42	1	1,07
Yenişehir	11	3,24	1,40	6	0,53
Yıldırım	-	-	-	-	-
TOPLAM	69	91,61	41,32	27	5,56

Kaynak: Anonim 2019

Çizelge 2.17. Bursa ili IPARD I yıllar bazında destek miktarları (Milyon TL)

Yılı	Toplam Yatırım Tutarı	Toplam Hibe Miktarı	Ödenen Hibe Tutarı
2017	26,69	11,78	0,29
2018	64,92	29,54	3,36
2019	-	-	1,91
TOPLAM	91,61	41,32	5,56

Kaynak: Anonim 2019

2.2. Kaynak Araştırması

Koçak (2009) yapmış olduğu çalışmada AET ile imzalanan Ankara Anlaşması'ndan müzakerelerin başlamasına kadar geçen süreçte Türkiye'nin yararlanmış olduğu mali destekler araştırılmış, bahsedilen mali yardımlar başlıca üç dönem kapsamında incelenmiştir. Mali protokoller dönemi, adaylık öncesi dönem ve adaylık sonrası dönem olarak sınıflandırılmış olan bu üç dönem değerlendirildiğinde alınan mali yardımların özellikle adaylık sonrası hızlı bir artış gösterdiği ifade edilmiştir. Ayrıca kamu kurumlarının AB müktesebatına uyum kapsamındaki çalışmalarının ilerlemesiyle birlikte AB mali yardımlarının Türkiye'de önceki yıllara göre daha verimli ve tabana yayılmış bir biçimde kullanılmakta olduğu ortaya koyulmuştur.

Mehter Aykın ve Gürsoy (2011) geçiş dönemi desteği olarak aday ülkelere tahsis edilen AB mali yardımlarını incelemiştir. IPA kapsamında AB tarafından Türkiye için 2007-2012 bütçe döneminde tahsis edilen toplam 3 937 400 000 Avro tutarındaki yardımların özellikle sivil toplum örgütlerinin kuruluş amaçlarını gerçekleştirmeleri konusunda önemli bir finansman kaynağı olduğu değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre tahsis edilen bu fonların yararlanma düzeyi Türkiye'nin performansına bağlı olup, bir takım kurum ve kuruluşlarının proje tasarlama ve gerçekleştirme kapasitelerinin arttırılmasına yönelik benzer programların devam etmesinin uyum süreci için çok önemli olduğu vurgulanmıştır.

Akyüz ve ark. (2012) Türkiye'de çok fonksiyonlu tarım, kırsal kalkınma, gıda güvenliği ve çevre konularındaki çiftçilerin algılarının incelenmesini amaçladıkları bildiri çalışmalarında İzmir iline bağlı Buca ve Güzelbahçe ilçelerindeki çiftçilere anket uygulaması yapılmıştır. Anket uygulamasında demografik özelliklerin yanında kırsal kalkınma, gıda güvenliği, biyoçeşitlilik ve çevrenin korunması gibi konulara yer verilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre çiftçilerin çok fonksiyonlu tarım konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıkları, çevresel ve ekonomik fonksiyonların çiftçiler açısından diğerlerine göre daha önemli olduğu belirtilmiştir. Eğitim ve yayım faaliyetlerinin arttırılması, çiftçilerin eğilimlerine göre organik üretim gibi çevreci üretim metotlarının uygun olduğu ve karar verici kurumların çiftçilerin öneri ve problemlerini dikkate alarak aksiyon almaları gerektiği önerilmiştir.

Mihai ve ark. (2012) yapmış oldukları makalede pazara uygun zirai yapıların ekonomik reform ve yeniden düzenlenmesi sürecinin çok ağır ilerlemesi nedeniyle geçiş döneminin ilk dönemi boyunca kırsal kalkınma alanındaki destek politikasının yetersiz olduğunu belirlemişlerdir. Gerçekleştirilen araştırma kırsal kalkınma için Avrupa fonlarının verimli bir şekilde aktarılması için eğilimlerin betimlenmesi, teorik ve pratik temelli sonuçları açıklamaktadır. Çalışma katılım öncesi Avrupa fonlarının (SAPARD - Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) ve katılım sonrası fonların (FEADR – Fondul European Agricol pentru Dezvoltare Rurala) Romanya'nın Kuzeydoğu Bölgesindeki faydalanıcılar üzerindeki etkilerin incelenmesini amaçlamaktadır. Veri toplama metodu olarak anket yöntemi kullanılmış, tesadüfi ilişkilerin belirlenmesi için ki kare analizi yapılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde kırsal kesimin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda ve kırsal gelişme stratejileri üzerine olan Avrupa destekleri için genel uygun bir içerik sağlayan FEADR fon fırsatlarından etkili bir biçimde faydalanabilmeleri için çiftçi ve işletmecilerin desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Şerefoğlu ve Atsan (2012) Türkiye'nin adaylık önce ve sonrası AB mali yardımlarından faydalanma süreçlerinin detaylı analizini gerçekleştirmiş ve IPARD programının genel bir değerlendirmesini yapmıştır. IPARD programına hazırlık süreçleri anlatılmış ve fon dağıtma yetkisi olan akreditasyon aşamaları ortaya konulmuştur. Akreditasyon sonrası gerçekleştirilen iki çağrı döneminin değerlendirmesi yapılmıştır. Genel olarak Türkiye'deki kırsal kalkınma programlarının Avrupa Birliği tarafı tartışılmış ve bu kapsamda Avrupa fonlarından en etkili biçimde yararlanabilmek için fırsatların analizi yapılması amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar ışığında IPARD programının ilk uygulama yılı değerlendirmesine göre AB tarafından tahsis edilmiş olan tüm fonlardan Türkiye'nin yararlanamayabileceği ifade edilmiştir.

Rashmi ve Swamy (2013) yapmış oldukları makalede kırsal ve kentsel alanlardaki küçük ve orta ölçekli işletmelerde kalite yönetimi uygulamalarının incelenmesi ve karşılaştırılması amaçlanmıştır. Kırsal ve kentsel bölgelerdeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin kalite yönetimi uygulamalarının istatistiksel olarak farkının tespiti için

anket uygulaması ile toplanan veriler F-testi ve Ki-kare testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde kırsal alanlardaki işletmelerde daha yüksek oranda kalite yönetimi uygulamaları olduğu, yeni kurulan işletmelerde eskilere oranla daha geniş ölçüde bu uygulamaların gerçekleştiği bulunmuştur. Ayrıca girişimcilerin büyük çoğunluğunun lisans eğitimi diploması olduğu, işletmelerinde 10'dan az çalışan mevcudu olduğu ve erkek katılımcıların girişimcilik eğilimlerinin daha fazla olduğu belirtilmiştir.

Dinç (2014) Avrupa Birliği (AB) 2014-2020 bütçe dönemi (IPA II) için aday ülkelere sağlayacağı mali yardım programının yapısı ve işleyişindeki değişiklikleri detaylı olarak incelemiştir. IPA II (231/2014) Tüzüğü ve IPA II (447/2014) Uygulama Tüzüğü temelinde yapılan bu değişiklikler ve yenilikler doğrultusunda yapılan mevzuat hazırlıkları değerlendirilmiştir. Ayrıca yeni bütçe döneminin bir önceki IPA I (2007-2013) döneminden farklılıkları ve özelde söz konusu yeniliklerin ulaştırma sektörü üzerindeki etkileri araştırılmış, gerçekleştirilen IPA I uygulamaları çerçevesinde IPA II dönemi için programlama, uygulama, kontrol, izleme ve değerlendirme süreçlerine ilişkin görüş ve öneriler sunulmuştur.

Özdemir (2014) Türkiye’de IPARD programı kapsamında destek almış faydalanıcıların özelliklerinin değerlendirilmesinin ve destekler hakkındaki algılarının ölçülmesinin amaçladığı makalesinde programdan faydalanan 32 adet faydalanıcıya anket uygulanmıştır. Örneklem hacminin küçük olması nedeniyle örnekleme yöntemi olarak “tam sayım” yöntemi kullanılan araştırmada anket verileri çizelge, grafik, ortalama, yüzde hesapları kullanılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca üç başlık altında GZFT (Güçlü yönler Zayıf yönler Fırsatlar Tehditler) analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçların ışığında desteklenen işletmelerin %28’inin gerçek kişi olduğu değerlendirilmiştir. Faydalanıcıların sadece %15’inin ilk ve ortaokul eğitimi, geriye kalan %85’lik kısmın ise lise ve üstü eğitim aldığı değerlendirilmiştir. Faydalanıcıların %50’sinin 0-5 yıl, %19’unun 6-10 yıl, %6’sının 11-15 yıl, %12’sinin 16-20 yıl ve %12’sinin de 20 yıl üzeri deneyime sahip oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca faydalanıcıların %75’inin yapmış oldukları faaliyetlerle ilgili bir mesleki eğitime katıldıkları değerlendirilmiştir. Faydalanıcıların hepsinin tarımsal örgütlere üye ve teknoloji kullanımına yatkın

oldukları tespit edilmiştir. Faydalanıcıların IPARD programdan genel anlamda memnun oldukları, programın yeterince tanıtılmadığı ve yatırımcılar açısından prosedürlerin karmaşık olduğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak kırsal kalkınma desteklerinin ulusal düzeyde tek bir çatı altında birleştirilerek karmaşık prosedürlerin basitleştirilmesi ve bölge koşullarına uygun hale getirilmesi önerilmiştir.

Asoğlu ve Binici (2015) Şanlıurfa ve Diyarbakır'da Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programının (KKYDP) etkilerinin değerlendirilmesini amaçladığı makalede programdan faydalanan KOBİ'ler (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) incelenmiştir. İki ilde toplam 197 adet tarıma dayalı sanayi işletmesince uygulamaya konulan 215 adet proje araştırma kapsamına alınmıştır. Anket uygulamasında tam sayım yöntemi kullanıldığından projeyi sahiplerinin işlettiği 120 faal işletme olduğu ifade edilmiştir. Bu işletmelerden 71 adedi Şanlıurfa'da, 49 adedinin ise Diyarbakır'da olduğu belirtilmiştir. İşletme yetkililerin %5,8'inin 18-29 yaş, %42,5'inin 30-39 yaş, %42,5'inin 40-49 yaş ve %9,2'sinin de 50 yaş ve üstü grupta yer aldığı belirtilmiştir. Ayrıca işletme yetkililerin %4,2'sinin okur-yazar, %30'unun ilköğretim, %32,5'inin ortaöğretim ve %33,3'ünün ise yüksekokul veya üniversite mezunu olduğu ifade edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre incelenen işletmelerin genel anlamda desteklerden olumlu katkı aldıkları görülmüştür. Toplamda belirgin bir istihdam artışı söz konusu olan iki ilin analizinden yola çıkarak bundan sonra bu tarz destek mekanizmalarının sayısının ve etki alanının genişletilmesi, ayrıca programdan yararlanmak isteyenler için yönlendirici danışman firmaların da artırılması önerilmiştir.

Akın (2016) Denizli ilinin sosyal, ekonomik ve fiziki parametreler çerçevesinde kırsal potansiyelini ortaya koyduğu araştırmasında seçilen 6 adet ilçede 220 adet işletme için anket uygulanmıştır. Örneklem sürecinde katılımcılar Neyman Yöntemi ile belirlenen ve basit tesadüfi olarak seçilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde işletme yöneticilerinin ortalama yaşının 43,6, hane büyüklüğünün 4,2 ve işletmeye ait ortalama arazi miktarının 77,3 dekar olduğu tespit edilmiştir. Destek alan işletme sahiplerinin %41,8'inin tarımla alakalı en az bir veya daha fazla kurs veya eğitim almış oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca işletme sahiplerinin %92,8'inin tarım ve doğal yaşamla ilgili kanalları ve programları izledikleri ve %70,5'inin de kırsal kalkınma faaliyetlerinden

haberlar oldukları ifade edilmiştir. Bunun yanında katılımcıların %53,2'sinin karma tarım işletmesi olduğu, %76,8'inin başlıca geçim kaynağının tarımsal faaliyet olduğu ve %54,5'inin tarımsal faaliyetlerinden dolayı borçlu olduğu ifade edilmiştir. Borçlu olan işletmelerin ise ortalama borç tutarının 38 130 TL olduğu belirlenmiştir. İşletme yöneticilerinin kamu hizmetlerinden beklentileri incelendiğinde öncelikle ucuz tarımsal girdi, projeli hibe desteği ve ürünlerin değerinde satılmasını talep etmektedirler. Sonuç olarak Denizli'de önümüzdeki dönemlerde kırsal kalkınma konusunda et tavukçuluğu, tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği, süt hayvancılığı ve yerel ürünler (Serinhisar leblebisi ve traverten işleme) gibi sektörlerin öncü konumda olacağı ifade edilmiştir. İlave olarak bölgesel kalkınma için kırsal kalkınma sektörünün de önemli bir fırsat potansiyeli oluşturduğu değerlendirilmiştir.

Aslan ve ark. (2016) tarafından IPA'nın beş bileşeninden beşincisi olan Kırsal Kalkınma bileşeninin Mardin iline olan etkisinin ortaya konulması amaçlanarak Türkiye'de uygulanmasından sorumlu olan TKDK ve IPARD I programı ilde detaylı olarak incelenmiştir. Toplam 167 proje ile sözleşme imzalanana Mardin'de yatırımların faaliyete geçmesiyle süt, et, arıcılık gibi sektörlerle ve istihdama olumlu katkılar sağlanmış olduğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak IPARD I programından edinilen tecrübeler ile IPARD II programından daha etkili biçimde yararlanılacağı öngörülmüş, bununla birlikte yetkili kurumun tüm illerde faaliyet göstermesi, gerek ulusal gerekse uluslararası kırsal kalkınma fonlarını daha geniş çevrelere yayılmasının kırsal kalkınma açısından çok daha etkili olacağı vurgulanmıştır.

Gülçubuk ve ark. (2016) yapmış oldukları araştırmada TKDK desteklerinden yararlanan işletmeler incelenmiş, hibelerin süt ve besi hayvancılığı sektörleri üzerindeki etkileri incelenmiş, sosyal ve ekonomik açıdan desteklerin verimliliği analiz edilmiştir. Bu kapsamda TKDK tarafından 2011-2014 yılları arasında desteklenmiş olan toplam 10 ilden 47 proje sahibine anket uygulaması yapılmış, toplanan veriler "Çoklu Uyum Analizi Yöntemi" kullanılarak yorumlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre süt hayvancılığı yapan işletmelerin %55,6'sının gerçek kişi, %37'sinin limitet şirket olduğu, besi hayvancılığı yapan işletmelerin ise %50'sinin limitet, %35'inin gerçek kişi ve %15'inin de anonim şirket olduğu belirlenmiştir. İşletme sahiplerinin eğitim durumları ağırlıklı

olarak üniversite düzeyinde olduğu işletme sahiplerinin %42,6'sının üniversite, %29,8'inin de lise mezunu olduğu tespit edilmiştir. Üniversite mezunu işletme sahiplerinden süt hayvancılığı yapanların %33.3'ünün, besi hayvancılığı yapanların ise %27.3'ünün tarımsal deneyime sahip olmadıkları, buna karşılık ilkokul mezunlarının tamamı tarımsal deneyime sahip oldukları saptanmıştır. Ayrıca süt hayvancılığı işletme sahiplerinin, desteği almadan önceki meslekleri ile benzer sektöre yatırım yaptıkları, yatırım tutarlarının 250 bin ile 1 milyon TL arasında olduğu, sektörel deneyime sahip oldukları, büyük oranda ortaokul eğitim düzeyine sahip oldukları ifade edilmiştir. Besi hayvancılığı sektöründe ise işletme sahiplerinin önemli bir bölümünün herhangi mesleki deneyime sahip olmadığı, hibe desteğinden önce tarımsal konularda bir faaliyetlerinin bulunmadığı, yatırım tutarlarının 1 ile 2,5 milyon TL arasında değiştiği ve ticaret ile meşgul oldukları belirtilmiştir. TKDK desteklerinden küçük üreticilerin veya geçimlik aile işletmelerinin yararlanmadığı ve bu durumun programın kuralları çerçevesinde oluşmuş bir ölçek sorunu olduğu ifade edilmiştir. Ulusal kaynaklarla yürütülecek TKDK benzeri proje uygulamalarında küçük üreticiye yönelik de faaliyet tanımlamasına gidilmesi ve ön plana çıkarılması önerilmiştir.

Koç (2016) yapmış olduğu tez çalışması ile Türkiye'de nispeten yeni uygulanmaya başlanan IPARD programının değerlendirilmesi ve etkinliğinin artırılmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Öncelikle AB kırsal kalkınma politikası ve bu politikalar çerçevesinde Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu kırsal kalkınma çabaları incelenmiş, sonrasında Türkiye'deki IPARD uygulamaları değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili yayımlanmış bilimsel makale, tebliğ, kitap ve tezler ile yetkili kurumlar tarafından hazırlanan her türlü güncel bilgi, belge ve raporlardan faydalanılmıştır. Araştırmada IPARD programı kapsamında sözleşme imzalamış ve Yozgat ve Sivas illerindeki süt üreten tarım işletmelerine tam sayım yöntemi kullanılarak anket uygulanmıştır. Bu sayede sözleşme imzalayan faydalanıcıların deneyimlerinden yararlanılarak IPARD desteklerinin işletmeler üzerindeki etkileri belirlenmiştir. Sonuçlar incelendiğinde süt üreten işletmelerin %47,4'ünün gerçek kişi, %52,6'sının da tüzel kişi olarak başvuru yaptığı ifade edilmiştir. Süt üreten işletmelerin %64,3'ünün yeni geri kalanlarının mevcut işletme olduğu değerlendirilmiştir. Süt üreten işletmelerin yöneticisinin %38,57'sinin kırk yaş altında olduğu belirtilmiştir. Süt üreten işletmelerin %73'ünün

tarım dışı gelirlerinin olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Yozgat ve Sivas illerinde süt üreten işletmelerin %4,29'unun yöneticisinin kadın olduğu görülmüştür. Bunun yanında süt üreten işletmelerin yöneticilerinin %34,29'unun ilkokul, %57,15'inin de lise, lisans ve yüksek lisans eğitim düzeyleri olduğu gözlemlenmiştir. Süt üreten yeni işletmelerin kurulu kapasitelerinin IPARD programı spesifik uygunluk kriterlerinin üst sınırına yakın olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca süt üreten işletmelerin %47,17'sinin hibe desteği olmadan gelecekteki yatırımlarını tamamlayabilecek mali kapasiteye sahip olmadığı, %16,98'inin de bu konuda kararsız görüşte olduğu belirtilmiştir. Bunların yanında süt üreten işletmelerin yöneticilerinin %71,43'ü on bir yıl ve üzerinde mesleki deneyime sahip olduğu gözlenmiştir. Hibe desteklerinin haber kaynağı konusunda ise süt üreten işletme sahiplerinin %35'inin TKDK tanıtım toplantılarından, %29'unun ilgili Bakanlık'tan ve %24'ünün de basın kanalıyla hibe desteklerinden haberdar oldukları bildirilmiştir. Sonuçta Türkiye'nin IPARD süreçlerinde tecrübe kazanmış olduğu ve destek alan işletmelerde hayvan refahı, atık yönetimi, süt hijyeni konularında olumlu gelişmelerin kaydedildiği ancak AB standartlarına uyum ve işletmelerin sürdürülebilirliğini sağlama konusunda iyileştirmelere ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. AB standartları için destek alınan makine-ekipmanların etkin kullanılması, bazı barınakların bölgesel şartlara göre planlanması ve işletmelere sürdürülebilirlik konusunda eğitimlerin verilmesi önerilmiştir.

Zengin ve Savgın (2016) yapmış oldukları makale ile Avrupa Birliği tarafından tahsis edilen IPARD programı "Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme" tedbiri kapsamında destek almış Edremit Körfezindeki işletmelerin yaşamış oldukları problemler ve programın aksayan tarafları incelenmiştir. Araştırma sonuçları ışığında proje sahiplerinin tesadüfi olarak hibe desteklerinden haberdar oldukları, özellikle makine ekipman satın alım sürecinde sorunlar yaşadıkları, ödeme talep sürecindeki kontroller neticesinde uygun olmayan harcanma olarak değerlendirilen kalemler nedeniyle imzalamış oldukları sözleşmede belirtilen tutarlardan daha düşük hibe aldıkları bulunmuştur. IPARD programı prosedürlerinin kırsal bölgelerdeki düşük eğitim seviyesine sahip çiftçi aileler için oldukça zorlu ve karmaşık süreçlerden oluştuğundan dolayı bu konuda daha fazla bilgilendirme yapılması önerilmiştir.

Çimen (2017) IPARD programının faydalanıcılarının bölgesel ekonominin kalkınmasına olan katkılarının ve beklentilerinin belirlenmesini amaçladığı bir çalışmada süt ve et üretimi ile işlenmesi projelerinin sahiplerine anket uygulaması yapılmıştır. Yapılan araştırmada öncelikle AB'nin kırsal kalkınma politikaları, üye ve aday ülkelere yönelik mali yardımları analiz edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de uygulanan kırsal kalkınma politika, strateji, projeleri ve IPARD Programı kapsamında özellikle et ve süt sektörüne yönelik tedbirler ve alt tedbirler hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur. Desteklenen projelerde tüzel kişiliklerin oranı %66,7 ve gerçek kişilerin oranı ise %33,3 olarak tespit edilmiştir. Toplam desteklenen yatırımların %76,7'sinin yeni işletme yatırımı olduğu ifade edilmiştir. Faydalanıcıların yaklaşık %50'sinin 40 yaş altı olduğu ve IPARD Programının genç çiftçi avantajından yararlandığı ifade edilmiştir. Faydalanıcıların %46,7'sinin lise mezunu, %36,6'sının da üniversite veya lisansüstü mezunu olduğu ve faydalanıcıların kırsal alanlara yatırım yapmalarının, kırsal alanlarda ikamet ettikleri anlamına gelmediği vurgulanmıştır. Faydalanıcıların %33,3'ünün sektörde daha önce bir deneyiminin bulunmadığı, %33,3'ünün ise sektörde 20 yıldan fazla deneyiminin bulunduğu belirtilmiş ve IPARD Programı'nın ilerleyen yıllarında sektör deneyimi olan faydalanıcıların daha fazla başvuru yaptığı vurgulanmıştır. Yapılan yatırımların kurulu kapasite açısından genellikle üst limitlere yakın olduğu tespit edilmiş ve faydalanıcıların %56,6 oranda ağırlıklı olarak destek aldıkları işletmelerin sahibi oldukları, %26,7'sinin ortağı, %16,7'sinin de profesyonel yöneticisi olduğu ifade edilmiştir. Tüm faydalanıcıların erkek olduğu belirtilen anketler sonucunda tamamının projelerin kırsal istihdam imkânı yarattığını, çalışma şartlarında iyileşme sağlandığını ve ülke ekonomisine katkı sağladığını, büyük çoğunluğunun ise sosyal ve ekonomik fırsat eşitsizliğini azalttığını, bölgedeki yaşam kalitesini, üretimi ve verimliliği arttırdığını belirtmiştir. Yatırımcıların beklentileri konusunda ise katılımcıların tamamı maliyetleri düşürmeyi ve AB standartlarına ulaşmayı, yarısına yakını ise yeni bir sektörde yatırım yapmayı ve kurulu kapasitelerini arttırmayı amaçladıklarını ifade etmişlerdir. Bulgular ışığında IPARD programının bütün olarak kırsal kalkınma stratejisi olarak nitelendirilmesinin yanlış olacağı değerlendirildiğinden dolayı Türkiye'de kırsal kalkınma konusunda entegre bir yaklaşımın olması gerektiği vurgulanmıştır.

Çobanoğlu ve ark. (2017) KKYDP kapsamında Makine-Ekipman Alımlarının Desteklenmesi (MEAD) alt programının etkisi incelenmesi, sorunlar ve olası çözüm önerilerinin ortaya konulmasını amaçladıkları bir çalışmada Bursa ilinde 2011 yılında ilgili programa başvuruda bulunan 207 adet üreticiye 2015 yılında anket uygulanmıştır. Örneklem yöntemi olarak ölçüt örnekleme yöntemi kullanılan çalışmada temel olarak “Karşıt Durum Etki Değerleme Yöntemi” kullanılmış, MEAD programı için desteklerin net etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında MEAD alt programından destek almış ve almamış olan üreticiler, bir takım ölçütler temel alınarak incelenmiştir. Sonuçlara bakıldığında istihdam, üretim kapasitesi ve gelir artışı gibi konularda MEAD programından yararlanan üreticilerin bu programdan yararlanmayan üreticilere göre daha iyi durumda oldukları belirtilmiştir.

Efe (2017) yapmış olduğu çalışmada, Türkiye ile AB arasında ortaklık ilişkisinin kurulduğu Ankara Antlaşmasından sonra 1. Mali Protokol kapsamında yararlanmış olduğu 175 milyon ECU (European Currency Unit) destek ile başlayan süreç incelenmiştir. Sonrasında IPA kapsamında 2014-2020 döneminde tahsis edilen 4,5 milyar avroluk yardıma kadar olan AB mali yardımlarının tarihsel gelişimi değerlendirilerek yardımların Türkiye'nin kırsal kalkınmasına olan katkıları detaylı olarak araştırılmıştır. AB'nin dış yardımlarından en çok yararlanan ülke olan Türkiye'ye verilen mali yardımlarının Türkiye'nin AB standartlarına ulaşabilmesi için etkin bir şekilde kullanması gereken en önemli araçlardan biri olduğu ve özellikle Türkiye'nin kırsal kalkınma açısından önemli ekonomik, sosyal gelişme ve ilerlemeye destek olacağı sonucuna varılmıştır.

Gluscevic ve ark. (2017) Avrupa Birliği tarafından sunulan IPA çalışma mekanizmasını ortaya çıkarma amacıyla yapmış oldukları çalışmada IPARD programının uygulanmış olduğu Hırvatistan'daki tecrübeleri değerlendirilmiştir. Bu tecrübeler ışığında IPARD programının uygulanmasıyla Sırbistan'da kırsal ekonominin geliştirilme imkânı olacağı sonucuna varılmıştır. Çalışmada neden sonuç ilişkileri ve istatistiksel karşılaştırmalar kullanılarak yapılan analizlerde IPARD programını daha önce uygulamış olan ülkeleri tecrübeleri ışığında programın sayesinde Sırbistan'ın kırsal ekonomisinin gelişmesi için önemli fırsatlar oluşacağı belirtilmiştir. Bu nedenle yetkili bir kurumun sadece

oluşturulması değil aynı zamanda akredite edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu sayede Birliğe katılım sürecinde tarım ve kırsal kalkınma alanında standartlara ulaşma ve rekabet edebilirlik hususlarında destek olacağı belirtilmiştir. Tarım politika yetkilileri özellikle sağlanan fonların etkin kullanılması gibi operasyon metotları ve hedeflerini yeniden tanımlamaları gerektiği vurgulanmıştır.

Iova ve Cretu (2017) Avrupa fonlarından yararlanmış işletmelerin ekonomik faaliyetleri üzerine etkilerinin incelendiği makalede 12 soru içeren anket SAPARD ve/veya EAFRD (European Agricultural Fund for Rural Development) programlarından destek almış 18 adet faydalanıcıya uygulanmıştır. Araştırmada Avrupa fonları hakkındaki bilgi kaynakları, faydalanıcıların eş finansman kaynakları, proje süreçleri hakkında faydalanıcıların değerlendirmeleri ve proje gerçekleştikten sonraki memnuniyet durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Hibe desteklerinden katılımcıların %38,8'inin diğer faydalanıcılardan, %11,1'inin gazete, radyo ve TV'den, %11,1'inin yerel yönetim meclisinden, %16,76'sının arkadaş, komşu veya akrabalarından, %5,5'inin ziraat merkezi yönetimlerinden, %11,11'inin ise danışmanlardan haberdar oldukları belirtilmiştir. Sonuçlara göre kullanılan hibelerin işgücü üzerine olan olumlu etkisinin olduğu değerlendirilmiş, anket sonuçlarına göre katılımcıların yarısından fazlasının desteklerin ilave üçten fazla iş gücü imkânı yaratmış olduğu belirtilmiştir. Zirai faaliyetlerin modernizasyonu, çiftçilerin gelirlerinin artırılması, kırsaldaki işsizliğin azaltılması, ilgili fonlardan yararlanılması ve böylece kırsal kalkınmaya destek olunması hususlarında yerel otoritelerin katkı sağlaması ve danışmanlık yapması önerilmiştir. Ayrıca katılımcıların %39'unun yatırımlarının çevrede örnek teşkil ettiğini söylemesi üzerine, benzer yatırımları teşvik etmek için bazı tanıtıcı kampanyaların yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Kandemir ve ark. (2017) KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) desteklerinden yararlanan işletmeler üzerine yapmış oldukları bir çalışmada KOBİ'lerin sistemsel özellikleri, ekonomi içerisindeki yerleri ve karşılaştıkları sorunlar değerlendirilmiştir. Ayrıca KOBİ desteklerinin önemi ve Türkiye'de tahsis edilen destekler araştırılmıştır. Bu kapsamda TR33 Bölgesi illerinde 2010-2013 yılları arasında KOSGEB desteklerinden yararlanan 237 adet işletmeye

anket vasıtasıyla destekler hakkındaki genel değerlendirmeleri derlenmiş, alınan sonuçlara bakılarak işletmelerin %59,5'inin yöneticisinin işletme sahibi, %30,8'inin yöneticisinin işletme ortakları, %3,8'inin ise profesyonel yönetici, %5,9'unun da aile üyeleri olduğu ifade edilmiş ve işletmelerin sadece %3,8'inin profesyonel yönetici tarafından idare edildiği bulunmuştur. Bunların yanında işletmelerin %10,1'inin yöneticisinin ilköğretim düzeyinde, %21,5'inin yöneticisinin lise düzeyinde, %8,9'unun yöneticisinin meslek lisesi düzeyinde, %47,7'sinin yöneticisinin lisans düzeyinde ve %11,8'inin yöneticisinin ise yüksek lisans ve üzeri düzeyde eğitimleri olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında destek alan işletmelerin yardımlardan, süreçten ve destek alınan kurumdan memnuniyet seviyelerinin istatistiksel olarak ortalamanın üzerinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca küçük esnaf ve sanatkârlardan oluşan işletmelere daha fazla destek sağlanması, proje hazırlama aşamasında karşılaşılan zorlukların ortadan kaldırılması, uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinin etkinliğinin artırılması önerilmiştir.

Olgun ve Sevilmiş (2017) yapmış oldukları bir çalışmada, IPARD programı ile Türkiye'deki diğer kırsal kalkınma destekleri arasındaki temel farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre temel amaç ve hedefleri kırsal bölgelerde altyapı yatırımlarının çoğalması, hayat şartlarının iyileştirilmesi, istihdam imkânlarının artırılması, üretim kalitesinin yükseltilmesi, işletmelerin Topluluk standartlarına ulaştırılması olan IPARD programının uygulandığı süreç boyunca Türkiye'de proje kültürünün oluşturulmasına ve hibe desteği kullanımındaki artış ile kırsal kalkınmaya daha fazla katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. Buna istinaden; tahsis edilen fonların daha verimli kullanımı için prosedürlerin mümkün olabildiği kadar basitleştirilmesi, küçük işletmeler için pozitif ayrımcılık yapılması, programın uygulayıcısı olan kurumların uygulama ve insan kaynakları kapasitelerinin güçlendirilmesi, bu kurumların arasındaki işbirliğinin artırılması ve prosedürler hakkında danışmanlık firmalarına eğitimler düzenlenmesi gerektiği önerilmiştir.

Taşcıoğlu ve Sayın (2017) yapmış oldukları çalışmada Türkiye genelinde uygulanan KKYDP kapsamında Batı Akdeniz Bölgesi'nde programdan faydalananların düşünce ve hareketlerini, desteklere ulaşmalarını etkileyen etmenlerin ortaya konulması hedeflenmiştir. Araştırma kapsamında programdan faydalanan 96 adet işletmeye yüz

yüze anket uygulaması yapılmış, işletmelerin KKYDP'yi tercihlerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi için faktör analizi gerçekleştirilmiştir. İşletmelerin yaklaşık %70'inin mevcut, %30'unun ise yeni bir işletme olarak destek aldığı belirtilmiştir. İşletme sahiplerinin önemli bir bölümünün (%77,1) kırsal kalkınmaya yönelik herhangi bir kursa katılmadıkları görülmüş, benzeri tarzda etkinliklere katılım oranı ise %22,9 olduğu belirtilmiştir. Faktör analizinde faydalanıcıların bu fon desteğinden yararlanmasında etkili olan 12 adet değişken 3 faktör altında değerlendirilmiştir. İlk kategorideki işletmeler, programın bölgeye uygun olması ve program hakkında bilgiye sahip olmaları, ikinci kategorideki işletmeler ise programın istihdam yaratma kapasitesi, üçüncü ve son kategorideki işletmeler ise programın çevreye önem vermesi nedeniyle başvurmuş oldukları belirlenmiştir.

Türkan ve Değirmenci (2017) KOSGEB Yeni Girişimci Desteği kapsamında kurulan işletmelerin karşılaştıkları sorunların incelenmesini amaçladıkları bu alan araştırmasında, öncelikle Bingöl'de faaliyet gösteren KOBİ statüsündeki 47 işletmenin kamu destekleri ve KOSGEB desteklerinden faydalanma ve sürecin geneline ilişkin durumları belirlenmiştir. Ankete katılan işletmelerde 47 girişimcinin %89,4'ünün erkek %10,6'sının da kadın olduğu, işletmelerin %61,7'lik oranda büyük bir kısmının şahıs işletmesi, %21,3'ünün limitet şirketi, %4,3'ünün anonim şirket ve kalan %12,8'lik kısım ise diğer olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında katılımcıların %17'sinin 24 yaş ve altı, %40,4'ünün 25-30 yaş, %17'sinin 31-35 yaş, %17'sinin 36-40 yaş ve %8,5'inin de 41-45 yaş aralığındaki girişimcilere ait olduğu belirtilmiş ve girişimciliğin orta yaş grubunda daha ileri düzeyde olduğu değerlendirilmiştir. Girişimcilerin %31,9'unun ilköğretim, %48,9'unun orta öğretim, %19,1'inin ise lisans düzeyinde eğitimlerinin olduğu ve bunun sonucunda ortaöğretim üstü olan insanlarda girişimci olma eğilimi daha az olduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak yatırımcıların büyük bir kısmının mevzuatı anlamakta güçlük çektiği ve bürokratik işlemlerin yıpratıcı olup, gereksiz vakit kaybına neden olduğunu ifade edilmiştir. Ayrıca KOBİ'lerin özellikle finansal sorunlarına yönelik uzun vadeli, uygulanabilir ve verimliliği artırmaya yönelik politikaların oluşturulması gerekliliği önerilmiş; şeffaflık, gelişmiş teknolojik altyapı, daha az vergi ve bürokrasi yükleri için hem kamu hem de özel kuruluşların işbirliği içerisinde çalışması belirtilmiştir.

Yu ve ark. (2017) çiftliklerde üretilen taze ürünlerin satın alınmasındaki gıda güvenliği algısının rolünün ortaya konulmasının amaçlandığı makalede farklı demografik özelliklerdeki bireylerin gıda güvenliği algılarının incelenmesi için kovaryans ve çoklu lineer regresyon analizi kullanılmıştır. Sonuçlara bakıldığında yeni nesil bireylerin daha yüksek gıda güvenliği algısına sahip olduğu, kalite algısı ve yerel ürünleri destekleme isteği çiftlik ürünlerine talep için ana neden olduğu, gıda güvenliği algısı ile çiftlik ürünlerinin talebi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların genel olarak pozitif bir gıda güvenliği algısına sahip oldukları ifade edilmiştir.

Çolak ve Ertuğrul (2018) AB tarafından bölgesel gelişmişlik farklarının önlenmesi için üye ülkelere sağlanan yapısal fonların unsurları, katılım öncesi yardım aracının aday ülkelere dağılımını ve Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde AB mali yardımlarının ne ölçüde katkı sağladığını belirlemek amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Yapısal fonların tahsisatında düzen ve adil dağılımı sağlamak amacıyla özellikle 1990'lı yıllarda bir takım düzenlemeler yapılarak fon tahsisinde hedeflerin belirleyiciliği ön plana çıkmış ve fon bütçesinde artış meydana gelmiştir. Ayrıca Türkiye'nin mali araçlardan gerek gelişmişlik düzeyi düşük daha önceden üye olan ülkeler gerekse de 2000'li yıllarda Birliğe dahil olan eski Doğu Bloğu ülkelerine kıyasla düşük kaldığı belirtilmiştir. Sonuçta AB'nin Türkiye'ye karşı çifte standart uygulamaktan vazgeçmesi, Türkiye'nin kalkınmasına ön ayak olması, Türkiye'nin genç nüfusundan ve işgücünden faydalanacak şekilde kalkınma politikalarına destek olması ve mali araçların miktarını bütçe dengesini de gözeterek şekilde arttırması önerilmiştir.

Kadiroğlu ve Türko (2018) bölgesel kalkınma ajanslarından destek alan işletmelerdeki proje sürecini, yaşamış oldukları problemleri ve bu problemleri etkileyen unsurları inceledikleri bir çalışmalarında 2013-2015 yılları arasında Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA) mali destek programlarından faydalanan Erzurum'da faaliyet gösteren 38 işletme değerlendirilmiştir. İşletme sahiplerinin %26,3'ünün ilkokul/ortaokul, %18,4'ünün lise, %42,1'inin lisans ve %13,2'sinin ise lisansüstü mezunu olduğu ifade edilmiştir. Destek alan işletmelerin %31,6'sının Erzurum Ticaret

ve Sanayi Odası (ETSO), %15,8'inin medya, %31,6'sının danışmanlar, %2,6'sının üniversiteler, %5,3'ünün valilik vb. kamu kuruluşları, %63,2'sinin KUDAKA'nın web sitesi, %5,3'ünün arkadaş çevresi, %2,6'sının kendi çabaları ve %2,6'sının Oltu Ticaret ve Sanayi Odası (OTSO), %2,6'sının ise sosyal medya aracılığıyla hibe desteklerinden haberdar oldukları belirtilmiştir. İşletmelerin desteklere başvurma nedenleri, sonrasında tecrübe ettikleri gelişmeler ve proje sürecinde diğer kurumlar ile yapmış oldukları işbirliği faaliyetleri araştırılmıştır. Bunların yanında işletmelerin başvuru ve uygulama süreçlerinde yaşamış oldukları sorunlar analiz edilmiştir. Tek Örneklem Kolmogorov-Smirnov testi ve Spearman korelasyon katsayısı metotları kullanılan araştırma sonuçlarına göre yatırımcıların başvuru sürecinde düşük, uygulama döneminde ise çok düşük seviyelerde problem yaşadıkları ifade edilmiştir. Ayrıca destek programlarından faydalanan işletmelerde işletme büyüklüğü, işletme sahibinin eğitim düzeyi, çalışanların eğitim düzeyi ve kalifiye eleman bulmakta rahatlık düzeyi ile değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Sonuç olarak, işletme sahibinin ve çalışanların eğitim seviyelerinin yaşanan problemleri azaltma ve desteklerin işletme üzerindeki olumlu etkilerini artırma yönünde eğilimleri olduğu açıklanmıştır.

Kountios ve ark. (2018) yapmış oldukları makalede sürdürülebilirlik ve çiftçilerin eğitim ihtiyaçları doğrultusunda çiftçilerin davranışlarının değerlendirilmesini amaçlamışlardır. Çalışmada 2001-2009 yılları arasında "Genç Çiftçiler" (Young Farmers) tedbirinden destek almış genç çiftçilere anket uygulaması yapılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde genç çiftçilerin büyük çoğunluğunun hassas tarım uygulamalarından haberdar olmadıkları, eğitilmiş ve eğitimsiz çiftçilerin çevresel, ekonomik, sürdürülebilirlik gibi konulardaki davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, hem grup hem de bireysel olarak önemli derecede eğitim ihtiyacı olduğu bulunmuştur. Bulguların genel tarım politikası (Common Agricultural Policy Pillar II) tedbirlerinin tasarlanmasında kullanılabileceği ifade edilmiştir.

Mortan ve ark. (2018) Romanya'nın kuzeybatı bölgesindeki aile tipi çiftliklerin sürdürülebilir kırsal kalkınmaya olan katkılarının ortaya konulmasını amaçladıkları makale çalışmasında bölgedeki çiftçilere alan çalışması anketi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre aile tipi çiftliklerin yöneticilerinin çoğunun erkek ve ortalama 63

yaşında olduğu, eğitim düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Sürdürülebilirlik açısından bakıldığında çiftliklerin düşük ekonomik yeterlilik gösterdiği ve böylece sürdürülebilir kırsal kalkınmaya düşük seviyede katkı verdikleri, ayrıca da bu durumun küçük ölçekli çiftliklerin yeni nesil tarafından devamının azalmasına ve çiftliklerin kapanmasına yol açacağı belirtilmiştir. Sonuç olarak incelenen bölgedeki çiftliklerin ekonomik sürdürülebilirliklerinin kırsal kalkınma açısından temel olduğu ve bu durumun sosyal, çevresel ve kültürel sürdürülebilirlik için belirleyici olduğu ifade edilmiştir.

Tan ve ark. (2018) Çanakkale ilinde IPARD programı kapsamında makine ekipman desteği alan üreticilerin memnuniyet düzeyini belirleyen faktörlerin analizi yapılmış ve katılımcılara uygulanan anket çalışması SPSS (Statistical Package for Social Sciences) programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada öncelikle demografik istatistik veriler sunulmuş, sonrasında proje ile ilgili bulgular sıralanmıştır. Üreticilerin %93'ünün erkek aile reisi %5'inin aile reisinin eşi, %2'sinin ise evin erkek çocuğu olduğu tespit edilmiş ve bu oranların projelerin hedef kitlesi olan kadın ve genç nüfusun alınan alet ekipman ve kullanılan destek konusunda çok fazla söz sahibi olmadığı belirtilmiştir. Üreticilerin %49'unun 29-47 yaşları arasında %51'inin ise 48-56 yaşları arasında olduğu ifade edilmiştir. Üreticilerin çoğunluğunun (%59) ilk ve ortaokul mezunu, %28'inin lise mezunu, %6'sının da üniversite mezunu olduğu gözlenmiştir. Üreticilerin %45'inin tarımsal faaliyet yapma konusundaki deneyimleri 20 yıldan daha az, %55'inin ise 20 yıldan daha fazla deneyime sahip olduğu belirtilmiştir. Üreticilerin %36'sının tarım dışı geliri bulunduğu, %64'ünün ise tarım dışı geliri bulunmadığı ifade edilmiş olup, bu gelirlerin %11,1'i emeklilikten, %63,9'u esnaflıktan, %25,0'i ise serbest faaliyetlerden elde edildiği belirlenmiştir. Üreticilerin %42'sinin 5-43 yıldır, %58'inin ise 44-66 yıldan beri aynı köyde ikamet ettikleri ifade edilmiştir. Yine aynı çalışmada üreticilerin %80'inin halen köyünde ikamet ettiği %20'sinin de etmediği belirtilmiş ve bu durumun hibe programının ulaşmış olduğu hedef kitlenin kırsal kesimde yaşayanlar olması açısından olumlu bir durum olduğu vurgulanmıştır. Hibe destekleri konusunda nereden haber alındığı hakkında ise üreticilerin %8'inin üretici/satıcı firma tarafından, %26'sının tanıdık ve yakın çevresinden, %64'ünün Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İl ve İlçe Müdürlüklerinin duyurusu ile ve %2'sinin de diğer bilgi kaynaklarından haberdar olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında üreticilerin memnuniyetlerinin analizi için

lojistik regresyon analizi yapılmış, arazi büyüklüğü, makine ekipman alma kararlığı ve makine ekipman ile ilgili bir sorun yaşamama durumları pozitif yönde anlamlı çıkmıştır.

Yardimci ve ark. (2018) Afyonkarahisar ilinde IPARD desteklerinin etkisinin ortaya çıkarılmasını amaçladıkları bir çalışmada desteklerden yararlanmış ve yararlanmamış olarak iki ayrı gruba anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. IPARD desteğinden yararlanmış grup 3-5 yıl tecrübeli, ekstra geliri olmayan üniversite mezunu ve işletme kayıtları olan, istatistiksel analiz gerçekleştiren profil ortaya koymuştur. Destek almış olanların proje sahiplerinin destek almamış olanlara göre çok daha yüksek oranda üniversite eğitimi olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında ise program desteğinden yararlanmamış grup daha fazla tecrübeli, daha az eğitilmiş, yarısı ekstra gelir sahibi, fakat kayıt ve istatistik tutmayan işletme sahiplerinden oluşmaktadır. Sonuçlara göre ilk grupta ortalama günlük süt veriminin 25 litre olduğu, kuru dönem süresinin 90 gün olduğu, otomatik süt sağım sisteminin kullanıldığı, gübre yönetimi ve hijyen kurallarının uygulandığı tespit edilmiştir. Buna karşın ikinci grupta ise ortalama günlük süt veriminin 10-30 litre olduğu, kuru dönem süresinin 30-90 gün olduğu, manuel süt sağım sisteminin kullanıldığı, gübre yönetimi ve hijyen kurallarının daha az uygulandığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak IPARD fonlarının üretim kalitesini, hijyen uygulamalarını ve süt üreten tarımsal işletme sayısını arttırdığı ifade edilmiştir.

Mancini ve ark. (2019) yapmış oldukları makalede çiftçi pazarlarında sunulan ürünlere yönelik üreticilerin ve tüketicilerin ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik algılarını analiz etmeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla İtalya'nın iki farklı bölgesinde sunulan parmesan peyniri üreticileri ve tüketicileri incelenmiş, yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Sonuçlar incelendiğinde ürünlerin pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesinin son dönemlerde çok önemli olduğu, müşterilerin yeni talepleri konusunda kendilerini adapte etmeleri gerektiği, genel kalite olgusunun üreticilerin davranışlarını değiştirdiği belirtilmiştir. Tüketici tarafından bakıldığında ise davranışlarını etkileyen en önemli unsurun ürün kalitesi olduğu, çevresel sürdürülebilirlik konusunda tüketicilerin zayıf algı düzeylerine sahip olduğu gözlenmiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Materyal

Çalışmanın materyalini Bursa ilindeki IPARD programı bünyesinde TKDK tarafından destek alan işletmeler oluşturmaktadır. Ayrıca araştırma konusuyla ilgili olarak daha önce yapılmış olan ulusal ve uluslararası çalışmalar ve başta TKDK olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlardan elde edilen istatistiksel bilgiler de ikincil veri olarak kullanılmıştır.

3.2. Yöntem

3.2.1. Ana kütle ve örneklem hacminin belirlenmesi

2018 yılı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre Bursa'nın toplam nüfusu 2 994 521 kişi (Anonim, 2018a), çayır ve mera hariç toplam tarım alanı 3 040 038 dekar (Anonim, 2018b) olarak belirtilmektedir. Bursa ili IPARD programının uygulanmakta olduğu 42 il arasında ikinci faz döneminde akredite olmuştur. 2012-2016 yılları arası baz alındığında toplam 213 projeye 81,47 Milyon TL hibe desteği sağlanan Bursa'da 185,99 Milyon TL'lik yatırım yapılmıştır. Bu ödenen hibe tutarları bakımından Bursa 42 il arasında 13. sırada yer almaktadır. 2019 yılı Mayıs ayı itibariyle de toplam 253 adet proje gerçekleştirilmiş ve bu projelere 88,3 Milyon TL destek ödemesi gerçekleştirilmiştir (Anonim, 2019).

IPARD I ve IPARD II programları birlikte değerlendirildiğinde ödemesi bitmiş olan toplam 247 projeden oluşan araştırma genel evreni içerisinde çalışma evreninin belirlenmesi için amaçlı örnekleme yöntemlerinden benzeşik (homojen) yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, olasılık etkisinin olmadığı bir yaklaşımın kullanıldığı bir örnekleme yöntemidir. Yapılmakta olan çalışmanın amacı çerçevesinde veri olarak güçlü olan alanların seçilerek daha detaylı incelenmesine imkân tanıyan bu yöntem, belirli kıstasları içeren veya belirli niteliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlar ile çalışılmak istendiğinde tercih edilmektedir. Araştırmalarda ortaya konulan problemleri çözüme ulaştıracak durumları seçmeye odaklanan amaçlı örnekleme yöntemleri pek çok durumda olgu ve olayların incelenmesinde ve açıklanmasında

yararlı olmaktadır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan homojen örneklemede amaç, küçük ve birbirine benzer bir örneklem seçerek derinlemesine inceleme yapmaktır. Seçilmiş olan bu örneklem üzerinde odak grup görüşmeleri yapılarak veri elde edilebilmektedir. Odak grup görüşmelerinde homojen olan ve benzer tecrübeleri yaşamış katılımcıları bir araya getirerek onları etkileyen hususlar çerçevesinde bilgi alışverişi gerçekleştirme imkânı olmaktadır. (Koç Başaran 2017).

Kırsal kalkınma, kalite ve sürdürülebilirlik kapsamında bir araştırma yapılması nedeniyle temel amaçları çalışmanın konusuyla örtüşen IPARD programındaki 1. eksen altındaki tedbirler çatısı altında destek almış projelere örnekleme yer verilmiştir. Bunun yanında çalışmanın amacına paralellik göstermesi sebebiyle de ayrıca 302 tedbiri kapsamında yerel ürünler ve kırsal turizm alt tedbirlerinden destek almış işletmeler de örnekleme kapsamına dahil edilmiştir. Bu nedenle Bursa ilinde IPARD I programı altında 101 ve 103 tedbirlerinden destek almış toplam 73 adet proje ve yerel ürünler ile kırsal turizm alt tedbirlerinden de 16 proje çalışma kapsamına alınmıştır. Ayrıca IPARD II programından da ilgili sektörlerden destek almış ödemesi biten toplam 8 proje seçilmiştir. Popülasyonun küçük olması nedeniyle tam sayım yöntemi uygulanmış, buna göre toplam örneklem hacmi 97 olarak belirlenmiştir.

3.2.2. Anket formunun hazırlanması ve içeriği

Anket formunun hazırlanması sürecinde öncelikle araştırmanın amacı çerçevesinde temel konu başlıkları belirlenmiştir. Kalite sürdürülebilirlik ve kırsal kalkınma olarak belirlenen bu başlıklar kapsamında daha önce yapılmış olan çalışmalar incelenmiş ve anket soruları taslak olarak şekillendirilmiştir. Oluşturulmuş olan taslak anket ile farklı sektörlerle ait 5 adet katılımcı üzerinde pilot uygulaması yapılmıştır. Pilot uygulaması Bilişsel Mülakatlar yöntemine göre yapılmış olup katılımcıların anket sorularından ne anladıkları sorgulanmıştır (Altunışık 2008). Pilot uygulama sonucunda anket soru ve önermelerinde azaltma yapılmamış ifadelerin bazılarında değişiklikler yapılmıştır. İki bölüm halinde hazırlanan anket formunun birinci bölümünde demografik özellikler ve proje ile ilgili genel bilgiler hakkında 22 adet soru bulunmaktadır. İkinci bölümde de kırsal kalkınma, kalite ve sürdürülebilirlik konuları hakkında 33 adet önerme olmak üzere toplam 55 adet soru ve önerme bulunmaktadır. Kırsal kalkınma, kalite ve

sürdürülebilirlik algılarının ölçüldüğü sorular 5’li Likert ölçeğine göre düzenlenmiş olup sayısal olarak numaralandırılmıştır. Numaralandırma Kesinlikle Katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Fikrim Yok (3), Katılıyorum (4) ve Kesinlikle Katılıyorum (5) şeklinde yapılmıştır. Anket uygulaması Ocak 2018 – Şubat 2019 tarihleri arasında örnekleme kapsamına alınan 97 proje için yüz yüze anket yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Anket, gerçek kişi olarak destek alan projelerde kişinin kendisine, tüzel kişi olarak destek alan projelerde ise tüzel kişiliği temsil ve ilzama yetkili olan kişilere uygulanmıştır. Anketin ikinci bölümündeki 33 önerme içerisinde destek alan proje sahiplerinin kalite algıları (KA), kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algılarını (KKS) ve satış sonrası kalite (SSK) algılarını ölçen önermeler bulunmaktadır.

Araştırmada anket kapsamında yer alan soruların büyük bir kısmı yanıtın tek seçenekli olduğu önermelerden oluşmakta ve bunun yanında birden fazla seçenekli 1 adet soru da bulunmaktadır. Proje sahiplerinin gelecekteki yatırım planlarının ne olduğunun belirlenmesini amaçlayan bu soruda yatırımcıların birden fazla seçeneği birden seçebileceği ifade edilmiştir.

Gerçekleştirilen anket uygulaması öncesinde katılımcılara çalışmanın konusu ve amacı hakkında bilgi verilmiş olup elde edilen verilerin akademik araştırmada kullanılacağı, kişisel verilerin gizli kalacağı ve anket sorularına samimi ve gerçekçi cevaplar verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu bilgilendirmeler sonrasında katılımcıların onayı alınmıştır.

3.2.4. Eksik ve hatalı verilerin tespit edilmesi

Katılımcıların doğru bilgileri vermemeleri neticesinde ve veri girişi esnasında hataların olma ihtimali bulunmakta ve bu tip hatalar yapılacak tüm analizleri etkileyebilecektir. Bu nedenle verilerin analizine başlamadan önce veri seti hatalara karşı kontrol edilmelidir. Bu kapsamda elde edilen veri seti eksik ve hatalı bilgi bulunma ihtimaline karşın detaylı biçimde incelenmiştir. Ayrıca katılımcıların anket cevaplarında doğru bilgi verip vermediklerinin tespit edilebilmesi için de bazı çapraz tablolardan yararlanılmıştır. Buna göre yaş ile mesleki deneyim, eğitim durumu ile mesleki

yeterlilik, sektör ile aylık net gelir arasında çapraz tablolar oluşturulup yorumlanmıştır. Sonuç olarak eksik, hatalı veya katılımcı kaynaklı yanlış veri sonucu analizlerden çıkarılan herhangi bir anket tespit edilmemiştir.

3.2.5. Veri Analizi

Katılımcılara ait veriler analiz edilmek için SPSS paket programı versiyon 25 kullanılarak güvenilirlik analizi, normallik testi, bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve çapraz tablolardan yararlanılmıştır.

İlk aşamada anket formunun geçerliliği Cronbach's Alpha yöntemiyle test edilmiş ve araştırmanın daha sonraki araştırmalarda kullanılabilmesini sağlamak yani geçerli bir ölçek oluşturabilmek amacı ile faktör analiz yapılmıştır. Faktör analizinde faktör türetme yöntemi olarak temel bileşenler yöntemi kullanılmıştır.

Faktör analizi ile geçerli bir ölçek oluşturduktan sonra, araştırmadan elde edilen verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla Shapiro-Wilk normallik testi uygulanmış ve son olarak çalışma konusu hipotezlerin analizi için bağımsız örneklem T-testi ve ANOVA kullanılmıştır.

3.2.6. Bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA)

İki gruplu bir bağımsız değişken ile bağımlı değişken ortalamaları karşılaştırılarak, aralarındaki farkın rastlantısal mı, yoksa istatistiksel olarak anlamlı mı olduğuna karar vermek amacıyla bağımsız örneklem t-testinden yararlanılmaktadır. Başka bir deyişle bağımsız örneklem t-testi iki bağımsız grubun ortalamalarını karşılaştırmak için kullanılmaktadır. Bu testin yapılabilmesi için gerekli iki varsayım vardır. Bunlardan birincisi değişkenlerin normal dağılımlı olduğudur. İkinci varsayım ise, grup varyanslarının homojenliğidir.

ANOVA normal dağılım gösteren veri setlerinde üç ve daha fazla bağımsız değişken arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemede kullanılmaktadır. ANOVA tek başına üç veya daha fazla değişkenin aritmetik

ortalamalarını kümülatif olarak karşılaştırır ve test sonucu anlamlı çıkarsa değişkenlerin ortalamaları arasındaki fark da istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu durumda ilk oluşturulan hipotez aşağıda belirtilmiştir.

H₀: Ortalamalar arasında fark yoktur.

H₁: En az iki ortalama arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Eğer sonuç anlamlı çıkmadığında yani H₀ hipotezi kabul edildiği durumda analizi bu noktada sonlandırmak gerekmektedir. Aksi durumda sonuç anlamlı bulunursa farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla tamamlayıcı hesaplamalar yapmak gerekmektedir. Bu tamamlayıcı hesaplama yöntemlerine post-hoc teknikleri adı verilmektedir. Varyansların eşit olması durumunda araştırmacıların seçebileceği çoklu karşılaştırma testleri (pairwise): LSD (Least Significant Difference), Sidak, Bonferroni, Tukey, Hochberg's GT2, Gabriel ve Scheffe olarak bilinmektedir. Bu test istatistikleri analizlerde aynı sonuca ulaşamadıkları gibi, normal dağılım eğrisinde de aynı kritik bölgeleri belirleyememektedirler (Kirk 1968). Hangisinin kullanılacağına karar verirken öncelikle belirleyici olan varyansların homojenliğidir. Varyansların homojen bulunmasına veya bulunmamasına bağlı olarak farklı teknikler tercih edilir. Tukey testi gruplardaki örneklem sayılarının homojen olmasını gerektirmektedir (Tukey 1949). Bilindiği üzere bu çoklu karşılaştırma testleri, analizlerde bir güven aralığı da belirlemektedir (Sincich 2003). Araştırmalarda Tukey testi gibi yaygın kullanılan Bonferroni metodu, "örneklem sayılarının homojen olması" ilkesini gerektirmemektedir. (Miller 1969). Bu nedenle çalışmada varyansların homojen olup olmama durumlarına göre Tukey veya Bonferroni yöntemleri kullanılmıştır.

Bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi için bağımlı değişken olarak faktör analizi sonucu belirlenen faktörlere ait ölçek ortalamaları alınmıştır. Bağımsız değişken olarak ise işletmenin statüsü, işletmenin türü, sertifikalı mesleki eğitim/kurs durumları, kırsal kalkınma faaliyetlerini takip durumu, yaş, eğitim durumu, sektör, mesleki deneyim, aylık net gelir, işletmenin üst yöneticisinin durumu belirlenmiştir. Buna göre oluşturulmuş olan hipotezler için istatistiksel testlerde anlamlılık seviyesi $p < 0,05$ olarak alınmıştır.

4. BULGULAR ve TARTIŞMA

4.1. Demografik Özellikler

IPARD programında girişimcilerin yatırım kararını etkileyen en önemli etkenlerden ikisi hibe oranı ve sıralama kriterleridir. Hibe oranı başvuru sahibinin cinsiyetine göre değişmemektedir. IPARD I programında 101 ve 103 tedbirlerin sıralama kriterlerinde kadın olmasına ekstra puan verilmemekte, sadece 302 tedbirinde başvuru sahibinin kadın olması sıralamada 10 puan verilmektedir. IPARD II programında sıralama kriterlerinde değişikliğe gidilerek hem 101 hem de 302 tedbirlerinde başvuru sahibinin kadın olması şartına sıralamada 10 puan ilave edilmeye başlanmıştır. Ayrıca 16 Şubat 2019 tarihinde çıkılan IPARD II 5. çağrı ilanında 103 tedbirine de cinsiyet kriteri eklenmiş ve başvuru sahibinin kadın olmasına ilave 5 puan verilmiştir. Toplam 15 çağrı dönemi geçiren IPARD I programında tahsis edilen bütçe başvuru sayısına göre fazla olduğundan dolayı sıralama kriterleri ilk defa IPARD 15. çağrıda uygulanma gereği duyulmuştur. Bu duruma akreditasyon sürecinin uzaması sonucunda ilk çağrıya 2011 yılında çıkılması ve programın başlangıç dönemlerinde TKDK'nın tanınırlığının nispeten daha az olması gibi faktörler neden olmuştur. Bu yüzden 15. çağrı dönemine kadar projelerde cinsiyet durumu herhangi bir avantaj sağlamamıştır.

Çalışmadaki Çizelge 4.1'de gösterilen demografik özellikler incelendiğinde toplam 97 projede 21 kadın (%21,6) ve 76 (%78,4) erkek proje sahibi olduğu belirlenmiştir. Yukarıda detayları verilen nedenlerden dolayı erkek proje sahibi oranının yüksek çıktığı düşünülmektedir. Bu sonuç Türkan ve Değirmenci (2017), Çimen (2017) ve Koç (2016) tarafından yapılmış olan çalışmalar ile benzerlik göstermektedir.

Medeni durum olarak bakıldığında 88 evli (%90,7) proje sahibine karşın sadece 9 bekâr (%9,3) proje sahibi bulunmaktadır. Bu konuda Tan ve ark. (2018) Çanakkale ilinde IPARD programı kapsamında makine ekipman desteği almış üreticiler üzerine yapmış oldukları bir çalışma ile benzer bulgulara rastlanıldığı ifade edilebilmektedir.

Başvuran işletmenin hukuki statüsü göz önüne alındığında 47 gerçek kişi (%48,5) ve 50 tüzel kişi (%51,5) olduğu görülmektedir. Bu bulgular Gülçubuk ve ark. (2016) ve Koç

(2016) tarafından yapılan çalışmalar ile aynı doğrultuda çıkmıştır. Türkan ve Değirmenci'nin (2017) bir çalışmasında gerçek kişi oranı daha yüksek, aksine Çimen (2017) ve Özdemir (2014) tarafından başka çalışmalarda ise tüzel kişilik oranlarının daha yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Buna göre bölge, il ve verilen desteklerdeki başvuru kriterlerine göre tüzel ve gerçek kişilik oranlarının değişkenlik gösterdiği söylenebilmektedir.

Çizelge 4.1. Katılımcıların demografik özellikleri

Demografik Özellikler		Adet	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Cinsiyet	Kadın	21	21,6	21,6
	Erkek	76	78,4	100,0
Medeni Durum	Evli	88	90,7	90,7
	Bekâr	9	9,3	100,0
İşletme Sahibinin Statüsü	Gerçek Kişi	47	48,5	48,5
	Tüzel Kişi	50	51,5	100,0
Yaş	25 ve altı	2	2,1	2,1
	26-35	18	18,6	20,7
	36-45	31	32,0	52,7
	46-55	35	36,1	88,8
	56 ve üstü	11	11,3	100,0
Eğitim Durumu	İlk Öğretim	12	12,4	12,4
	Orta Öğretim	19	19,6	32,0
	Lise	24	24,7	56,7
	Ön Lisans /Lisans	40	41,2	97,9
	Lisansüstü	2	2,1	100,0
Toplam		97	100,0	

Çizelge 4.1'deki yaş gruplarına göre proje sayıları incelendiğinde çalışma kapsamındaki proje sahiplerinin %52,7'si 45 yaş ve altı grubundadır. IPARD programına göre gerçek kişilerde başvuru sahibinin, tüzel kişiliklerde ise temsil ve ilzama yetkili kişinin 40 yaşın altında olmasının bazı avantajları bulunmaktadır. 101 tedbirinde hibe oranının %5 artmasına ve 302 tedbirinde sıralama puanının çağrı dönemlerine göre 5-15 puan

arasında yükselmesine neden olmaktadır. Çalışma kapsamındaki projelerin tedbirlerine bakıldığında %61,9'u 101 tedbirinden, %18,5'i de 302 tedbirinden olmak üzere 101 ve 302 tedbirleri toplam yüzdesi %80,4 olmasına rağmen genç çiftçi yüzdesinin beklentilere göre düşük olduğu söylenebilir. Yaş gruplarının dağılımını genel anlamda dengeli olduğu, Tan ve ark. (2018), Çimen (2017), Asoğlu ve Binici (2015) ve Koç (2016) tarafından yapılan çalışmalar ile benzerlikler gösterdiği söylenebilmektedir. Bunun yanında Türkan ve Değirmenci'nin (2017) bir çalışmasında KOSGEB destekleri yararlanıcılarının yaş grupları daha genç gruplardan oluştuğu görülmektedir. Programlar arasındaki başvuru şartlarının bu farklılığı oluşturduğu değerlendirilmektedir.

Eğitim durumlarına göre proje sayılarına bakıldığında %65'den fazla bir oranda lise, ön lisans ve lisans mezunu olduğu göze çarpmaktadır. IPARD programı 101 tedbiri genel uygunluk kriterleri arasında mesleki yeterlilik şartı bulunmaktadır. Ayrıca da IPARD I programı 12. çağrı dönemine kadar 103 ve 302 tedbirleri için de bu şart uygulanmıştır. Programa göre mesleki yeterlilik şartını sağlamak için kanıtlayıcı belgelerden birisi başvuru yapılan alanda Meslek ve Teknik Lisesi diploması veya ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora diplomasıdır. Bu nedenle proje sahiplerinin önemli bir oranda nispeten yüksek eğitim düzeylerine sahip olduğu söylenebilmektedir. Bu kapsamda kamu desteklerinden yararlanmış işletmeler üzerine yapılmış bir takım çalışmalar bulunmaktadır (Tan ve ark. (2018), Kandemir ve ark. (2017), Türkan ve Değirmenci (2017), Kadiroğlu ve Türko (2018), Çimen (2017), Yardimci ve ark. (2018), Asoğlu ve Binici (2015), Gülçubuk ve ark. (2016), Özdemir (2014) ve Koç (2016)). Bu çalışmaların sonuçlarına bakıldığında proje sahiplerinin eğitim durumlarının dağılımlarının farklılık gösterdiği değerlendirilmektedir. Destekleri sağlanmış olduğu bölgenin sosyal ve ekonomik durumu ile destek programının genel kriterleri bu farklılıkların oluşmasına neden olmaktadır.

4.2. Güvenilirlik Analizi

Anket sonuçlarından elde edilen veriler bilgisayar ortamında SPSS paket programı versiyon 25 ile analiz edilmiştir. İlk aşamada anket formunun geçerliliği test edilmiş, ikinci bölümde yer alan 5'li Likert ölçeğine göre düzenlenmiş 33 adet ifade için yapılan güvenilirlik testinde Cronbach's Alpha değeri 0,902 olduğu tespit edilmiştir. Aynı testte

önermelerden her biri için eğer çıkarılması durumunda Cronbach's Alpha değerinin ne olduğu da incelenmiştir. Buna göre önermelerden herhangi birinin çıkarılması durumunda Cronbach's Alpha değerinde önemli bir düşme meydana gelmediğinden güvenilirlik analizi için ikinci bölümdeki ifadelerden çıkarma yapılmamıştır.

Faktör analizi sonucu belirlenen faktörlere ait de güvenilirlik analizi yapılmış olup bu analizin sonuçlarına göre kalite faktörünün Cronbach's Alpha değerinin 0,897, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik faktörünün 0,898 ve satış sonrası kalite faktörünün de 0,884 olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre anketin tamamının güvenilirliğinin mükemmel, faktörlerin ise iyi olduğu bulunmuştur.

4.3. Faktör Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkilere dayanarak verilerin daha anlamlı ve özet bir biçimde analiz edilmesini sağlayan faktör analizi, birbirleriyle ilişkisi bulunan birçok değişkeni bir araya getirerek daha az sayıda faktörle bu değişkenleri açıklayabilir. Bu nedenle, çalışmada ölçülmek istenen değişkene ait boyutların birbirlerinden ayırt edilmesi ve ilgili soruların faktör yüklerine göre ait oldukları değişken faktörlere yüklenmesi için faktör analizinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilere dayanarak ifadelerin daha anlamlı ve özet bir biçimde sunulmasını sağlamak amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinden doğru sonuçlar elde edilebilmesi için, katılımcı sayısının, değişken sayısından fazla olması istenir. Yapılan araştırmalarda gözlem sayısının 50'nin altında olduğu örneklem hacmi ile faktör analizinin yapılmasının doğru olmayacağı, gözlem sayısının 100 ve 100'ün üstünde olması önerilmektedir (Hair ve ark. 1998). Buna göre yapılan araştırmada 97 olarak belirlenen örneklem hacmi 100'e çok yakın olduğundan faktör analizinin yapılabileceği değerlendirilmiştir.

Çizelge 4.2'ye göre çalışmada kullanılan veri dağılımlarının faktör analizi için uygunluğunu test eden KMO değeri 0,810 olarak ölçülmüş, örneklem büyüklüğünün çok iyi durumda olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çokluk ve ark. 2012). Değişkenler arasında yeterli düzeyde ilişkinin olup olmadığını ifade eden "Bartlett Küresellik Testi" sonucu anlamlı çıkmıştır ($\chi^2(528) = 1914,044; p < ,001$). Bu değerler ışığında faktör analizinin yapılabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çizelge 4.2. KMO ve Bartlett's testi sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliğinin Ölçümü		0,810
Yaklaşık Ki-Kare		1914,044
Bartlett's Küresellik Testi	df	528
	Sig.	,000

Faktör analizinde faktör sayısının belirlenmesi için Kaiser kriteri (Kaiser criterion) kullanılmıştır. Bunun için öz değerlerden (eigen values) yararlanılmış, faktör sayısı kadar öz değer hesaplanmıştır. Faktör yüklerinin karelerinin toplamı olan öz değeri önerme sayısına bölerek toplam varyansın ne kadarını açıkladığı saptanmıştır. Faktör sayısına karar vermek için öz değeri 1,00'in üzerinde olan faktörler değerlendirmeye alınmıştır. Başka bir deyişle Çizelge 4.3'de gösterilen 1,00'den büyük öz değerlerin sayısı faktör sayısı olarak alınmış ve faktör sayısının 3 olduğuna karar verilmiştir (Tavşancıl 2014).

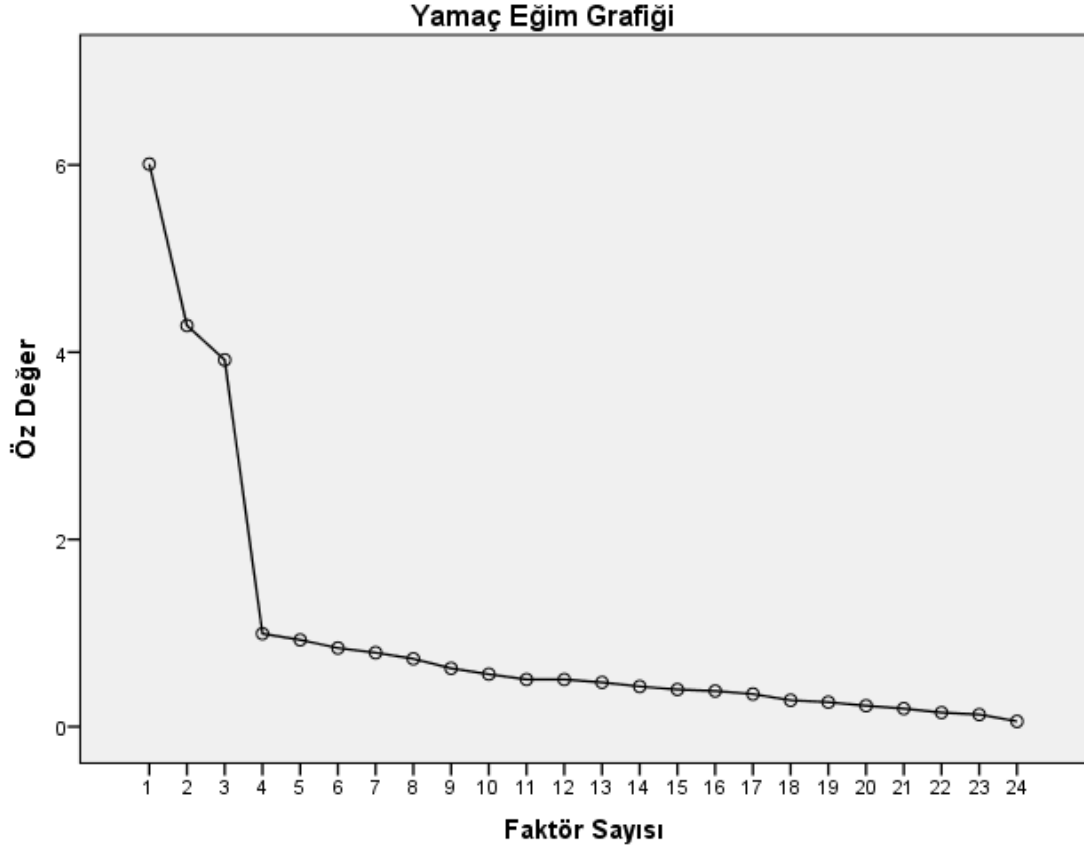
Çizelge 4.3. Kaiser kriteri öz değerler tablosu

Faktör	Başlangıç Öz Değerler			Asıl Yüklerin Karelerinin Toplamı			Döndürmüş Yüklerin Karelerinin Toplamı		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	6,009	25,038	25,038	6,009	25,038	25,038	4,920	20,500	20,500
2	4,284	17,849	42,887	4,284	17,849	42,887	4,819	20,081	40,581
3	3,917	16,322	59,209	3,917	16,322	59,209	4,471	18,628	59,209
4	0,994	4,140	63,349						
5	0,927	3,863	67,212						
6	0,840	3,501	70,712						
7	0,790	3,292	74,004						
8	0,724	3,018	77,022						
9	0,623	2,596	79,618						
10	0,560	2,334	81,952						
11	0,504	2,102	84,054						
12	0,503	2,097	86,151						
13	0,472	1,969	88,119						
14	0,429	1,787	89,906						
15	0,397	1,653	91,559						
16	0,381	1,588	93,148						
17	0,349	1,453	94,601						
18	0,282	1,173	95,774						
19	0,261	1,088	96,862						
20	0,223	0,931	97,792						
21	0,194	0,806	98,599						
22	0,150	0,627	99,226						
23	0,129	0,539	99,765						
24	0,056	0,235	100,000						

Faktör analizinde faktör sayısının doğrulanması için için Cattell (1978) tarafından geliştirilmiş öz değerlerin çizimine dayalı olan yamaç eğim grafiği yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, faktör sayısı X ekseninde ve öz değerler (ya da öz değerlerin varyans açıklama oranları) Y ekseninde olmak üzere, XY koordinat sisteminde çizgi eğim grafiği oluşturulmaktadır. Faktör sayısı artarak ilerledikçe öz değerlerdeki hızlı düşüşe denk gelen yerdeki X eksenindeki değer faktör sayısı olarak

alınmaktadır (Khalaf 2007). Şekil 4.1’de gösterilen grafiğe göre faktör sayısı artarak ilerledikçe öz değerlerdeki hızlı düşüşe denk gelen yerdeki X eksenindeki değer faktör sayısı olarak alınmış olup buna göre de faktör sayısının 3 olduğu doğrulanmıştır.

Şekil 4.1. Faktör analizi yamaç eğim grafiği

Faktör sayısının belirlenmesinin ardından temel bileşenler yöntemi kullanılarak faktör türetme uygulaması yapılmıştır. Faktör türetme yöntemi olarak kullanılan temel bileşenler yöntemi, faktörleri veri matrisinin içerdiği toplam varyansın (ya da toplam verinin) en büyük bölümünü açıklayacak biçimde türetmeye çalışmaktadır. Bu yöntemle geometrik olarak faktör eksenlerinin dik bir şekilde döndürülmesi sonucunda faktörler birbirinden bağımsız olarak bulunmaktadır. Bu sayede faktörlerin birbirinden değişik verileri içermeleri sağlanmış olmaktadır (Emin 1984).

Faktör türetme yöntemlerinden herhangi biriyle türetilen faktörlerin açıklanması faktör analizinin en önemli problemlerinden birisidir. Uygulamalarda bazı değişkenlerin birden fazla faktör üzerinde anlamlı ilişkilere sahip oldukları görülmekte ve bu durum,

faktörlerin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle faktörler belli bir açıyla döndürülerek bu problemin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Bu konuda çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu çalışmada faktörler yaygın olarak kullanılan faktörlerin sadeleştirilmesi amaçlanan Varimax yöntemine göre döndürülmüştür. Bu yöntemle göre faktör yükleri matrisinin her sütundaki bazı ağırlıklar 1'e yaklaştırılırken büyük bir kısmı da sıfıra yaklaştırılmaya çalışılmaktadır. (Hair ve ark. 1998). Buna göre uygulama yapılırken birden fazla faktörle ilişkisi olan veya ilişki derecesi düşük olan değişkenler faktör analizinden çıkarılmıştır. Bu kapsamda anket formunun II. Bölümünde yer alan önermelerden numarası 2, 9, 10, 12, 17, 19, 25, 30 ve 33 olan toplam 9 adet önerme çıkarılmıştır. Çizelge 4.4'da yer alan faktör analiz sonuçlarındaki faktör dağılımlarında yer alan önermelerin konularına göre faktörler isimlendirilmiştir. Bu kapsamda 1. faktör "kalite", 2. faktör "sürdürülebilirlik ve kırsal kalkınma" ve son olarak da 3. faktör "satış sonrası kalite" olarak adlandırılmıştır. Çalışma içerisinde bu bölümden itibaren bu faktörler kalite (KA), sürdürülebilirlik ve kırsal kalkınma (SKK), satış sonrası kalite (SSK) olarak ifade edilecektir. Buna göre anket formunun II. bölümünde yer alan likert tipi önermelere ait faktör dağılımları ve yükleri Çizelge 4.4'de gösterilmektedir.

Çizelge 4.4. Faktör analizi sonuçları

Anket Formu II. Bölüm Önerme Numarası	Faktör Bileşenleri		
	1	2	3
5	0,919		
7	0,902		
4	0,827		
6	0,752		
3	0,745		
13	0,718		
32	0,646		
31	0,624		
23		0,878	
20		0,849	
24		0,844	
22		0,785	
28		0,724	
26		0,713	
27		0,679	
8			0,805
14			0,803
15			0,780
29			0,765
11			0,747
2			0,703
18			0,685
21			0,612
16			0,594

4.4. Normallik Testi

Araştırmadaki verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla çalışmada normallik analizi için Shapiro-Wilk testinin kullanılmasına karar verilmiştir. H_0 hipotezi ile ana kütledeki verilerin normal dağılımlı olduğu belirtilirken, H_1 hipotezi ile verilerin dağılımının normal olmadığı ifade edilmektedir. Shapiro-Wilk testi

normallik varsayımını değerlendirmek için kullanılmakta olan en güçlü testlerden birisidir (Shapiro ve ark. 1968).

Kalite, sürdürülebilirlik ve kırsal kalkınma ile satış sonrası kalite algılarının ölçüldüğü 5’li Likert ölçeğine göre düzenlenmiş olan önermeler üzerinde yapılmış olan faktör analizi sonucunda belirlenen faktörlerin ortalamaları alınmış ve her bir faktöre ait normallik testleri yapılmıştır (Çizelge 4.5). Bahse konu test için kalite faktörüne ait verilerin normal dağılım gösterdiği söylenebilmektedir ($p>0,05$). Normallik varsayımının test edilmesinin ardından normallik varsayımının sağlanması durumunda parametrik yöntem ve teknikler kullanılmaktadır.

Çizelge 4.5. Normallik analizi sonuçları

	Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	Sig.
KA	0,983	97	0,256
SKK	0,941	97	0,000
SSK	0,944	97	0,000
Anket	0,993	97	0,877

Sürdürülebilirlik ve kırsal kalkınma ile satış sonrası kalite faktörleri için Shapiro-Wilk normallik testi anlamlılık değerleri $p<0,05$ çıkmıştır. Bu sonuç verilerin normal dağılmıyor olması anlamına geldiği için ek olarak bu faktörlere ait çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine bakılmıştır. Buna göre Çizelge 4.6’de gösterilen her iki faktöre ait çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında -1 ve +1 değerleri arasında olduğundan dolayı faktörlerin normal dağılım gösterdikleri kabul edilmiştir (Hair ve ark. 2013).

Çizelge 4.6. Normallik analizi çarpıklık ve basıklık sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum	Çarpıklık	Basıklık
KA	3,5026	0,58435	1,88	5,00	-0,067	-0,054
SKK	4,1870	0,53228	2,43	5,00	-0,788	0,871
SSK	4,0470	0,50584	2,67	4,89	-0,758	0,300
Anket	3,8535	0,37637	2,97	4,85	-0,040	-0,173

4.5. Hipotezlerin Analizi

Hipotez 1: İşletmelerin statüsü ile;

Hipotez 1-a: Kalite algıları,

Hipotez 1-b: Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları,

Hipotez 1-c: Satış sonrası kalite algıları,

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Araştırmada katılımcıların kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları ile katılımcıların işletmelerinin statüleri arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem T Testi yapılmıştır. Hipotez her bir önerme için anketin üç farklı boyutuna ayrı ayrı uygulanmış ve sonuçlar aşağıda Çizelge 4.7’de sunulmuştur.

H1 hipotezi analizi sonucunda olup araştırmaya katılan proje sahiplerinin işletme statüleriyle **kalite algıları** ($p=0,864$, $p>0,05$), ve **satış sonrası kalite algıları** ($p=0,599$, $p>0,05$), arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

Öte yandan işletmenin statüsü ile yani işletmenin tüzel ya da gerçek kişi olması ile işletmenin kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu ($p=0,046$, $p<0,05$) belirlenmiştir (Çizelge 4.7). Buna göre tüzel kişilik olan yatırımcıların ($\bar{x}=4,29$) gerçek kişi olanlara ($\bar{x}=4,08$) göre yüksek düzeyde algıya sahip oldukları görülmektedir.

Çizelge 4.7. İşletme statüsü değişkeni ve kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algılarının T-testi ile analizi

Hipotez	İşletmenin Statüsü	N	$\bar{X}$	SS	Sd	T	P
KA	Gerçek Kişi	47	3,4920	0,60310	95	-0,172	0,864
	Tüzel Kişi	50	3,5125	0,57213			
KKS	Gerçek Kişi	47	4,0760	0,57672	95	-2,024	0,046
	Tüzel Kişi	50	4,2914	0,46891			
SSK	Gerçek Kişi	47	4,0189	0,48671	95	-0,528	0,599
	Tüzel Kişi	50	4,0733	0,52674			

P<0,05

Dolayısı ile Hipotez H1a ve H1c kabul edilmiş ve Hipotez 1b reddedilmiştir.

Hipotez 2: İşletmenin türü ile;

Hipotez 2-a: Kalite algıları,

Hipotez 2-b: Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları,

Hipotez 2-c: Satış sonrası kalite algıları,

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Araştırmada katılımcıların kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları ile katılımcıların işletmelerinin türleri arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem T Testi yapılmıştır. Hipotez her bir önerme için anketin üç farklı boyutuna ayrı ayrı uygulanmış ve sonuçlar aşağıda Çizelge 4.8’de sunulmuştur.

H2 hipotezi analizi sonucunda olup araştırmaya katılan proje sahiplerinin işletmelerinin türleriyle **kalite algıları** ($p=0,579$, $p>0,05$), **kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları** ($p=0,962$, $p>0,05$) ve **satış sonrası kalite algıları** ($p=0,204$, $p>0,05$), arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

Dolayısı ile Hipotez H2a, H2b ve H2c kabul edilmiştir.

Çizelge 4.8. İşletme türü değişkeni ve kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algılarının T-testi ile analizi

Hipotez	İşletmenin Türü	N	$\bar{X}$	SS	Sd	T	P
KA	Yeni	82	3,5168	0,56750	95	0,557	0,579
	Mevcut	15	3,4250	0,68596			
KKS	Yeni	82	4,1882	0,51868	95	0,048	0,962
	Mevcut	15	4,1810	0,62145			
SSK	Yeni	82	4,0190	0,51934	95	-1,279	0,204
	Mevcut	15	4,2000	0,40543			

P<0,05

Hipotez 3: Katılımcıların mesleki sertifika/kurs durumları ile;

Hipotez 3-a: Kalite algıları,

Hipotez 3-b: Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları,

Hipotez 3-c: Satış sonrası kalite algıları,

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Araştırmada katılımcıların kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları ile katılımcıların mesleki sertifika/kurs durumları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem T Testi yapılmıştır. Hipotez her bir önerme için anketin üç farklı boyutuna ayrı ayrı uygulanmış ve sonuçlar aşağıda Çizelge 4.9’de sunulmuştur.

H3 hipotezi analizi sonucunda olup araştırmaya katılan proje sahiplerinin mesleki sertifika/kurs durumları ile **kalite algıları** ($p=0,194$, $p>0,05$), **kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları** ($p=0,661$, $p>0,05$) ve **satış sonrası kalite algıları** ($p=0,329$, $p>0,05$), arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

Dolayısı ile Hipotez H3a, H3b ve H3c kabul edilmiştir.

Çizelge 4.9. Katılımcıların mesleki sertifika/kurs durum değişkeni ve kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algılarının T-testi ile analizi

Hipotez	Sektörel Kurs veya Sertifika Var Mı?	N	$\bar{X}$	SS	Sd	T	P
KA	Evet	23	3,6413	0,43515	95	1,308	0,194
	Hayır	74	3,4595	0,61971			
KKS	Evet	23	4,2298	0,47133	95	0,439	0,661
	Hayır	74	4,1737	0,55216			
SSK	Evet	23	3,9565	0,63718	95	-0,982	0,329
	Hayır	74	4,0751	0,45908			

P<0,05

Hipotez 4: Katılımcıların kırsal kalkınma faaliyetlerini takip durumları ile;

Hipotez 4-a: Kalite algıları,

Hipotez 4-b: Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları,

Hipotez 4-c: Satış sonrası kalite algıları,

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Araştırmada katılımcıların kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları ile katılımcıların kırsal kalkınma faaliyetlerini takip durumları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem T Testi yapılmıştır. Hipotez her bir önerme için anketin üç farklı boyutuna ayrı ayrı uygulanmış ve sonuçlar aşağıda Çizelge 4.10’da sunulmuştur.

H4 hipotezi analizi sonucunda olup araştırmaya katılan proje sahiplerinin kırsal kalkınma faaliyetlerini takip durumları ile **kalite algıları** ($p=0,712$, $p>0,05$), **kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları** ($p=0,208$, $p>0,05$) ve **satış sonrası kalite algıları** ($p=0,160$, $p>0,05$), arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

Dolayısı ile Hipotez H4a, H4b ve H4c kabul edilmiştir.

Çizelge 4.10. Katılımcıların kırsal kalkınma faaliyetlerini takip değişkeni ve kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları, satış sonrası kalite algılarının T-testi ile analizi

Hipotez	Kırsal Kalkınma Faaliyetlerini Takip Ediyor Musunuz?	N	$\bar{X}$	SS	Sd	T	P
KA	Evet	87	3,5101	0,58853	95	0,370	0,712
	Hayır	10	3,4375	0,57206			
KKS	Evet	87	4,2102	0,51131	95	1,267	0,208
	Hayır	10	3,9857	0,68826			
SSK	Evet	87	4,0715	0,49138	95	1,418	0,160
	Hayır	10	3,8333	0,6462			

P<0,05

Hipotez 5: Katılımcıların yaşları ile;

Hipotez 5-a: Kalite algıları,

Hipotez 5-b: Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları,

Hipotez 5-c: Satış sonrası kalite algıları,

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Katılımcıların yaşları ile katılımcının kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için ANOVA yapılmış ve sonuçlar aşağıda Çizelge 4.11 'da sunulmuştur.

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına bakıldığında, H5 hipotez analiz edilmiş olup araştırmaya katılanların yaşları ile kalite algıları ($F_{(4-92)}= 1,1477$, $p=0,216$, $p>0,05$), kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ($F_{(4-92)}= 0,088$, $p=0,986$, $p>0,05$) ve satış sonrası kalite algıları ($F_{(4-92)}= 0,205$, $p=0,935$, $p>0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 4.11. Yaş değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
KA	Gruplar Arası	1,978	4	0,495	1,477	0,216
	Gruplar İçi	30,803	92	0,335		
	Toplam	32,781	96			
KKS	Gruplar Arası	0,104	4	0,026	0,088	0,986
	Gruplar İçi	27,094	92	0,295		
	Toplam	27,198	96			
SSK	Gruplar Arası	0,217	4	0,054	0,205	0,935
	Gruplar İçi	24,347	92	0,265		
	Toplam	24,564	96			

$p < 0,05$

Hipotez 6: Katılımcıların eğitim durumları ile;

Hipotez 6-a: Kalite algıları,

Hipotez 6-b: Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları,

Hipotez 6-c: Satış sonrası kalite algıları,

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Katılımcıların eğitim durumları ile katılımcının kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için ANOVA yapılmış ve sonuçlar aşağıda Çizelge 4.12’de sunulmuştur.

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına bakıldığında, H6 hipotez analiz edilmiş olup araştırmaya katılanların eğitim durumları ile satış sonrası kalite algıları ($F_{(4-92)} = 1,152$, $p = 0,337$, $p > 0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 4.12. Eğitim durumu değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
KA	Gruplar Arası	3,621	4	0,905	2,856	0,028
	Gruplar İçi	29,160	92	0,317		
	Toplam	32,781	96			
KKS	Gruplar Arası	3,184	4	0,796	3,050	0,021
	Gruplar İçi	24,014	92	0,261		
	Toplam	27,198	96			
SSK	Gruplar Arası	1,171	4	0,293	1,152	0,337
	Gruplar İçi	23,392	92	0,254		
	Toplam	24,564	96			

$p < 0,05$

Çizelge 4.13. Eğitim durumu değişkenine göre kalite algıları Anova testi betimsel sonuçlar

Eğitim Durumu	N	Ortalama KA	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
İlk Öğretim	12	3,4479	0,73364	2,13	4,75
Orta Öğretim	19	3,3355	0,55754	2,50	4,38
Lise	24	3,2917	0,54507	1,88	4,25
Ön Lisans /Lisans	40	3,7031	0,52171	2,50	5,00
Lisansüstü	2	3,9375	0,44194	3,63	4,25
Toplam	97	3,5026	0,58435	1,88	5,00

Öte yandan katılımcıların H6a hipotezi analizi araştırmaya katılanların eğitim durumları ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir **farklılık olduğu** ($F_{(4-92)} = 2,856$, $p=0,028$, $p < 0,05$) tespit edilmiştir (Çizelge 4.12). Tukey post hoc sonucuna göre eğitim durumları lise ($\bar{x}=3,29$) ve ön lisans/lisans ($\bar{x}=3,70$) olan proje sahipleri arasında kalite algıları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (Çizelge 4.13).

Çizelge 4.14. Eğitim durumu değişkenine göre kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları Anova testi betimsel sonuçlar

Eğitim Durumu	N	Ortalama KKS	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
İlk Öğretim	12	3,7262	0,69040	2,43	5,00
Orta Öğretim	19	4,2782	0,41094	3,43	5,00
Lise	24	4,2917	0,48487	2,86	5,00
Ön Lisans /Lisans	40	4,2321	0,46957	3,00	5,00
Lisansüstü	2	3,9286	1,31320	3,00	4,86
Toplam	97	4,1870	0,53228	2,43	5,00

Ayrıca katılımcıların H6b hipotezi analizi araştırmaya katılanların eğitim durumları ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir **farklılık olduğu** ($F_{(4-92)}= 3,050, p=0,021, p<0,05$) tespit edilmiştir (Çizelge 4.12). Tukey post hoc sonucuna göre eğitim durumları ilköğretim ($\bar{x}=3,73$) ve orta öğretim ($\bar{x}=4,28$) arasında; ilköğretim ($\bar{x}=3,73$) ve lise ($\bar{x}=4,29$) arasında; ilköğretim ($\bar{x}=3,73$) ve ön lisans/lisans ($\bar{x}=4,23$) arasında olan proje sahiplerinde kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları en düşük ilköğretim, en yüksek ise lise olduğu değerlendirilmektedir (Çizelge 4.14).

Hipotez 7: İşletmelerin sektörleri ile;

Hipotez 7-a: Kalite algıları,

Hipotez 7-b: Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları,

Hipotez 7-c: Satış sonrası kalite algıları,

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

İşletmelerin sektörleri ile katılımcının kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için ANOVA yapılmış ve sonuçlar aşağıda Çizelge 4.15’de sunulmuştur.

Çizelge 4.15. Sektör değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
KA	Gruplar Arası	1,044	7	0,149	0,418	0,889
	Gruplar İçi	31,736	89	0,357		
	Toplam	32,781	96			
KKS	Gruplar Arası	2,954	7	0,422	1,549	0,161
	Gruplar İçi	24,245	89	0,272		
	Toplam	27,198	96			
SSK	Gruplar Arası	2,857	7	0,408	1,674	0,126
	Gruplar İçi	21,706	89	0,244		
	Toplam	24,564	96			

$p < 0,05$

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına bakıldığında, H7 hipotez analiz edilmiş olup araştırmaya katılan işletmelerin sektör durumları ile kalite algıları ($F_{(4-92)} = 0,418$, $p = 0,889$, $p > 0,05$), kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ($F_{(4-92)} = 1,549$, $p = 0,161$, $p > 0,05$) ve satış sonrası kalite algıları ($F_{(4-92)} = 1,674$, $p = 0,126$, $p > 0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Hipotez 8: Katılımcıların mesleki deneyimleri ile;

Hipotez 8-a: Kalite algıları,

Hipotez 8-b: Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları,

Hipotez 8-c: Satış sonrası kalite algıları,

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

Katılımcıların mesleki deneyimleri ile kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için ANOVA yapılmış ve sonuçlar aşağıda Çizelge 4.16'de sunulmuştur.

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına bakıldığında, H8 hipotez analiz edilmiş olup araştırmaya katılanların mesleki deneyimleri ile kalite algıları ($F_{(4-92)} = 1,547$, $p = 0,195$, $p > 0,05$), kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ($F_{(4-92)} = 0,424$, $p = 0,791$, $p > 0,05$)

ve satış sonrası kalite algıları ($F_{(4-92)}= 1,646$, $p=0,169$, $p>0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 4.16. Mesleki deneyim değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
KA	Gruplar Arası	2,066	4	0,516	1,547	0,195
	Gruplar İçi	30,715	92	0,334		
	Toplam	32,781	96			
KKS	Gruplar Arası	0,492	4	0,123	0,424	0,791
	Gruplar İçi	26,706	92	0,290		
	Toplam	27,198	96			
SSK	Gruplar Arası	1,640	4	0,410	1,646	0,169
	Gruplar İçi	22,924	92	0,249		
	Toplam	24,564	96			

$p < 0,05$

Hipotez 9: İşletmelerin aylık net gelirleri ile;

Hipotez 9-a: Kalite algıları,

Hipotez 9-b: Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları,

Hipotez 9-c: Satış sonrası kalite algıları,

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

İşletmelerin aylık net gelirleri ile katılımcının kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için ANOVA yapılmış ve sonuçlar aşağıda Çizelge 4.17’de sunulmuştur.

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına bakıldığında, H9 hipotez analiz edilmiş olup araştırmaya katılan işletmelerin aylık net gelirleri ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ($F_{(4-92)}= 2,238$, $p=0,071$, $p>0,05$) ile satış sonrası kalite algıları ($F_{(4-92)}= 2,026$, $p=0,097$, $p>0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 4.17. Aylık net gelir değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
KA	Gruplar Arası	3,238	4	0,810	2,521	0,046
	Gruplar İçi	29,543	92	0,321		
	Toplam	32,781	96			
KKS	Gruplar Arası	2,412	4	0,603	2,238	0,071
	Gruplar İçi	24,787	92	0,269		
	Toplam	27,198	96			
SSK	Gruplar Arası	1,989	4	0,497	2,026	0,097
	Gruplar İçi	22,575	92	0,245		
	Toplam	24,564	96			

p<0,05

Çizelge 4.18. Sektör değişkenine göre kalite algıları Anova testi betimsel sonuçlar

Aylık Net Gelir	N	Ortalama KA	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
5 000 ve altı	5	3,3250	0,62249	2,50	4,00
5 001-10 000	19	3,6447	0,57018	2,75	5,00
10 001-15 000	23	3,2174	0,71927	1,88	4,75
15 001-20 000	19	3,4868	0,53667	2,75	4,63
20 001 ve üstü	31	3,6653	0,43107	2,88	4,75
Toplam	97	3,5026	0,58435	1,88	5,00

Öte yandan katılımcıların H9a hipotezi analizi araştırmaya katılan işletmelerin aylık net gelir durumları ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir **farklılık olduğu** ($F_{(4-92)} = 2,521, p=0,046, p<0,05$) tespit edilmiştir (Çizelge 4.17). Tukey post hoc sonucuna göre aylık net gelirleri 10 000 – 15 000 TL ($\bar{x}=3,22$) ve 20 000 TL üstü ($\bar{x}=3,67$) arasında olan projelerin kalite algıları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır (Çizelge 4.18).

Hipotez 10: İşletmelerin en üst yönetici durumları ile;

Hipotez 10-a: Kalite algıları,

Hipotez 10-b: Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları,

Hipotez 10-c: Satış sonrası kalite algıları,
arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık var mıdır?

İşletmelerin en üst yönetici durumları ile kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek için ANOVA yapılmış ve sonuçlar aşağıda Çizelge 4.19’da sunulmuştur.

Çizelge 4.19. İşletmelerin en üst yöneticisi değişkenine göre katılımcıların kalite algısı, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasındaki fark için yapılan ANOVA testi.

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
KA	Gruplar Arası	1,108	2	0,554	1,644	0,199
	Gruplar İçi	31,673	94	0,337		
	Toplam	32,781	96			
KKS	Gruplar Arası	0,335	2	0,168	0,586	0,558
	Gruplar İçi	26,863	94	0,286		
	Toplam	27,198	96			
SSK	Gruplar Arası	0,607	2	0,304	1,191	0,308
	Gruplar İçi	23,957	94	0,255		
	Toplam	24,564	96			

$p < 0,05$

Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına bakıldığında, H10 hipotez analiz edilmiş olup araştırmaya katılan işletmelerin en üst yönetici durumları ile kalite algıları ($F_{(4-92)}= 1,644$, $p=0,199$, $p>0,05$), kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ($F_{(4-92)}= 0,586$, $p=0,558$, $p>0,05$) ve satış sonrası kalite algıları ($F_{(4-92)}= 1,191$, $p=0,308$, $p>0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

4.6. Projelerin Genel Özellikleri

Çalışma kapsamındaki projelerin işletmenin türüne göre dağılımında 82 yeni (%84,5) ve 15 mevcut işletme (%15,5) başvurusu olduğu tespit edilmiştir (Çizelge 4.20). Bu bulgu Çimen (2017) ve Koç (2016) tarafından yapılan çalışmalar ile benzerlik göstermektedir.

Buna karşın Taşcıoğlu ve Sayın (2017) tarafından yapılan bir araştırmada ise destek alan işletmelerde mevcutların oranının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Buna göre destek programındaki öncelik verilen başvuru kriterlerine göre bu farklılığın olduğu değerlendirilebilmektedir.

Çalışmada elde edilen verilere göre projeleri genel özelliklerinden desteklenen sektörlerin dağılımına bakıldığında (Çizelge 4.20) et üreten ve süt üreten işletmelerin ağırlıkta olduğu gözlemlenmektedir. IPARD programında tedbirler arası bütçe farklılıkları çok fazla olmamasına rağmen proje başına düşen yatırım bütçelerindeki farklılıklar bu dağılımların oluşmasına neden olan etkenlerden birisi durumundadır. Nispeten yüksek yatırım maliyetleri gerektiren süt işleme, et işleme ve meyve sebze gibi sektörlerdeki proje sayıları ve oranları daha düşük seviyelerde seyretmektedir. Ayrıca 101 tedbirindeki hibe oranlarının daha yüksek değerlere çıkabilmesi de süt üreten ve et üreten işletme yatırımlarına olan talebi yükselttiği söylenebilmektedir.

Çizelge 4.20. Projelerin genel özellikleri-1

Projelerin Genel Özellikleri		Adet	Yüzde	Kümülatif Yüzde
İşletmenin Türü	Yeni	82	84,5	84,5
	Mevcut	15	15,5	100,0
Desteklene Sektörler	Süt Üreten	25	25,8	25,8
	Et Üreten	35	36,1	61,9
	Süt İşleme	2	2,1	63,9
	Kesimhane ve Et İşleme	5	5,2	69,1
	Meyve Sebze	12	12,4	81,4
	Yerel Ürünler	11	11,3	92,8
	Kırsal Turizm	7	7,2	100,0
	Total	97	100,0	

Proje sahiplerinin eğitim durumlarının işletmelerinin faaliyette olduğu sektörler bazındaki dağılımını çapraz tablo şeklinde gösteren Çizelge 4.21 incelendiği zaman %65’den fazla bir oranda olan lise, ön lisans ve lisans mezunlarının sektörlerle dengeli bir biçimde dağıldığı söylenebilmektedir. Buna göre özellikle 101 tedbirindeki proje

sahiplerinin diploma alanlarının çoğunun faaliyette oldukları sektörden farklı olduğu ve mesleki yeterlilik kriterlerinin genellikle çalışma deneyimleri ile sağladıkları değerlendirilmektedir.

Çizelge 4.21. Sektörler bazında proje sahiplerinin eğitim durumları

	İlk Öğretim	Orta Öğretim	Lise	Ön Lisans /Lisans	Lisansüstü	Toplam
Süt Üreten	2	6	7	10	0	25
Et Üreten	5	5	10	14	1	35
Süt İşleme	0	0	1	1	0	2
Kesimhane ve Et İşleme	0	0	0	5	0	5
Meyve Sebze	2	4	2	4	0	12
Yerel Ürünler	2	3	2	3	1	11
Kırsal Turizm	1	1	2	3	0	7
Toplam	12	19	24	40	2	97

Çalışma kapsamındaki projelerde hibe desteği alındığında yani proje tamamlandıktan sonra faaliyete geçmesinin ardından işletmenin kurulu kapasiteleri incelenmiş olup düşük, orta ve yüksek kapasite şeklinde üç grup olarak kategorize edilmiştir. Gruplama yapılırken IPARD programı spesifik uygunluk kriterlerindeki minimum ve maksimum değerler orantılanarak yapılmıştır. Buna göre araştırma konusu projelerin %6,2'si düşük, %21,6'sı orta, %72,2'si de yüksek kapasiteli olarak belirlenmiştir (Çizelge 4.22). Buna göre projelerin önemli bir kısmı IPARD programı limitlerinde yüksek kurulu kapasitede faaliyet gösteren işletmelerden oluşmaktadır. Tespit edilen bu bulgular Çimen (2017) ve Koç (2016) tarafından yapılmış olan çalışma bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Ayrıca hibe desteği alındıktan sonra kapasite artışları sorgulanmış ve %92,8 gibi çok yüksek bir oranda kapasite artışı yapılmadığı tespit edilmiştir. Proje faaliyete geçtikten sonra işletmenin kapasite artışı gibi yeni yatırımlar için yeterli finansman ve sermaye bulmak zor olduğu düşünüldüğünden bu oranın oldukça yüksek çıktığı söylenebilmektedir. Koç (2016) tarafından yapılan bir çalışmada daha düşük oranda olmasına rağmen bahsedilen bu gözlemlere benzer yorumlar yapılmış olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 4.22’de gösterilen il ve ilçe merkezlerine uzaklık durumlarına bakıldığında projelerin %75,2’sinin il merkezine 50 km’den fazla ve %65,9’unun da ilçe merkezine 10 km’den fazla uzaklıkta oldukları belirlenmiştir. IPARD programında destek alacak projelerin hibe oranlarını etkileyen bir diğer etmen de yatırım arazisinin dağlık alanda bulunup bulunmamasıdır. Programda “Dağlık Alan”, minimum 1 000 metre rakımda yer alan veya 500 ve 1 000 metre arasında bir rakımda bulunan ve minimum %17 eğime sahip olan bir alan olarak tanımlanmaktadır (IPARD programı). Bahsi edilen Dağlık alan kriterini sağlayan köyler ve mahalleler sürekli güncellenerek liste halinde TKDK ve Tarım ve Orman Bakanlığının resmi web sitelerinde yayınlanmaktadır. IPARD I programında 101 tedbirinde dağlık alan kriterini sağlayan projelerde %10, IPARD II programında ise 101 tedbirinde %5 hibe oranı artışı verilmektedir. Ayrıca 302 tedbirindeki projelerde de yatırımın dağlık alanlarda yapılması sıralama kriterlerinde ilave puan kazandırmaktadır. Bursa’nın il ve birçok ilçe merkezinin rakım özelliklerinden dolayı dağlık alan kapsamına girmemesi nedeniyle çalışma kapsamındaki projelerin bu merkezlere uzak bölgelerde yoğunlaşmış olduğu ifade edilebilmektedir.

Çalışma kapsamındaki proje sahiplerinin mesleki deneyimleri Çizelge 4.23’de gösterilmektedir. En yüksek oran 1-5 yıl arası mesleki tecrübeye sahip olanlarda olup %40,2’dir. 5 yıllık aralıklarla artan diğer grupların yüzdeleri birbirlerine yakın olup dengeli bir dağılım gösterilmiştir. Bunun yanında anket katılımcılarına işletmelerinin faaliyet gösterdiği sektörle ilgili örgün eğitim düzeyinde (lise veya lisans) eğitimleri olup olmadığı sorulmuş, büyük çoğunluktaki %83,5 oranına tekabül eden 81 adedi eğitimlerinin olmadığını belirtmiştir. Ayrıca proje sahiplerine işletmelerinin faaliyet gösterdiği sektörle ilgili sertifikalı mesleki eğitim veya kurs alıp almadıkları sorulmuş, yine büyük çoğunluğu (%76,3) sertifikalı kurs almadıklarını beyan etmişlerdir. Bu sonuçlar eğitim durumları ile karşılaştırıldığında proje sahiplerinin bir kısmının almış oldukları örgün eğitim diplomalarının direk işletmenin faaliyette olduğu sektörle alakalı olmadığı ortaya çıkmaktadır. IPARD programında mesleki yeterlilik kriterinin diploma ile sağlanması sürecinde başvuru yapılan alan ve sektöre yakın olan diplomaların da kabul edilmesi bu sonucun ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre mesleki eğitim konusunda ortaya konan

bulgular Özdemir (2014) tarafından yapılan çalışma ile benzerlik göstermektedir. Bunun yanında bu konuda yapılmış birçok çalışma mevcut olup destek almış işletme sahiplerinin mesleki deneyim gruplarına ait yüzdelik dağılımlar, mesleki sertifika veya kurs alıp almama durumları farklılık arz etmektedir (Tan ve ark. (2018), Çimen (2017), Özdemir (2014), Akın (2016), Taşcıoğlu ve Sayın (2017) ve Koç (2016)). Bu farklılıkların destekleme programının kapsamı, başvuru şartları, destek verilen bölge ve sektörlerin farklı olmasından kaynaklandığı değerlendirilebilmektedir.

Çizelge 4.22. Projelerin genel özellikleri-2

Projelerin Genel Özellikleri		Adet	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Kurulu Kapasite	Düşük	6	6,2	6,2
	Orta	21	21,6	27,8
	Yüksek	70	72,2	100,0
İşletmenizde kapasite artırım yaptınız mı?	Evet	7	7,2	7,2
	Hayır	90	92,8	100,0
İl Merkezine Uzaklık	Bursa İl Merkezinde	2	2,1	2,1
	25 km ve altı	9	9,3	11,3
	25-50 km	13	13,4	24,7
	50-75 km	36	37,1	61,9
	75 km ve üstü	37	38,1	100,0
İlçe Merkezine Uzaklık	İlçe Merkezinde	8	8,2	8,2
	10 km ve altı	25	25,8	34,0
	10-20 km	32	33,0	67,0
	20-30 km	21	21,6	88,7
	30 km ve üstü	11	11,3	100,0
Total		97	100,0	

IPARD programı kapsamında destek almış işletmelerin aylık tarımsal net gelir durumları sorgulanmıştır. Çizelge 4.23’de verilen sonuçlar incelendiğinde aylık tarımsal net gelir verilerinde en yüksek oranın (%32,0) en yüksek gelir grubunda, en düşük oranın da (%5,2) en düşük gelir grubunda olduğu belirtilmiştir. Çalışma kapsamındaki destek alan işletmelerin %72,2’sinin kurulu kapasite olarak IPARD spesifik uygunluk

kriterlerine göre yüksek kapasitede olması bu aylık tarımsal net gelir dağılım sonuçlarının elde edilmesine neden olduğu söylenebilmektedir.

Proje sahiplerinin %62,9'unun yatırım arazisinin bulunduğu ilçe sınırları içerisinde ikamet ettiği çalışma sonuçlarından çıkarılmaktadır (Çizelge 4.23). Tan ve ark. (2018) tarafından yapılan bir çalışmada benzer şekilde ve hatta daha yüksek oranda aynı ilçe sınırları içerisinde ikamet ettikleri sonucuna varılmıştır.

Çizelge 4.23. Projelerin genel özellikleri-3

Projelerin Genel Özellikleri	Adet	Yüzde	Kümülatif Yüzde	
Mesleki Deneyim	1-5 Yıl	39	40,2	40,2
	5-10 Yıl	17	17,5	57,7
	10-15 Yıl	16	16,5	74,2
	15-20 Yıl	11	11,3	85,6
	20 Yıl Üzeri	14	14,4	100,0
Sektörle ilgili örgün düzeyde eğitiminiz varmı?	Evet	16	16,5	16,5
	Hayır	81	83,5	100,0
Sertifikalı mesleki eğitim veya kurs aldınız mı?	Evet	23	23,7	23,7
	Hayır	74	76,3	100,0
Aylık Tarımsal Net Gelir	5 000 ve altı	5	5,2	5,2
	5 001-10 000	19	19,6	24,7
	10 001-15 000	23	23,7	48,5
	15 001-20 000	19	19,6	68,0
	20 001 ve üstü	31	32,0	100,0
İkamet adresiniz ile işletmenizin adresleri aynı ilçe sınırlarında mıdır?	Evet	61	62,9	62,9
	Hayır	36	37,1	37,1
Total	97	100,0		

Destek alan işletmelerin aylık net gelirlerinin faaliyette oldukları sektörler bazındaki dağılımını çapraz tablo şeklinde gösteren Çizelge 4.24 incelendiği zaman 15 000 TL ve altı gelire sahip olan işletmelerin ağırlıklı olarak 101 tedbirindeki süt üreten ve et üreten sektörlere ait olduğu görülmektedir. Bunun yanında 15 000 TL ve üstü gelire sahip olan

işletmelerin de ağırlıklı olarak 103 tedbirlerine ait olan işletmeler olduğu belirlenmiştir. Daha yüksek yatırım maliyetlerinin gerektiği süt işleme, et işleme, meyve sebze işleme gibi 103 tedbirine ait işletmelerin daha yüksek aylık net gelirlere sahip olması beklenildiği gibi çalışma sonuçlarından da görülmektedir.

Çizelge 4.24. Sektörler bazında işletmelerin aylık net gelir dağılımı

	5 000 ve altı	5 001-10 000	10 001-15 000	15 001-20 000	20 001 ve üstü	Toplam
Süt Üreten	1	13	3	3	5	25
Et Üreten	3	3	16	7	6	35
Süt İşleme	0	0	0	1	1	2
Kesimhane ve Et İşleme	0	0	0	0	5	5
Meyve Sebze	0	0	1	5	6	12
Yerel Ürünler	0	1	2	2	6	11
Kırsal Turizm	1	2	1	1	2	7
Toplam	5	19	23	19	31	97

Bununla birlikte destek alan işletmelerin %71,1’inde en üst yöneticinin proje sahibi olduğu, %18,6’sında proje sahibinin ailesinden biri olduğu ve geri kalan %10,3’ünde ise diğer üçüncü şahıslardan biri olduğu belirlenmiştir (Çizelge 4.25). Bu kapsamda işletme yönetimi konusunda Kandemir ve ark. (2017) ve Çimen (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar ile benzerlik gösterdiği belirtilebilmektedir.

Araştırmada proje sahiplerine tarım dışı gelirlerinin olup olmadığı sorulmuştur. Çizelge 4.25’de gösterildiği gibi proje sahiplerinin aylık tarım dışı net gelirlerine bakıldığında %59,8’inin tarım dışı gelirinin olmadığı, tarım dışı geliri olanların da önemli bir çoğunluğunun da 10 000 TL ve altı tarım dışı aylık net gelire sahip olduğu gözlemlenmektedir. Tarım dışı gelir durumları ile ilgili bu bulgular Tan ve ark. (2018) tarafında yapılmış çalışma ile benzerlik, Koç (2016) tarafından yapılan çalışma ile farklılık göstermektedir.

TKDK hibe destekleri konusunda, ankete katılan yatırımcıların %58,8’inin TKDK tanıtım toplantılarından, %30,9’unun daha önceden hibe desteği almış yatırımcılardan, geriye kalan az oranda yatırımcının da il veya ilçe Tarım Müdürlüklerinden, Kurumun

internet sitesinden, gazete ilan ve broşürlerden bilgi ve haberdar olduğu sonucu çıkmıştır (Çizelge 4.25). Bu konuda yapılmış birçok çalışma (Tan ve ark. (2018), Iova ve Crețu (2017), Kadiroğlu ve Türko (2018), Akın (2016), Koç (2016) gibi) olmakla beraber hibe desteklerinin haber kaynaklarının dağılımları çok farklılık göstermektedir. Bu konuda desteğin yönetiminden sorumlu Kurum'un süreç yönetimi, destek programının içeriği, destek verilen bölge ve sektörler gibi birçok parametreden etkilenebileceğinden dolayı bu farklılıkların oluşması normal görülebilmektedir. Ayrıca yapılan çalışma kapsamındaki proje sahiplerinin %89,7'si gibi büyük bir çoğunluğu Türkiye'deki kırsal kalkınma faaliyetlerini takip etmekte olduklarını belirtmişlerdir (Çizelge 4.25). Bu sonuç Akın (2016) tarafından yapılmış olan çalışma ile benzerlik göstermektedir.

Çalışma kapsamındaki proje sahiplerine işletmelerinin gelecekteki yatırım planları ile ilgili birden fazla seçeneği işaretleyebilecekleri soru sorulmuş ve detayları Çizelge 4.26, 4.27 ve 4.38'da verilmiştir. Toplam içerisinde düşünüldüğünde en yüksek oran %25,7 ile "İşletmede kapasite artırımı yapmadan ilave makine ekipman yatırımı yapmak" ve "İşletmemin mevcut durumunu koruyarak faaliyetlerini sürdürmek" seçeneklerine verilmiştir. Bunun yanında "İşletmemde kapasite artırımı yapmak" seçeneği de %21,1 olarak üçüncü sırada işaretlenmiştir.

Çizelge 4.25. Projelerin genel özellikleri-4

Projelerin Genel Özellikleri		Adet	Yüzde	Kümülatif Yüzde
İşletmenin en üst yöneticisi kimdir?	Kendim	69	71,1	71,1
	Ailemden Birisi	18	18,6	89,7
	Diğer	10	10,3	100,0
Tarım dışı geliriniz var mıdır?	Evet	39	40,2	40,2
	Hayır	58	59,8	100,0
Aylık Tarım Dışı Net Gelir (TL)	5 000 ve altı	15	15,5	75,3
	5 001-10 000	11	11,3	86,6
	10 001-15 000	3	3,1	89,6
	15 001-20 000	5	5,2	94,8
	20 001 ve üstü	5	5,2	100,0
Hibe destekleri konusunda nereden bilgi sahibi oldunuz?	TKDK Tanıtım Toplantıları	57	58,8	58,8
	Gazete, ilan, broşür	1	1,0	59,8
	Kurumun İnternet Sitesi	4	4,1	63,9
	Hibe Desteği Almış Yatırımcılardan	30	30,9	94,8
	İl veya İlçe Tarım Müdürlükleri	5	5,2	100,0
Ülkemizdeki Kırsal Kalkınma Faaliyetlerini takip ediyor musunuz?	Evet	87	89,7	89,7
	Hayır	10	10,3	10,3
Total		97	100,0	

Çizelge 4.26. İşletmelerin gelecekteki yatırım planları

Maddi imkânlarınız elverdiği ölçüde gelecekteki planlarınız nelerdir?	Adet	Yüzde
İşletmemde kapasite artırımı yapmak.	46	%21,1
İşletmemde kapasite artırımı yapmadan ilave makine ekipman yatırımı yapmak.	56	%25,7
İşletmemde kapasite artırımı yapmadan yapım işleri yatırımı yapmak.	27	%12,4
Farklı bir adreste aynı sektörden işletme kurulumu yatırımı yapmak.	11	%5,0
Farklı bir adreste farklı sektörden işletme kurulumu yatırımı yapmak.	22	%10,1
İşletmemin mevcut durumunu koruyarak faaliyetlerini sürdürmek.	56	%25,7
Toplam	218	%100,0

Sektörlere göre verilen cevaplara bakıldığında bir işletme sahibi birden fazla seçenek işaretleyebildiğinden dolayı Çizelge 4.27'deki sektörlerin yer aldığı sütun alt toplam yüzdesi %100 değerini geçmektedir. Bu nedenle tablodaki yüzde değerleri katılımcıların hangi oranda o seçeneği işaretlediği göz önünde bulundurulmalıdır. Buna göre süt üreten tarımsal işletmeler içerisinde %68 oranında “İşletmemin mevcut durumunu koruyarak faaliyetlerini sürdürmek” seçeneği, %60 oranında ise “İşletmede kapasite artırımı yapmadan ilave makine ekipman yatırımı yapmak” seçeneği işaretlenmiştir. Et üreten tarımsal işletmelerde ise %57,1 oranında “İşletmemin mevcut durumunu koruyarak faaliyetlerini sürdürmek” seçeneği, %51,4 oranında ise “İşletmemde kapasite artırımı yapmak” seçeneği işaretlenmiştir. Kesimhane ve et işleme sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin tümü “İşletmede kapasite artırımı yapmadan ilave makine ekipman yatırımı yapmak” seçeneğini işaretlemiştir. Meyve sebze sektöründe ise işletmelerin çok büyük çoğunluğu (%83,3) “İşletmemde kapasite artırımı yapmak” seçeneğini işaretlemiştir. Meyve sebze sektöründe kapasite üst sınırının 10 000 m³ olması ve sektörde yer alan firmaların çoğunun kendi kapasitesi üzerinde iş hacmi olduğunda ilave soğuk depo hacimlerine ihtiyaçlarının olması bu duruma neden olmuştur. Yerel ürünler sektöründe büyük oranda “İşletmemin mevcut durumunu koruyarak faaliyetlerini sürdürmek” ve “İşletmede kapasite artırımı yapmadan ilave makine ekipman yatırımı yapmak” seçenekleri işaretlenmiştir. Kırsal turizm sektöründe ise işletmelerin büyük çoğunluğunun kapasite arttırmadan makine ekipman ve yapım işleri yatırımı yapmak istedikleri görülmektedir.

İşletmelerin aylık net gelirlere göre olan sonuçlara (Çizelge 4.28) bakıldığında aylık net gelirleri 15 000 TL ve altı olan işletmelerde büyük oranda “İşletmede kapasite artırımı yapmadan ilave makine ekipman yatırımı yapmak” ve “İşletmemin mevcut durumunu koruyarak faaliyetlerini sürdürmek” seçeneklerinin işaretlendiği görülmektedir. Buna karşın aylık gelirleri 15 000 TL ve üstü olanlarda ise kapasite ve makine ekipman yatırımı ön plana çıkmaktadır. Gelirleri nispeten daha yüksek olan işletmelerin yatırım planlarında kapasite artırımının daha fazla oranda olduğu, gelirleri nispeten daha düşük olanlarda ise mevcut durumu korumaya yönelik bir eğilim olduğu söylenebilmektedir.

Çizelge 4.27. İşletmelerin gelecekteki yatırım planlarının sektörlere göre dağılımı

Maddi imkânlarınız elverdiği ölçüde gelecekteki planlarınız nelerdir?	Sektör							Toplam
	Süt Üreten	Et Üreten	Süt İşleme	K.hane ve Et İşleme	Meyve Sebze	Yerel Ürünler	Kırsal Turizm	
İşletmemde kapasite artırımını yapmak.	11 %44,0	18 %51,4	0 %0,0	1 %20,0	10 %83,3	3 %27,3	3 %42,9	46
İşletmede kapasite artırımını yapmadan ilave makine ekipman yatırımı yapmak.	15 %60,0	16 %45,7	1 %50,0	5 %100,0	6 %50,0	8 %72,7	5 %71,4	56
İşletmede kapasite artırımını yapmadan yapım işleri yatırımı yapmak.	8 %32,0	4 %11,4	0 %0,0	4 %80,0	3 %25,0	3 %27,3	5 %71,4	27
Farklı bir adreste aynı sektörden işletme kurulumu yatırımı yapmak.	4 %16,0	2 %5,7	0 %0,0	2 %40,0	2 %16,7	0 %0,0	1 %14,3	11
Farklı bir adreste farklı sektörden işletme kurulumu yatırımı yapmak.	5 %20,0	11 %31,4	1 %50,0	0 %0,0	2 %16,7	1 %9,1	2 %28,6	22
İşletmemin mevcut durumunu koruyarak faaliyetlerini sürdürmek.	17 %68,0	20 %57,1	1 %50,0	2 %40,0	3 %25,0	9 %81,8	4 %57,1	56
Toplam	25	35	2	5	12	11	7	97

Çizelge 4.28. İşletmelerin gelecekteki yatırım planlarının aylık net gelire göre dağılımı

Maddi imkânlarınız elverdiği ölçüde gelecekteki planlarınız nelerdir?	Aylık Tarımsal Net Gelir					Toplam
	5 000 ve altı	5 001-10 000	10 001-15 000	15 001-20 000	20 001 ve üstü	
İşletmemde kapasite artırımı yapmak.	1 %20,0	8 %42,1	9 %39,1	12 %63,2	16 %51,6	46
İşletmede kapasite artırımı yapmadan ilave makine ekipman yatırımı yapmak.	3 %60,0	9 %47,4	15 %65,2	12 %63,2	17 %54,8	56
İşletmede kapasite artırımı yapmadan yatırım işleri yatırımı yapmak.	1 %20,0	7 %36,8	4 %17,4	3 %15,8	12 %38,7	27
Farklı bir adreste aynı sektörden işletme kurulumu yatırımı yapmak.	0 %0,0	4 %21,1	0 %0,0	2 %10,5	5 %16,1	11
Farklı bir adreste farklı sektörden işletme kurulumu yatırımı yapmak.	0 %0,0	3 %15,8	7 %30,4	6 %31,6	6 %19,4	22
İşletmemin mevcut durumunu koruyarak faaliyetlerini sürdürmek.	3 %60,0	12 %63,2	14 %60,9	11 %57,9	16 %51,6	56
Toplam	5	19	23	19	31	97

5. SONUÇ

Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) adıyla tek bir çatı altında toplanana AB'nin aday ve potansiyel aday ülkeler için tahsis etmiş olduğu mali yardımların temel hedefi aday ülkelerin topluluğa üye olma yolundaki ihtiyaç ve önceliklerine hizmet eden projeleri desteklemek ve bu projeler aracılığıyla, AB müktesebatına uyumun ve bu uyum için gerekli idari kapasitenin oluşturulmasını kolaylaştırmaktır. Türkiye'de ikinci bütçe döneminin halen uygulanmakta olduğu IPARD programının uygulandığı 42 ilden biri olan Bursa ilindeki destek almış işletmelerde kırsal kalkınma, kalite ve sürdürülebilirlik kavramlarının betimleyici özelliklerinin ortaya konulması amaçlandığı bu çalışmada öncelikli olarak projelere ait demografik özellikler ve projelerin genel durumları incelenmiştir.

IPARD I programında başvuru sahibinin kadın olmasının sıralama kriterlerindeki önceliği çok sınırlı kalmış ve bu durum IPARD II programında genişletilerek kadın başvurularına öncelik vermeye başlamıştır. Bu nedenle tez çalışmasının ağırlıklı olarak birinci bütçe dönemi programını kapsadığından dolayı demografik verilere de bu durum yansımış, yatırımcıların büyük oranının erkek olduğu tespit edilmiştir. Programın Bursa ilinde özellikle birinci bütçe döneminde öncelikli olarak kadın girişimcileri teşvik etme ve destekleme konusunda yetersiz kaldığı gözlenmiştir. İkinci bütçe dönemindeki proje sayısının artmasıyla birlikte kadın girişimciler oranında yükselme eğilimi beklenmektedir.

IPARD programına göre hibe oranını belirleyen etmenlerden biri başvuru sahibinin yaşıdır. 101 tedbirinde 40 yaş altında olması hibe oranının %5 artmasına ve 302 tedbirinde sıralama puanının çağrı dönemlerine göre 5-15 puan arasında yükselmesine neden olmaktadır. Yaş kriteri için gerçek kişilerde başvuru sahibinin, tüzel kişiliklerde ise temsil ve ilzama yetkili kişinin yaş durumuna bakılmaktadır. Buna karşın yaş gruplarının dağılımını genel anlamda dengeli olduğu değerlendirilen çalışmada proje sahiplerinin %52,7'si 45 yaş ve altı grubunda olduğu görülmüş ve proje sahiplerinin genelinin orta yaş grubunda olmasından dolayı büyük çoğunluğunun medeni durumu evli (%90,7) olduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamındaki projelerin tedbirlerine bakıldığında %61,9'u 101 tedbirinden, %18,5'i de 302 tedbirinden olmak üzere 101 ve

302 tedbirleri toplam yüzdesi %80,4 olmasına rağmen genç çiftçi yüzdesinin beklentilere göre düşük olduğu söylenebilir. IPARD programının Bursa ilinde genç çiftçileri teşvik etme ve destekleme konusunu tam olarak sağlayamadığı değerlendirilmektedir. IPARD programının ilerleyen çağrı dönemlerinde 101 tedbiri sıralama kriterlerine yaş durumunun da eklenmesi genç yatırımcıları biraz daha teşvik edebilecektir.

IPARD programında destek alacak projelerin hibe oranlarını etkileyen bir diğer etmen de yatırım arazisinin dağlık alanda bulunup bulunmamasıdır. IPARD I programında 101 tedbirinde dağlık alan kriterini sağlayan projelerde %10, IPARD II programında ise 101 tedbirinde %5 hibe oranı artışı verilmektedir. Ayrıca 302 tedbirindeki projelerde de yatırımın dağlık alanlarda yapılması sıralama kriterlerinde ilave puan kazandırmaktadır. Bursa'nın il ve birçok ilçe merkezinin rakım özelliklerinden dolayı dağlık alan kapsamına girmemesi nedeniyle çalışma kapsamındaki projelerin bu merkezlere uzak bölgelerde yoğunlaşmış olacağı beklenmektedir. Çalışma sonuçlarına göre de projelerin %75,2'sinin il merkezine 50 km'den fazla ve %65,9'unun da ilçe merkezine 10 km'den fazla uzaklıkta oldukları belirlenmiştir. Dağlık alan kriterleri sayesinde özellikle kırsal kalkınma konusunda IPARD programının Bursa ilinde yatırımların nispeten kırsal bölgelerde yoğunlaşması açısından başarı sağlandığı söylenebilmektedir.

IPARD programında tahsis edilen bütçelerin tedbirler arası dağılımında çok farklılık bulunmamaktadır. Buna karşın tedbirler arasında özellikle 101 ve 103 tedbirlerini karşılaştırdığımız zaman proje başına düşen yatırım bütçeleri oldukça farklıdır. Maksimum uygun harcama tutarları 101 tedbirinde 1 Milyon Avro, 103 tedbirinde ise 3 Milyon Avro'dur. Bu nedenle proje başına yatırım maliyetleri daha düşük olan 101 tedbirindeki proje sayıları daha fazla olması beklenmektedir. Nispeten yüksek yatırım maliyetleri gerektiren süt işleme, et işleme ve meyve sebze gibi sektörlerdeki proje sayıları ve oranları daha düşük seviyelerde seyretmektedir. Ayrıca 101 tedbirindeki hibe oranlarının daha yüksek değerlere çıkabilmesi de süt üreten ve et üreten işletme yatırımlarına olan talebi yükselttiği söylenebilmektedir. Bu yorumlar ışığında çalışmada elde edilen verilere göre desteklenen sektörlerin dağılımında et üreten ve süt üreten işletmelerin yani 101 tedbirine ait projelerin ağırlıkta olduğu gözlemlenmektedir.

Çalışma kapsamındaki projelerin ağırlıklı olarak 101 tedbirinden olması nedeniyle proje başvuru sahiplerinin hukuki statüsünün fazla oranda gerçek kişi olması beklenebilmektedir. Ancak proje sahiplerinin hukuki statüsü açısından yaklaşık yarı yarıya dağılım olduğu gözlenmiştir. IPARD programı 101 tedbiri genel uygunluk kriterleri arasında mesleki yeterlilik şartı bulunmaktadır. Bunun yanında IPARD I programı 12. çağrı dönemine kadar 103 ve 302 tedbirleri için de bu şart uygulanmıştır. Programa göre mesleki yeterlilik şartını sağlamak için başvuru sahibi (gerçek kişi olması durumunda kendisi, tüzel kişiliklerde, tüzel kişiliği temsil ve ilzama yetkili olan kişi) ziraat, veterinerlik veya ilgili diğer uzmanlık alanındaki bir ziraat meslek lisesi, meslek yüksekokulu veya üniversite diploması ile (master veya doktora dahil) ya da ilgili ulusal kayıt sistemleri tarafından belgelenebilecek şekilde tarım ya da ilgili diğer uzmanlık alanında minimum üç yıl çalışma deneyimi ile yeterliliğini kanıtlamalıdır. Yatırım yapmayı düşünen gerçek kişiler, bu mesleki yeterlilik kriterini sağlamak için tüzel kişilik olarak başvuru yapma eğilimine yönelebilmektedirler. Ayrıca IPARD II bütçe dönemi için 302 tedbiri sıralama kriterlerinde başvuru sahibinin, ekonomik faaliyet alanında bir mesleki sertifikası, diploması veya 3 yıl deneyimi bulunuyorsa ilave 15 puan verilmektedir. Bu nedenlerden dolayı gerçek kişi başvurularının oranı beklentilere göre daha az biçimde yarı yarıya gerçekleştiği değerlendirilmektedir. Bunun yanında mesleki yeterlilik şartının sağlanması için seçeneklerden birinin diploma olması da proje sahiplerinin önemli bir oranda ilgili mesleki dallardan diplomaya sahip olması sonucunu doğurması beklenirken sadece %16,5'inin sektörle ilgili örgün eğitime sahip olduğu ve %23,7'sinin de mesleki eğitim veya kurs sertifikasına sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışma sonuçlarından eğitim durumlarına göre proje sayılarına bakıldığında proje sahiplerinin önemli bir oranda nispeten yüksek eğitim seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Mesleki tecrübe durumlarına bakıldığında ise %40,2'sinin 5 yıl ve daha az tecrübeye sahip olduğu, geriye kalanların ise dengeli bir dağılım gösterdiği ifade edilmektedir. Bu sonuçlara göre mesleki yeterlilik kriterinin sağlanması için tüzel kişilik başvurularına bir yönelim olduğu, özellikle 101 tedbirindeki proje sahiplerinin diploma alanlarının çoğunun faaliyette oldukları sektörden farklı olduğu ve mesleki yeterlilik kriterlerinin genellikle çalışma deneyimleri ile sağladıkları

değerlendirilmektedir. Buradan da IPARD programının Bursa ilinde ilgili sektör bazında eğitim almış hedef kitlesine ulaşabilmiş olmadığı ifade edilebilmektedir.

IPARD programı sıralama kriterlerinde mevcut işletme olarak başvuru yapılması programın ikinci döneminden itibaren başvuru sahiplerine avantaj sağlamaya başlamıştır. 101 tedbirinde IPARD II 1. ve 5. Çağrı dönemlerinde mevcut işletmelere sıralama kriterlerinde 20 puan, 103 tedbiri için ise 1., 2. ve 5. Çağrı dönemlerinde mevcut işletmelere 40 puan verilmektedir. IPARD I döneminde ise mevcut işletme başvuruları herhangi bir sıralama avantajı sağlamamıştır. Ayrıca IPARD II bütçe döneminde bazı sektörlere mevcut işletmelere ve kapasite artırımı yapan işletmelere destek verilmemeye başlanmıştır. Mesela kanatlı eti üretimi sektöründe Bursa ili için yeni işletmelere ve kapasite artırımı yapan mevcut işletmelere destek verilmemiştir. Bunun yanında kırmızı et ve kanatlı eti işleme ile kanatlı eti parçalama projelerinde de yeni işletme ve kapasite artırımı desteklenmemiştir. Çalışma kapsamındaki projelerin büyük bir bölümünün IPARD I dönemi projesi olduğundan, işletmenin türüne göre dağılımında %84,5'inin yeni işletme olarak destek aldığı görülmektedir. Buna göre IPARD I bütçe dönemi Bursa ilinde birincil tarımsal üretim yapan ve tarımsal ürünleri işleyen işletmelerin verimliliklerinin artırılması, kalite ve kalite yönetimi, hijyen ve gıda güvenliği, hayvan refahı, veterinerlik kontrolleri, çevre koruma (su kullanımı, gübre ve nitrat kirliliği yönetimi) ile iş güvenliği konularında Topluluk standartlarına ulaştırılmasında özellikle mevcut işletmelerin yetersiz derecede yararlanmış oldukları değerlendirilmektedir. Bundan sonra gerçekleştirilecek IPARD II döneminde ise desteklenen mevcut işletmelerin oranında artış olması öngörülmektedir.

IPARD programında sektörlere ait kapasite kriterleri bulunmaktadır. Özellikle IPARD I bütçe dönemi 14. çağrıdan itibaren daha düşük kapasiteli ve bütçeli proje sayısının artırılması ve bu sayede tahsis edilmiş olan bütçeden daha fazla yatırımcının yararlanması sağlanarak IPARD programı genel amaçları doğrultusunda desteklerin sektörün tabanına yayılması hedeflenmiştir. Bu amaçla IPARD I bütçe dönemi 14. çağrıda 101 tedbiri için sıralama kriterlerine düşük kapasiteli projelere ilave puan verilmesi hususunda düzenlemeler yapılmış, sonrasında bu durum IPARD II bütçe döneminde daha da yaygınlaştırılmıştır. IPARD II bütçe dönemi 1. çağrısından itibaren

101 ve 103 tedbirleri için hem bütçe hem de kurulu kapasite konusunda sıralama kriterleri oluşturulmuş düşük bütçeli ve kapasiteli projelere öncelik tanınmıştır. Çalışma kapsamındaki projelerde hibe desteği alındığında yani proje tamamlandıktan sonra faaliyete geçmesinin ardından işletmenin kurulu kapasiteleri incelenmiş olup desteklenen işletmelerin %72,2'sinin yüksek kapasitede olduğu belirlenmiştir Buna göre projelerin önemli bir kısmının IPARD programı limitlerinde yüksek kurulu kapasitede faaliyet gösteren işletmelerden oluşmaktadır. Yatırımcıların finansman güçleri elverdiği ölçüde daha verimli ve zaten hibe destekli bir yatırım imkânı olması nedeniyle mümkün olan en yüksek kapasiteli yatırımları tercih ettiği görülmektedir. Bu nedenle özellikle IPARD I bütçe döneminde genellikle yüksek kapasiteli projelerin desteklenerek tahsis edilmiş bütçeden daha az yatırımcının yararlanması sonucunu doğurmuştur. Zaten çalışma sonuçlarından aylık tarımsal net gelirlerine ait veriler de bu durumu doğrulamaktadır. Bu durumda destek programının uygulayıcısı kurum olan TKDK tarafından fark edilerek düzeltici aksiyon alınmıştır. Bundan sonra uygulanacak program dâhilinde daha düşük kapasite ve bütçeli projelerin ön plana çıkması muhtemel olacaktır. Ayrıca çalışma kapsamındaki işletmelerin hibe desteği aldıktan sonra %92,8 gibi çok büyük bir kısmının kapasite artışı yapılmadığı destek aldığı mevcut kapasitesi ile devam ettiği göz önüne alındığında, faydalanıcıların yeni yatırımlar için yeterli finansman ve sermaye bulmakta bir takım zorluklar çektikleri düşünülmektedir.

Bursa ilinde IPARD programı hibelerinden haberdar olunması konusunda çok büyük oranda TKDK tanıtım toplantıları ve daha önceden destek almış yatırımcılar etkili olmuştur. Burada TKDK'nın Bursa ilinde etkili bir tanıtım toplantısı süreci yürütmüş olduğu ve ayrıca hibe desteği alarak gerçekleşmiş ve faaliyette olan projelerin yeni yatırımcıları yönlendirme, teşvik etme ve heveslendirme konularında oldukça etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Çalışmanın amaçları ve IPARD programının hedefleri doğrultusunda Bursa ilinde desteklenen proje sahiplerinin çoğunluğunun yatırım arazisi ile aynı ilçede ikamet ettikleri, tarım dışı gelirlerinin olmadığı, kırsal kalkınma faaliyetlerinin takip ettikleri ve işletmelerindeki en üst yöneticinin de kendileri yani proje sahipleri oldukları görülmüştür. Bu bulgular ışığında IPARD programının Bursa ilinde bölge halkı

içerisinden, sadece tarım ile uğraşan, kendi işinin başında olup bizzat yöneten, kırsal kalkınma faaliyetlerini takip eden yatırımcı kişiler açısından bakıldığında programın amaçları doğrultusunda hedef kitlesine ulaşabildiği değerlendirilmektedir.

Destek almış proje sahiplerinin işletmelerinin faaliyetleriyle ilgili gelecekteki planları konusunda en yüksek oranda (%25,7) kapasite artırımı yapmadan ilave makine ekipman yatırımı yapmak ve mevcut durumun korunarak faaliyetlerin sürdürülmesi düşüncesi olduğu görülmektedir. Buna göre yatırımcıların ilk aşamada mevcut durumlarını koruma ve sadece ihtiyaç duyulan makine ekipman yatırımları yapmak düşüncesi ön plana çıkmıştır. Yeni yatırım sonrası faaliyet döneminin başlangıç aşamalarında finansman zorlukları nedeniyle ilave yatırım yapmama isteği normal karşılanmaktadır. Bu dönemlerde işletmelerin gelirlerinin önemli bir bölümünün yatırım kredisi gibi finansman giderlerini karşılamada kullanılmakta olduğu ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Buna karşın da kapasite artırımı yapma planı olan yatırımcı sayısı da 46'dır. Buna göre IPARD kapasite sınırları kendisine yetmeyen, mevcut finansman durumu elverdiği ölçüde kapasitesini artırmak isteyen faydalanıcılar önemli orandadır. Sektörler bazında bakıldığında özellikle meyve sebze sektöründeki işletmelerin çok büyük çoğunluğu (%83,3) kapasite artırımı yapmayı planlaması dikkat çekmektedir. Meyve sebze sektöründe IPARD kapasite üst sınırının 10 000 m³ olması ve sektörde yer alan firmaların çoğunun kendi kapasitesi üzerinde iş hacmi olduğunda ilave soğuk depo hacimlerine ihtiyaçlarının olması bu duruma neden olmuştur. Burada işletmelerin ilave depo kirası maliyetleri yerine kısa vadede amorti edilebilecek ilave yatırım yapmak istemektedirler. Yerel ürünler sektöründe büyük oranda “İşletmenin mevcut durumunu koruyarak faaliyetlerini sürdürmek” ve “İşletmede kapasite artırımı yapmadan ilave makine ekipman yatırımı yapmak” seçenekleri işaretlenmiştir. Kırsal turizm sektöründe ise işletmelerin büyük çoğunluğunun kapasite arttırmadan makine ekipman ve yapım işleri yatırımı yapmak istedikleri görülmektedir. Bunun yanında aylık net gelirleri nispeten daha yüksek olan işletmelerin yatırım planlarında kapasite artırımının daha fazla oranda olduğu, gelirleri nispeten daha düşük olanlarda ise mevcut durumu korumaya yönelik bir eğilim olduğu söylenebilmektedir.

Araştırma kapsamında oluşturulmuş olan hipotezlerin analiz sonuçlarına bakıldığında destek alan faydalanıcıların hukuki statüleri ile kalite algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ifade edilmiştir. Bunun yanında kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu, tüzel kişilik olan faydalanıcıların gerçek kişi olanlara göre daha yüksek düzeyde algıya sahip oldukları görülmektedir. Gerçek kişi işletmeleri bir kişinin kendi adına ve yalnız başına işlettiği ticari veya sanayi işletmeleri olarak tanımlanabilmektedir. Bunlar genellikle aile tipi işletmeler olup işletme büyüklükleri olarak da nispeten düşük hacimdeki işletmelerdir. Tüzel kişilik işletmeleri ise anonim, limitet, kollektif, komandit, kooperatif gibi şirketlerden oluşmakta ve daha kurumsal, profesyonel yönetime sahip, daha yüksek kapasitelerdeki işletmelerdir. Bu nedenle tüzel kişilik olan işletmelerin algılarının daha yüksek olması beklendiği gibi çalışma sonuçlarından da görülmektedir.

Destek alan işletmelerinin türleriyle kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Bir başka deyişle yeni işletme veya mevcut işletme projelerinin algıları arasında fark tespit edilmemiştir. IPARD programının gelen amaç ve hedeflerinin yatırımcı tarafında yeni veya mevcut işletme yatırımı açısından benzer biçimde algılanmış olduğu görülmüştür.

Araştırmaya katılan proje sahiplerinin mesleki sertifika/kurs durumları ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları, arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Aslında mesleki sertifika/kurs almış olan faydalanıcılar ile almamış olan yatırımcılar arasında algı farkının oluşması beklenmesine rağmen sonuçlar bu beklentinin tersi şeklinde ortaya çıkmıştır. IPARD I bütçe dönemi 12. çağrısına kadar uygulamanın 302 tedbiri için mesleki yeterlilik kriterlerini sağlamak için halk eğitim merkezleri gibi kurumlarda açılan mesleki kurslardan alınan sertifikalar kullanılmıştır. Yani eğitim sertifika veya kurslar mesleki yeterlilik kriterlerinin zorunluluğu sonucu alındığından dolayı gerçekçi bir eğitim etkisi yaratmadığı düşünülmekte ve sadece 302 tedbirine ait projeler için gerekmektedir. Bu nedenlerle çalışma kapsamında yatırımcıların mesleki sertifika veya

kurs alıp almama durumları algılarında herhangi bir istatistiksel farklılık yaratmamış olduğu değerlendirilmektedir.

Araştırma kapsamındaki proje sahiplerinin kırsal kalkınma faaliyetlerini takip durumları ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları, arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir. Kırsal kalkınma faaliyetlerini takip eden yatırımcıların anlamlı bir fark ile daha yüksek algılara sahip olması beklenmektedir. Çalışma sonuçlarına göre kırsal kalkınma faaliyetlerini takip eden yatırımcıların algıları daha yüksek olmuş ancak aralarında fark istatistiksel olarak anlamsız yani tesadüfi çıkmıştır.

Destek alan işletme sahiplerinin yaşları ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Yatırımcıların yaşı ilerledikçe eğitim ve bilgi birikim seviyelerinin artması sonucu algılarının daha yüksek olması beklenmesine rağmen proje sahiplerinin yaş dağılımına göre algılarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmayacak düzeyde yaş grubu içerisinde değişkenlik gösteren fikir ve düşüncelere sahip oldukları belirlenmiştir. Yine aynı şekilde genç yatırımcıların daha duyarlı çevre bilincine sahip olması nedeniyle kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik konusundaki algılarının yüksek olması tahmin edilmekte, fakat araştırma bulguları bu durumlar destekler seviyede çıkmamıştır.

Çalışma kapsamındaki faydalanıcıların eğitim durumları ile kalite algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı, öte yandan katılımcıların eğitim durumları ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre beklenildiği gibi eğitim seviyesinin yükselmesi kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algılarının da yükselmesine neden olmaktadır. Burada dikkate değer bir durum eğitim seviyesinin artması ile kalite algılarında herhangi bir değişiklik olmamasıdır. Eğitim seviyesinin yükselmesiyle daha bilinçli ve bilgi birikimli yatırımcıların ürün, satış sonrası hizmet kalitesi gibi kavramlar yerine kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik konularına daha çok önem verdikleri değerlendirilmektedir. Bir başka açıdan da

sektörler bazında eğitim seviyelerinin dengeli bir dağılım göstermesi ve genel kalite standartlarının daha öncelikli olduğu 103 tedbiri projelerinin oranının düşük seviyelerde olması da kalite algılarının istatistiksel olarak anlamlı çıkmaması nedenlerinden birisi olmuştur.

Çalışmaya katılan işletmelerin sektör durumları ile kalite, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Özellikle kalite standartları konusunda daha hassas durumda olan süt işleme ve et işleme gibi sektörlerin kalite algılarının daha yüksek olması beklenmesine rağmen araştırma sonuçlarında bu durum görülmemekte programın faydalanıcılarının sektörler bazında kalite konusunda benzer algılara sahip olduğu değerlendirilmektedir. Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik açısından da genellikle kırsal bölgelerde yapılan süt ve et üretimi, kırsal turizm gibi sektörlerin algılarının daha yüksek olması tahmin edilmekte, ancak bu durum çalışma sonuçlarına yansımamıştır. Et üreten ve süt üreten işletmelerin çoğunluğu gelecekteki yatırım planı olarak “İşletmemin mevcut durumunu koruyarak faaliyetlerini sürdürmek” ifadesini kullandığından mali sürdürülebilirlik konusunda tereddütleri olduğu gözlenmektedir. Bu tereddütlerin kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algılarına yansımış olduğu düşünülmektedir.

Araştırmaya katılanların mesleki deneyimleri ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Mesleki deneyimin artmasıyla kalite algılarında farklılık olması özellikle deneyimi az olan yatırımcıların kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik konularına daha duyarlı olmaları beklenmesine rağmen sonuçlara göre farklılık gözlenmemiştir. Deneyimleri yüksek olan yatırımcıların genellikle 101 tedbirinden olması, düşük olanların ise 103 tedbirinden olmasının bu duruma neden olduğu düşünülmektedir.

Çalışma kapsamındaki işletmelerin aylık net gelirleri ile kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı, öte yandan işletmelerin aylık net gelirleri ile kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre aylık net gelirleri fazla olan işletmelerin algılarının da yüksek olduğu ifade edilmiştir. Yüksek gelire sahip olan işletmelerin ağırlıklı olarak 103 tedbirlerine ait olan işletmeler olduğu göz önüne alındığında süt işleme, et işleme, meyve sebze işleme gibi 103 tedbirine ait işletmelerin beklenildiği gibi daha yüksek algılara sahip olması çalışma sonuçlarından da görülmektedir.

Destek alan işletmelerin en üst yönetici durumları ile kalite algıları, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algıları ve satış sonrası kalite algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre işletmenin aile işletmesi veya profesyonel biri tarafından yönetilen işletme olması algılarında değişikliğe neden olmamaktadır. IPARD programı kapsamında desteklenen KOBİ'lerin büyük çoğunluğu aile işletmesi şeklinde bunların dışından aileden farklı profesyonel yöneticisi bulunan işletmelerde de pratik olarak aile işletmesi gibi yönetilmektedir. Yani kurumsal düzeye henüz ulaşamamış bu tip işletmelerde profesyonel yönetici de olsa aile yönetiminin etkisi yüksek düzeydedir. Bu nedenle desteklenen işletmelerde yönetici durumlarının kalite, kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algılarında bir değişikliğe yol açmadığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak Bursa ilinde IPARD programı yatırımlarının kırsal bölgelerde yoğunlaşması ve bölge halkı içerisinde sadece tarım ile uğraşan, kendi işinin başında olup bizzat yöneten yatırımcı kişiler açısından bakıldığında programın amaçları doğrultusunda hedef kitlesine ulaşabildiği değerlendirilmektedir. Ancak programın kadın öncelikli yatırımcılara ve genç girişimcilere ulaşma konusunda yetersiz kaldığı, buna karşın proje sahiplerinin önemli bir oranda nispeten yüksek eğitim düzeylerine sahip olduğu görülmüştür. Bu noktada programın sıralama kriterlerine yaş durumlarının da eklenmesi genç yatırımcıları daha da teşvik edecektir. Projelerin büyük kısmının IPARD programı limitlerinde yüksek kapasiteye ve gelire sahip olduğu, fakat mali sürdürülebilirlik tereddütleri nedeniyle kapasite artışı gibi yeni yatırım planlarının beklenen düzeyden az oranda olduğu belirlenmiştir. Ağırlıklı olarak 101 tedbirindeki projelerin olduğu Bursa ilinde ilgili sektör bazında eğitim almış hedef kitlesine ulaşabilmiş olmadığı gözlenmiştir. Bu bulgular ışığında destek programının etkilerinin

yatırımcı tarafından nasıl algılanmış olduğu ise oldukça karmaşık bir durumdur. Buna göre özetle IPARD programından Bursa ilinde destek almış olan işletmelerden tüzel kişilik olarak destek almış olan, proje sahibinin yüksek düzeyde eğitime sahip olduğu ve aylık net gelirleri yüksek olan işletmelerin gelen amaç ve hedefler doğrultusunda programı daha iyi özümsemiş oldukları görülmüştür. Özellikle Bursa ili için gerçek kişi işletmeleri, eğitim seviyesi düşük olan faydalanıcılar ve aylık net gelirleri düşük olan işletmelerde yatırımcıların IPARD programının temel amaç ve hedefleri konusunda daha fazla bilgilendirilmeleri uygun olacaktır. Ayrıca genel algı ortalamalarına ve istatistiksel olarak farklı çıkan ortalamalara bakıldığında yatırımcıların kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik algılarının kalite algılarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Programın uygulayıcısı olan TKDK tarafından uygulama sonrası dönem için faydalanıcılara sürdürülebilirlik eğitimlerinin verilmiş olması bu duruma neden olmuştur. Buna göre faydalanıcıların kalite yönetimi, gıda güvenliği, hijyen, ürün ve hammadde kalitesi, satış sonrası hizmet kalitesi gibi konulardaki AB standartları hakkında bilgi ve farkındalık düzeylerinin daha da artırılması uygun olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akın, O. 2016.** Denizli ilinin kırsal kalkınma potansiyelinin AB'nin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracının, Kırsal Kalkınma bileşenine (IPARD) göre değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1): 340–356.
- Akyüz, Y., Salahlı, H. E., Atış, E. 2012.** Agricultural multifunctionality and farmers preferences. 23rd International Scientific-Experts Congress on Agriculture and Food Industry, September 2012, Sürmeli Efes Hotel, İzmir.
- Altunışık, R. 2008.** Anketlerde veri kalitesinin iyileştirilmesi için ön test (pilot test) yöntemleri. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, (02): 1-17.
- Anonim, 2014.** Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı (2014-2020). Tarım ve Orman Bakanlığı, Ankara.
- Anonim, 2016.** Iparad programı istatistikleri. <https://ipard.tarim.gov.tr/Statiks->(Erişim tarihi: 04.02.2019).
- Anonim, 2018a.** TÜİK, Tarım alanları, 2018. Türkiye İstatistik Kurumu, yayın no: ilalanları-2015, Ankara.
- Anonim, 2018b.** TÜİK, Yıllara göre il nüfusları, 2000-2018. Türkiye İstatistik Kurumu, yayın no: 1590, Ankara.
- Anonim, 2019.** TKDK Bursa İl Koordinatörlüğü, Bursa Yatırımları Bilgi Notu. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, yayın no: 21 Şubat 2018, Bursa.
- Aslan, S., Demirhan, Y., Ertaş, M. 2016.** Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma bileşeni (IPARD I) ve Mardin iline etkileri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1): 232–254.
- Asoğlu, V., Binici, T. 2015.** KKYDP ekonomik yatırımlarının değerlendirilmesi: Şanlıurfa ve Diyarbakır örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52): 221–231.
- Cattell, R. B. 1978.** The scientific use of factor analysis in behavioral and life sciences. Plenum Press, New York, 618pp.
- Çimen, A. O. 2017.** IPARD Programının kırsal alanda ekonomik kalkınmaya ve yararlanıcılara katkıları ve beklentiler üzerine bir araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*, AÜ Fen Bilimler Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Ankara.
- Çobanoğlu, F., Tunahoğlu, R., Yılmaz, H. İ., Bozkıran, S., Nalbantoğlu, A., Yıldız, H. 2017.** Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programının Etkisinin Değerlendirilmesi: Bursa İli Örneği. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 14 (01): 16-27.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., Büyüköztürk, Ş. 2012.** Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lisrel Uygulamaları, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 424 s.
- Çolak, O., Ertuğrul, C. 2018.** Avrupa Birliği bölgesel politikalarında mali araçların rolü: Türkiye açısından bir değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(2): 91–110.
- Dinç, G. 2014.** 2014-2020 IPA II dönemi hazırlıkları ve 2007-2013 IPA I dönemi ile karşılaştırılması. *Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi*, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Ankara.
- Efe, H. 2017.** Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye yönelik mali yardımlarının Türkiye açısından önemi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, (Özel Sayı): 222–241.
- Emin, S. 1984.** Çok Boyutlu Verilerin Bazı İstatistiksel Analiz Yöntemleri ve Uygulamaları. *Doktora Tezi*, GÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gluscevic, S., Maksimovic, S., Pejanovic, R., Simeunovic, T. 2017.** Possibility of rural sector development in Serbia using IPARD program. *Economics of Agriculture*,

64(2): 753-767.

Gülçubuk, B., Köksal, Ö., Ataseven, Y., Gül, U., Kan, M. 2016. Kırsal Kalkınma Desteklerinin Ulusal Düzeyde Etkileri: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) Projelerinin İncelenmesi. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 32–41.

Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., Black, W. 1998. Multivariate Data Analysis. Prentice Hall, New York, 730 pp.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. 2013. Multivariate Data Analysis. Pearson Education Limited, New York, 734 pp.

Iova, A. R., Crețu, D. 2017. The impact of the European funds on the development of the rural area. Case study. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 17(2): 187–192.

Kadiroğlu, A., Türko, E. S. 2018. Bölgesel kalkınma ajansı mali destek programlarından faydalanan işletmelerde proje süreci: Kudaka örneği. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, (2): 49–70.

Kandemir, T., Baykut, E., Avcı, A. 2017. KOSGEB desteklerinin destekleri kullanan işletmeler açısından değerlendirilmesi (TR33 bölgesi uygulaması). *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1): 97–114.

Khalaf, K. 2007. Faktör analizi ve bir uygulaması. *Yüksek Lisans Tezi*, GÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik Anabilim Dalı, Ankara.

Kirk, R., E. 1968. Experimental design: procedures for the behavioral sciences. Brooks/Cole Publishing Co, Belmont, 577 pp.

Koç, A. 2016. Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Kırsal Kalkınmanın Finansmanı Kapsamında İpard. *Doktora Tezi*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Isparta.

Koç Başaran, Y. 2017. Sosyal bilimlerde örnekleme kuramı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(47): 480-495.

Koçak, S. Y. 2009. Ankara Anlaşması'ndan müzakerelere Avrupa Birliği mali yardımları. *Yönetim ve Ekonomi*, 16(2): 133–146.

Kountios, G., Ragkos, A., Bournaris, T., Papadavid, G., Michailidis, A. 2018. Educational needs and perceptions of the sustainability of precision agriculture: survey evidence from Greece. *Precision Agriculture*, (19): 537–554.

Mancini, M. C., Menozzi, D., Donati, M., Biasini, B., Veneziani, M., Arfini, F. 2019. Producers' and consumers' perception of the sustainability of short food supply chains: the case of Parmigiano Reggiano PDO. *Sustainability*, 11(721): 1-23.

Mehter Aykın, S., Gürsoy, K. 2011. Müzakere sürecinde Türkiye'ye yönelik Avrupa Birliği mali yardımları: Taahhütler ve gerçekleştirmeler. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(2): 159-179.

Mihai, V., Sima, N., Mihai, M., Stan, R., Mihai, G. 2012. Impact of non-refundable European funds on beneficiaries in the rural area. *Bulletin UASVM Horticulture*, 69(2): 190-192.

Miller, R. G. 1969. Simultaneous statistical inference. McGraw-Hill Book Comp., New York, 272 pp.

Mortan, M., Vereş, V., Baci, L., Ratiu, P. 2018. Family farms from Romania Nord Vest Region in the context of the rural sustainable development. *CES Working Papers*, 10(1): 111-128.

Olgun, F. A., Sevilmiş, G. 2017. AB Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma programı (IPARD) ve Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*,

23(1): 25-36.

Özdemir, Ş. 2014. IPARD Kapsamında Faydalanicıların Özelliklerinin Değerlendirilmesi: Konya İli Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*, SÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Konya.

Rashmi, S., Swamy, D. R. 2013. Quality management practices in rural and urban SMES – a comparative study. *International Journal for Quality Research*, 7(4): 479-492.

Shapiro, S. S., Wilk, M. B., Chen, H. J. 1968. A comparative study of various tests for normality. *Journal of The American Statistical Association*, 63(324): 1343-1372.

Sincich, MC. 2003. Statistics. Prentice Hall, USA, 552 pp.

Şerefoğlu, C., Atsan, T. 2012. The impact of the EU instrument for pre-accession for rural development (IPARD) to Turkey. *Scientific Papers Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*, 12(4): 149-155.

Tan, S., Ekinci, Ö., Kurt, H., Karakoç, N. 2018. Çanakkale’de IPARD projesi kapsamında makine ekipman desteği alan üreticilerin memnuniyet düzeyini etkileyen faktörlerin analizi. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 6(1): 1-8.

Taşcıoğlu, Y., Sayın, C. 2017. Batı Akdeniz Bölgesi’nde Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı’ndan yararlanan işletmelerin destekleme programını kullanmalarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Türk Tarım - Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(7): 786-791.

Tavşancıl, E. 2014. Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 224s.

Tukey, J. W. 1949. Comparing individual means in the analyses of variance. *Biometrics*, (5): 99-114.

Türkan, Y., Değirmenci, Ö. 2017. KOSGEB desteklerinin, destekleri kullanan işletmeler açısından değerlendirilmesi ve Bingöl ili uygulaması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (İktisat Özel Sayısı): 159-175.

Yardımcı, M., Arı, H., Aslan, R. 2018. The impact of IPARD supports on structural and managerial features of dairy enterprises in Afyonkarahisar province. *Indian Journal of Animal Research*, 52(1): 151–156.

Yu, H., Gibson, K. H., Wright, K. G., Neal, J. A., Sirsat, S. A. 2017. Food safety and food quality perceptions of farmers’ market consumers in the United States. *Food Control*, (79): 266-271.

Zengin, B., Savgın, E. C. 2016. Katılım öncesi AB kırsal kalkınma fonları IPARD kırsal turizm desteklerinin incelemesi. *Akademik Bakış Dergisi*, (57): 84-100.

EKLER

Ek 1. Bursa İlinde Hibe Desteği Almış Tarımsal İşletmelerin Değerlendirilmesi Anket Formu

BURSA İLİNDE HİBE DESTEĞİ ALMIŞ TARIMSAL İŞLETMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ ANKETİ

Değerli yatırımcılar,

Bu anket çalışmasında, programın uygulandığı Bursa ilindeki destek almış işletmelerde IPARD programının hedef ve amaçlarının Topluluk Standartları ve kalite açısından nasıl uygulandığı ve algılandığı incelenecektir.

Bu anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kişisel bilgilerin elde edilmesi amacıyla hazırlanan sorulardan; ikinci bölüm ise Kırsal Kalkınma, Gıda Güvenliği, Kalite ve Sürdürülebilirlik konularındaki görüş ve düşüncelerinizi belirleme amacıyla hazırlanan sorulardan meydana gelmektedir.

Anket sonuçlarının sağlıklı olabilmesi için soruları samimi ve doğru olarak yanıtlamanız gerekmektedir. Lütfen anketlerin üzerine isim belirtmeyiniz.

İlgi ve yardımlarınız için şimdiden teşekkür ederiz.

Dr. İ. Bülent GÜRBÜZ
Nezih Erdem BEDEL

BİRİNCİ BÖLÜM

Cinsiyet	Kadın ( )	Erkek ( )
Medeni Durum	Evli ( )	Bekâr ( )
Tarımsal İşletme Sahibinin Statüsü	Gerçek Kişi ( )	Tüzel Kişi ( )

Destek aldığınız işletmenin türü	Yeni ( )	Mevcut ( )				
Yaş	25 ve altı ( )	26-35 ( )	36-45 ( )	46-55 ( )	56 ve üstü ( )	
Eğitim Durumu	İlk Öğretim ( )	Orta Öğretim ( )	Lise ( )	Ön Lisans /Lisans ( )	Lisansüstü ( )	
Sektör	Süt Üreten ( )	Et Üreten ( )	Süt İşleme ( )	Kesimhane ve Et İşleme ( )	Meyve Sebze ( )	
	Arıcılık ( )	Tıbbi ve Aromatik Bitki ( )	Seracılık ( )	Yerel Ürünler ( )	Kırsal Turizm ( )	
Hibe desteği alındığında işletmenizin kurulu kapasitesi nedir? (İşletmeniz birden fazla sektörü ilgilendiriyorsa ilgili her bir sektöre ait satırları doldurunuz. Yerel ürünler sektörü için işletmenin yıllık hammadde girdisinin toplam TL olarak tutarı dikkate alınacak olup, ayrıca yerel ürün üreten işletmeniz süt veya et işliyorsaa ilgili satırlarında cevaplanması gerekmektedir.)	Süt Üreten İşletmeler	Büyük Baş (Sağmal Baş)	0 – 40 ( )	40-80 ( )	80-120 ( )	
		Küçük Baş (Sağmal Baş)	0 – 150 ( )	150 – 300 ( )	300-500 ( )	
	Et Üreten İşletmeler	Büyük Baş (Toplam Adet)	0 – 80 ( )	80 – 160 ( )	160 – 250 ( )	
		Küçük Baş (Anaç Sayısı)	0 – 150 ( )	150 – 300 ( )	300-500 ( )	
		Kanatlı (Adet)	0 – 15.000 ( )	15.000–30.000 ( )	30.000- 50.000 ( )	
	Süt İşleme Tesisleri (Ton/Gün)			0 – 25 ( )	25 – 50 ( )	50 – 70 ( )
	Kesimhaneler	Büyükbaş (Adet/Gün)		0 – 150 ( )	150 – 300 ( )	300-500 ( )
		Küçükbaş (Adet/Gün)		0 – 1.300 ( )	1.300 – 2.600 ( )	2.600-4.000 ( )
		Kanatlı (Adet/Saat)		0 – 1.600 ( )	1.600 – 3.200 ( )	3.200-5.000 ( )
	Et İşleme Tesisleri (Ton/Gün)			0 – 1,6 ( )	1,6 – 3,2 ( )	3,2 – 5,0 ( )
Meyve Sebze Deposu (Soğutulan hacim m3)			0 – 3.000 ( )	3.000 – 6.000 ( )	6.000 – 10.000 ( )	

	Arıcılık (Kovan Sayısı Adet)	0 – 150 ( )	150 – 300 ( )	300-500 ( )	
	Tıbbi ve Aromatik Bitki/Seracılık (Dönüm)	0 – 10 ( )	10 – 20 ( )	20 ve üstü ( )	
	Yerel Ürünler Yıllık Hammadde Tutarı TL)	0 – 300 Bin ( )	300 B-600 B ( )	600 B ve üstü ( )	
	Kırsal Turizm (Yatak Odası Sayısı)	0 – 8 ( )	8 – 16 ( )	16 - 25 ( )	
Hibe desteğini aldıktan sonra işletmenizde kapasite artırımını yaptınız mı?			Evet ( )	Hayır ( )	
Hibe desteği alan işletmenin Bursa il merkezine olan uzaklığı nedir?	Bursa İl Merkezinde ( )	25 km ve altı ( )	25 – 50 km ( )	50-75 km ( )	75 km ve üstü ( )
Hibe desteği alan işletmenin ilçe merkezine olan uzaklığı nedir?	İlçe Merkezinde ( )	10 km ve altı ( )	10 – 20 km ( )	20-30 km ( )	30 km ve üstü ( )
Mesleki Deneyim	1-5 Yıl ( )	5-10 Yıl ( )	10-15 Yıl ( )	15-20 Yıl ( )	20 Yıl Üzeri ( )
İşletmenizin faaliyet gösterdiği sektörle ilgili örgün eğitim düzeyinde (lise veya lisans) eğitiminiz var mı?			Evet ( )	Hayır ( )	
İşletmenizin faaliyet gösterdiği sektörle ilgili sertifikalı mesleki eğitim veya kurs aldınız mı?			Evet ( )	Hayır ( )	
Aylık Tarımsal Net Gelir	5.000 ve altı ( )	5.001-10.000 ( )	10.001-15.000 ( )	15.001-20.000 ( )	20.001 ve üstü ( )
İkamet adresiniz ile işletmenizin adresleri aynı ilçe sınırlarında mıdır?			Evet ( )	Hayır ( )	
İşletmenin en üst yöneticisi kimdir?		Kendim ( )	Ailemden birisi ( )	Diğer ( )	
Tarım dışı geliriniz var mıdır?			Evet ( )	Hayır ( )	
Tarım dışı geliriniz varsa aylık net gelir	5.000 ve altı ( )	5.001-10.000 ( )	10.001-15.000 ( )	15.001-20.000 ( )	20.001 ve üstü ( )

Maddi imkânlarınız elverdiği ölçüde gelecekteki planlarınız nelerdir? (Birden fazla seçebilirsiniz.)	İşletmemde kapasite artırımı yapmak.			( )	
	İşletmede kapasite artırımı yapmadan ilave makine ekipman yatırımı yapmak.			( )	
	İşletmede kapasite artırımı yapmadan yapım işleri yatırımı yapmak.			( )	
	Farklı bir adreste aynı sektörden işletme kurulumu yatırımı yapmak.			( )	
	Farklı bir adreste farklı sektörden işletme kurulumu yatırımı yapmak.			( )	
	İşletmemin mevcut durumunu koruyarak faaliyetlerini sürdürmek.			( )	
Hibe destekleri konusunda nereden bilgi sahibi oldunuz?	TKDK Tanıtım Toplantıları ( )	Gazete, ilan, broşür ( )	Kurumun İnternet Sitesi ( )	Hibe Desteği Almış Yatırımcılardan ( )	İl veya İlçe Tarım Müdürlükleri ( )
Ülkemizdeki Kırsal Kalkınma Faaliyetlerini takip ediyor musunuz?				Evet ( ) Hayır ( )	

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde tarımsal işletmenizdeki Kırsal Kalkınma, Gıda Güvenliği, Kalite ve Sürdürülebilirlik konularına ilişkin görüşlerinizi öğrenmek amacıyla çeşitli sorular verilmiştir. Lütfen bu soruları kendi düşünceleriniz doğrultusunda;

1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Fikrim Yok, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum, seçeneklerinden birini (X) işaretleyerek cevaplandırınız.

SORU NO	SORULAR	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1.	Tarım ve gıda sektöründe kalite önem verilmesi gereken konular arasında ilk sıralarda yer almaktadır.					
2.	Satış sonrası hizmet bakımından yetersiz kalan işletmelerin sektörde uzun yıllar var olması mümkün değildir.					
3.	Kaliteli üretim konusunda uzman kişilerden danışmanlık hizmeti almak işletmenin devamlılığı için gereklidir.					
4.	Kalite konusunda uzman kişilerden alınan bilgilerin işletmenin diğer çalışanlarıyla paylaşılması gerektiğini düşünüyorum.					
5.	Kaliteli üretim konusunda gerekirse yeni fiziki yatırımlara yer vermem gereklidir.					
6.	İşletmemde kalite ve güvence sistemleriyle ilgili bilgileri sürekli olarak güncellemem gerektiği kanısındayım.					
7.	İşletmemin uzun vadede sürdürülebilir olması amacıyla üretmekte olduğum ürünlerin kalitesinin geliştirilmesi için yatırım yapmam gerekmektedir.					
8.	Ürünler ile ilgili satış sonrası karşılaşılan problemlerin giderilmesinde en iyi yöntem işletme çalışanlarının üreteceği çözümlerdir.					

9.	Kaliteli üretim konusunda karşılaşılan problemlerin giderilmesinde sektörün diğer paydaşlarından da (hammadde tedarikçileri, makine-ekipman üreticileri, müşteriler, rekabetçi firmalar, danışmanlar, kamu kurumlar, üniversiteler gibi) destek almak gerekmektedir.					
10.	Kalite konusunda kazanacağım tecrübeler ileride sektörle ilgili büyüme ve yan sektörlerle de yatırım yapma imkânını arttıracaktır.					
11.	Üretilen ürünlerin tamamen arkasında olmak için çok uzun çalışma süreleri ve tecrübe gerekmektedir.					
12.	Kaliteli üretim konusunda işletmedeki yukarıdan aşağıya tüm çalışanların fikir ve düşüncelerinden yararlanmak gerekmektedir.					
13.	Kalite genel anlamda müşterilerin isteklerini karşılamak olarak düşünüldüğünden dolayı, zamanla değişebilecek müşteri isteklerine göre işletmemin de değişmesi gereklidir.					
14.	Çalıştığım sektörle ilgili pazarın ve müşterilerin taleplerinin araştırılması gerekmektedir.					
15.	Müşterilerden gelen şikâyetleri değerlendirip, bunlara göre düzeltici aksiyon alıp, ardından da bu durumu müşteriye bildirmek gereklidir.					
16.	Satış sonrası hizmet kalitesi ürün fiyatı ile doğru orantılıdır.					
17.	Müşterilerimin taleplerini ön planda tutarak ürün fiyatlarını belli bir düzeyin üzerine çıkarmamak gerekmektedir.					
18.	Üretilen ürünün arkasında olmak ve satış sonrası çıkabilecek herhangi bir problemde her zaman ulaşılabilir ve çözüm üretici olmak önemlidir.					
19.	Kalite ve sürdürülebilirlik aynı doğrultudadır. İşletmemde kaliteyi arttırdığımda aynı zamanda daha sürdürülebilir bir işletme olacaktır.					
20.	İşletmemin kırsal kalkınmaya olumlu etkisinin olduğunu düşünüyorum.					
21.	Satış sonrası hizmet kalitesini sağlamak için en etkili faktörün işletme yöneticisi olduğum kanısındayım.					

22.	İşletmelerin sürdürülebilirliğine devlet destekleri oldukça fayda sağlamaktadır.					
23.	Kırsal kalkınmada tarımsal işletmelerin sürdürülebilir olmasının katkısı önemli bir paya sahiptir.					
24.	Tarımsal işletmelere yapılan yatırımlar vasıtasıyla tarım sektörünün sürdürülebilir modernizasyonuna katkı sağlanmaktadır.					
25.	Kalite yönünden AB standartlarında üretim yapmak işletmemin sürdürülebilirliği açısından çok yararlıdır.					
26.	Kırsal alanlardan kentsel alanlara olan göçü önlemek için benzer yatırımların artırılması kanaatindeyim.					
27.	İşletmemin çevreye duyarlı bir işletme olduğunu düşünüyorum.					
28.	Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlik için çevrenin korunması ve buna yönelik koruyucu önlemlerin alınması gereklidir.					
29.	İşletmemdeki satış sonrası hizmet kalitesini arttırarak gelecekte bölge istihdamına daha da katkı sağlayacağımı düşünüyorum.					
30.	Kırsal kalkınmada en önemli etkenlerden birisi kırsal bölgelerdeki istihdam sorunlarıdır.					
31.	İşletmemdeki mali durumlar göz önünde bulundurulduğunda üretim kalitesi ve sürdürülebilirlik açısından bir problem yoktur.					
32.	İşletmemdeki kaliteyi arttırarak mali faktörler açısından daha iyi durumda olabileceğimi düşünüyorum.					
33.	Kırsal kalkınma ve sürdürülebilirlikle ilgili problemlerin çözümü için bölge halkının sunacağı yöntemler oldukça etkili olacaktır.					

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Nezih Erdem BEDEL
Doğum Yeri ve Tarihi : Bandırma 18/04/1978
Yabancı Dil : İngilizce KPDS:82

Eğitim Durumu

Lise : Anadolu Öğretmen Lisesi Mustafakemalpaşa Bursa 1996
Lisans : İstanbul Teknik Ün.v. Gıda Mühendisliği İstanbul 2000
Lisans : Anadolu Üniversitesi İşletme Eskişehir 2011

Çalıştığı Kurum/Kurumlar

: Teksüt A.Ş., Balıkesir Gönen (2002-2002)
: Tat Gıda A.Ş., Bursa Mustafakemalpaşa (2002-2011)
: Şile İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü,
İstanbul Şile (2011-2012)
: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Bursa
İl Koordinatörlüğü, Bursa Nilüfer (2012-...)

İletişim (e-posta) : neziherdem@yahoo.com

Yayınları :

Bedel, N. E., Gürbüz, İ. B. 2014. AB mali yardım politikası yapısı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu açısından değerlendirilmesi. XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 3-5 Eylül 2014, Samsun.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Nezih Erdem BEDEL
Tez Adı	TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME KURUMU TARAFINDAN DESTEKLENEN TARIMSAL İŞLETMELERDE KIRSAL KALKINMA, KALİTE VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ALGISI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI (BURSA İLİ)
Enstitü	FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS
Tez Danışman(lar)ı	Dr. Öğr. Üyesi İsmail Bülent GÜRBÜZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 24/09/2019
İmza :